

Författarens förord - upplagan 1984

[Öppna Bokmärken: bokens innehåll](#)

I en tid av stora omflyttningar bland människor såväl inom landet som mellan olika länder förlorar man lätt kontakten bakåt i tiden. Eftersom samhällsstrukturen är sådan att många är främlingar både för varandra och inför den nya ortens traditioner uppstår lätt känslan av rotlöshet. Det har talats mycket om att vi måste finna våra rötter.

Kulturnämnden i Upplands-Bro har sedan mitten av 1970-talet varit sysselsatt med problemet att skapa en hembygdkänsla hos sina nyinflyttade kommunbor. Det var således med aktiva insatser från kommunens sida som det s.k. Hembygdsprojektet kunde startas 1977. Det genomfördes i samarbete med Socialstyrelsen och Historiska museet och pågick i tre år.

Det var under denna tid som jag fick upp intresset för min hembygds historia och allteftersom jag trängde mer och mer in i den fann jag många intressanta företeelser - och personer - värda att föra fram i ljuset. Tack vare kulturnämndens och de tre hembygdsföreningarnas verksamhet har jag fått anledning att utöka mina kunskaper om kommunen, eftersom jag ofta anlitas som guide vid utfärder av olika slag till snart sagt alla delar av Upplands-Bro.

Vid dessa tillfällen har jag märkt att det finns ett stort intresse hos många som bor i Upplands-Bro att få veta mer om bygden, och man har länge bett mig att skriva en bok om det jag lärt mig. Att göra det på fritiden har emellertid visat sig omöjligt. Den har inte räckt till. Själva författandet måste dessutom ske under en mera koncentrerad period. Tiden som gått i väntan på att få särskild arbetstid för att skriva boken har dock inte varit bortkastad. Den har ideligen fyllts med nytt stoff. När jag nu givits möjlighet att sammanställa mitt material har det förhoppningsvis varit till fördel för läsaren.

Det är en förmån att få studera och skriva om Upplands-Bros historia. Det är nämligen en bygd som har ovanligt mycket av historia att bjuda på. Orsaken till det är att söka i kommunens geografiska läge. Denna bygd var nämligen något av en centralort under forntid och medeltid, när Stockholm ännu inte var huvudstad i riket, och det förklarar varför så mycket har hänt - och dessutom lämnat spår efter sig - i våra trakter.

Men det är inte alltid spåren talar så tydligt språk, och jag vill ta det som min uppgift att i denna bok fästa uppmärksamheten på en del företeelser som kanske kan ge förklaring till sådant som vi ser runt omkring oss i vardagen.

Tanken är att boken skall kunna vara en guidebok i dubbel bemärkelse. Dels kunna läsas ute i naturen - på platsen där det hände, och dels kunna tjänstgöra som en läsebok hemma i stolen eller sängen. Största delen av boken utgörs därför av områdesbeskrivningar, där geografien har bestämt det historiska innehållet. Beskrivningarna illustreras med kartskisser, som jag hoppas skall hjälpa dig att hitta rätt ute i naturen. Men glöm inte att också ta med en riktig karta.

Utöver områdesbeskrivningarna finns det också fylligare och mer övergripande redogörelser, som innehåller historiska utblickar, vilka förklarar betydelsen av vissa platser och personer.

Notiser av visst kulturhistoriskt intresse behandlas som regel bara en gång, även om företeelsen också skulle förekomma i flera socknar. Varje socken får således bidra med en del av helheten. När något blivit mer utförligt beskrivet bör detta ofta uppfattas som ett av många exempel på en återkommande företeelse inom kommunens gränser. Boken är således på inget vis en fullständig beskrivning av vår bygd. Vill du veta mer om exempelvis enskilda kyrkor och herrgårdar får du gå till särskilda skrifter, som det finns rikligt av.

Jag vill understryka att urvalet är personligt, med därav åtföljande risker för snett perspektiv. Visserligen har jag fått kunskap från väldigt många Upplands-Bro-bor, men det är ju bara dem jag träffat som kunna påverka mig. Som lekman på det här området är risken också stor, att jag inte kunnat stödja mig på de senaste vetenskapliga rönen.

Min förhoppning är att boken skall inspirera dig till vidare studier i vår bygds förhållanden, och därför finns medtagen en förteckning över litteratur och andra källor som jag använt mig av. Det blir allas vår uppgift att skriva vidare på vår bygds historia och belysa den från många olika håll. Ännu har ingen professionell forskare intresserat sig för den och skrivit någon Upplands-Bro bok. Börja studera! Lämna ditt bidrag till biblioteket och hembygdsföreningarna så att hembygdskunskapen kan ökas!

Kulturnämndens förord - upplagan 1984 [Öppna Bokmärken: bokens innehåll](#)

Tanken att beskriva vår hembygd i skriftform är inte ny. Redan 1820 och 1927 gavs de första böckerna ut som beskriver de socknar som vi efter kommunreformen 1952 gemensamt kallar för Upplands-Bro.

De expansiva 1960- och 70-talen betydde omfattande förändringar för den unga kommunen, vilket hembygdsforskaren och bokens författare, Börje Sanden, noga studerat under många år. Denna förändringsprocess och dess följder utgör en av många goda anledningar till varför kulturnämnden 1978 beslöt hemställa hos kommunfullmäktige att en hembygdsbok om Upplands-Bro skulle ges ut. 1982 fick kulturnämnden de nödvändiga medlen för att börja arbetet med boken.

Befolkningen var i mitten på 1950-talet inte större än ca 3 500 personer. Idag bor över 19 000 människor i Upplands-Bro kommun. Många av oss är således inte födda här utan kommer från andra delar av Sverige eller från fjärran länder. För oss moderna nybyggare är Upplands-Bro med sin jordbruksbygd och sina små tätorter vår nya hemort. Det nya är ofta främmande och okänt och man saknar därför den historiska kopplingen mellan gångna tider och dagens moderna samhälle. Det är lättare att förstå samhällets förändringar om man kan se de historiska perspektiven. Denna insikt skapar samtidigt en samhörighetskänsla och ett ökat intresse för hembygden och samhället som vi lever i.

Kulturnämnden har genom tidigare insatser, t ex hembygdsprojektet "Vi skriver i Upplands-Bro", velat förstärka vi-känslan och gemenskapen hos människorna i Upplands-Bro. Skriftserien "Vi skriver i Upplands-Bro" är författad av och för kommunens egna innevånare och skildrar på ett unikt sätt livet i gårdagens och dagens samhälle. Börje Sandens mångåriga forskningar och hembygdsprojektet bildar tillsammans ett omfattande material som nu resulterat i en hembygdsbok för vår kommun. Även Herman Svenngårds omsorgsfulla forskning som ligger till grund för Börje Sandens material har möjliggjort denna bok.

Hembygdsboken "Det hände i Upplands-Bro" vill ge läsaren en närhet till historien genom bland annat omfattande vandringsbeskrivningar kors och tvärs i kommunen. Boken berättar också om historiska förlopp som i många avseenden även har kommit att påverka Sveriges utveckling genom århundradena. Boken har därför ett unikt värde i skolundervisningen och i folkbildningen. Den kan användas i studiecirkel och som en handbok och guide för läsarens egna studier av hembygden. Bokens format och innehåll hoppas vi ska stimulera till att ta med den på söndagsutflykten och då gärna tillsammans med kommunens turistkarta.

Vår hembygdsbok skiljer sig något från motsvarande hembygdsböcker i andra kommuner. Det är ganska vanligt att man vill beskriva den offentliga förvaltningen genom tiderna. Till dessa beskrivningar tillförs ofta en omfattande biografi över exempelvis de förtroendevalda i de politiska församlingarna. Någon sådan redogörelse kommer läsaren inte att finna annat än i några få undantag.

Förutom Börje Sanden har en lång rad enskilda personer och offentliga institutioner bidragit med källmaterial och bilder till hembygdsboken. Till alla medverkande vill kulturnämnden framföra ett varmt tack för all hjälp. Ett speciellt tack riktas till Börje Sanden, kulturförvaltningens personal och till personalen på Sjuhäradsbygdens Tryckeri för deras arbete och bistånd.

Kulturnämnden i Upplands-Bro, maj 1984 Mats Bergman ordf.

Upplands-Bro i gammal tid

Öppna Bokmärken: [bokens innehåll](#)

Reviderad text 2002, ersätter 1984 års Inledning sid 10 - 13,

Kommunen Upplands-Bro har funnits sedan 1952, då den första storkommunreformen genomfördes i vårt land. Man får nog lov att säga att det trots en del motstånd i början blev en lyckad sammanslagning av tidigare självständiga socknar. Resultatet blev en geografiskt väl sammanhållen bygd, nära nog helt omfluten av Mälarens vatten. Bygden låg mycket centralt under forntiden och medeltiden och när Stockholm blev mälardalens centralort kom den viktiga vägförbindelsen mellan järnbruken i Bergslagen och huvudstaden att gå genom vår bygd.

Att kommunen ligger där den gör, är ett förhållande som jag, såsom bygdeskildrare har all anledning att prisa, och som du, såsom läsare och Upplands-Bro-bo kan glädja dig åt, eftersom detta medför att bygden och till följd därav även boken är rik på intressanta händelser i historien. Att så är fallet förstår du om du betänker att vår bygd i riktigt gammal tid låg i triangeln mellan de tre äldsta samhällsbyggingarna i mälardalen Birka, Sigtuna och Uppsala. Människorna här hade också tillgång till det bästa transportmedlet både för person- och godsbefordran, nämligen de många vattenvägar som åt alla väderstreck.

Under forntiden utgjorde Upplands-Bro den större delen av en centralt belägen ö. Inte förrän några århundraden före vår tidräknings början uppstod fast landförbindelse vid Kalmarsand på gränsen till Bålsta. Ön låg dessutom i havet eftersom Mälaren inte blev insjö förrän under 1200-talet. Befolkningen på denna ö hade verkligen nära till sin huvudort under många århundraden.

Vår bygds belägenhet gjorde att den inte bara blev centralbygd rent geografiskt utan också en plats där historiska händelser ägde rum, därför att en rad orter blev mötesplatser för såväl folkförsamlingar som rikets herrar. Kungen vistades på sin kungsgård i Håtuna dvs. Fornsigstuna eller i sin husby vid Bro kyrka. Herredagsmöten hölls på Dävensö. När detta skrivs är det precis 500 år sedan ett viktigt folkmöte ägde rum vid Kungsängens kyrka. Under många år utövade ärkebiskoparna sin politiska makt från Almarestäket som herrarnas riksföreståndare, när de tillsatte kungar eller drev dem i landsflykt med sin militära styrka. De folkliga riksföreståndarna Engelbrekt, de tre Sturarna och Gustav Vasa hade alla med Stäket att göra. Går vi riktigt långt tillbaka i tiden samlades stora folkskaror till religiösa högtider vid Rösaring och vid Draget.

Det är inte bara rent lokal historia som kommer att behandlas i denna bok. Händelser av rikshistorisk betydelse har nämligen ibland ägt rum i bygden. Det visar sig också att vi på flera platser inom kommunen får anledning att stanna inför händelser, som på olika sätt har anknytning till svensk historia, även om dessa händelser egentligen ägt rum utanför vår kommungräns.

Våra anfäder hade exempelvis inte många kilometer till Adelsö invid Birka. Där stadfästes år 1280 flera viktiga föreskrifter för befolkningen, bl.a. har man framhållit att grunden till det s.k. klassamhället lades genom denna Alsnö stadga, därför att vissa personer vid detta tillfälle blev befriade (= frälsta) från en del skatter om de gjorde staten vissa tjänster. Den sålunda uppkomna adelsklassen skulle komma att spela en betydelsefull roll i vårt land i många avseenden, och dess innehav av många och stora jordegendomar, inte minst i Upplands-Bro, kom att sätta sin prägel på både landskapsbilden och den övriga befolkningens levnadsförhållanden. Ännu vid 1900-talets början låg ca 75 % av bygdens åkerareal under herrgårdarna.

Inom kommunens gränser hade vi kungsgården vid Håtuna, vars berömda Håtunalek aldrig skulle skett utan händelserna på Adelsö 25 år tidigare. Rivaliteten inom den nybildade stormansklassen bäddade för en svag kungamakt. Erikskrönikan som skildrar Håtunaleken räknas till medeltidens främsta profana litterära skrifter. Kungsgården i Håtuna låg på platsen för Fornsigstuna=Signhildsberg

Stäket är en plats som inte går att komma förbi när vi vill beskriva vårt lands nationella frigörelse från utländskt styre. Vem har inte hört talas om Engelbrekt, Sten Sture, Gustav Vasa, de danska kungarna Kristian I och II, de danskvänliga ärkebiskoparna med Trolle som den mest kända. Det var dennes handlande som medförde att borgen revs, vilket i sin tur var en starkt bidragande orsak till Stockholms Blodbad. Alla ovannämnda personer och fler därtill har haft betydelsefull anknytning till Stäket.

En befäst borg vid Stäket finns omnämnd i de isländska sagorna. Dess svårigheter att skydda Sigtuna och de inre delarna av landet föranledde Birger Jarl att bygga en bättre placerad borg i Stockholm, när Mälaren inte längre var en vik av havet.

Kungsgården Fornsigstuna, även den omnämnd i de isländska skrifterna, ligger inom kommunens gränser. Med Fornsigstuna förknippas sägnerna om Odens bosättning, livfullt skildrade av den isländske skalden Snorre. Sagan om Habor och Signhild, vars bittra kärlekssaga beskrivs i en av den nordiska litteraturens längsta folkvisor förbinds också med Fornsigstuna, som av den anledningen så småningom fick namnet Signhildsberg. En rad arkeologiska utgrävningar efter tryckningen av denna boks föregående upplaga har inte bara gett vår bygd en ny historia; de har också bidragit till en fördjupad syn på 1000-talets historia i allmänhet.

Rösaring ger oss också forntidshistoria av riksintresse. Platsen uppmärksammades redan i de första fornminnesinventeringarna på 1600-talet på grund av den "monumentalt" belägna labyrinten, som på den tiden kallades trojeborg. I början av 1980-talet fick platsen internationell uppmärksamhet genom arkeologiska undersökningar av en forntida processionsväg som upptäckts några år tidigare. Man har ännu inte funnit någon liknande motsvarighet någon annanstans i Europa undantagandes de svaga antydningarna av en liknande väg vid det kända bronsåldersmonumentet Stonehenge i England. Under 1990-talet har vissa astronomiska synpunkter och teorier framlagts med anledning av processionsvägen. Både svenska och utländska kännare av labyrinter menar att labyrinten vid Rösaring är en av de äldsta i världen.

Sedan förra upplagans utgivning har ytterligare ett par arkeologiska upptäckter och undersökningar förändrat och fördjupat historiska och förhistoriska sammanhang i vår bygd. Först var det upptäckten 1988 av ett för den vetenskapliga forskningen okänt s.k. hålvägssystem i gränsområdet mellan Upplands-Bro och Bålsta. Hålvägar är djupa dikesliknande ridvägar uppkomna genom nötning och erosion i sandiga åsslutningar. När det gäller djupet och mängden av sådana "diken" i naturen är området öster om Lillsjön det bästa exemplet.

Ett antal arkeologiska undersökningar i senare delen av 1990-talet har gett fornborgen vid Draget en ny roll. En tidigare okänd jordvall och rester av vallgrav utanför fornborgen visade sig vara anlagda för 4000 år sedan. De mänskliga anläggningarna på platsen blev plötsligt nästan 3000 år äldre och har fått en helt ny tolkning. Även andra arkeologiskt sensationella fynd för vår bygd gjordes.

Sammankopplingen av namnen Härnevi och Ullevi med det stora beståndet av skålgropar i Broområdet är ämne för spekulationer kring forntida fruktbarhetsdyrkan. Även ett stort antal runstenar och sammanlagt åtta fornborgar ger oss en inblick i forntidens liv.

När Stockholm blev huvudstad fick vår bygd en annan profil. Med tidens kommunikationer låg vår kommun på ett sådant avstånd från huvudstaden att särskilda förhållanden inom jordbruket uppstod. Vi fick en ovanligt stor koncentration av herrgårdar, och som följd av detta har vi ingen traditionell bondekultur i Upplands-Bro. I stället spelar statarna en stor roll.

På grund av terrängförhållandena var det svårt att göra en bekväm genomfartsväg mot Stockholm. Detta har satt intressanta spår i naturen i form av väg- och brobyggen. En betydelsefull plats längs den viktiga "stråkvägen" var Tibble gästgivargård i Kungsängen, samlingsplats för stora människoskaror vid orostiderna 1743 och 1809.

Flera Upplands-Bro-bor från gångna tider har gjort betydelsefulla insatser på det kulturella planet och får särskild behandling i boken. Så var exempelvis Aschaneus från Aske formellt sett vårt lands förste riksantikvarie på 1600-talet och han har lämnat efter sig en värdefull beskrivning av sin bygd. Kyrkoherden i Bro skrev i mitten av 1700-talet de första helsvenska romanerna. På Lejondal skedde en uppmärksamrad förföljelse av en oliktankande. Två Upplands-Bro-bor från 1700-talet hjälpte till att göra potatisen känd i vårt land. Historien om lantarbetarfrågans lösning kan inte skrivas utan att nämna folkskolläraren och kantorn i Kungsängen.

Även många Upplands-Bro-bor från vår tid kommer till tals i boken genom det som de skrivit i kulturnämndens och hembygdsföreningarnas skrifter och genom de rikliga muntliga upplysningar som lämnats till mig, ofta inspelade på band.

Den vackra natur som vi begåvats med får en annan - och ny - dimension när vi ser på den i historiens sken. En till synes intetsägande plats kan bli verkligt spännande, när man får veta vad som hänt där.

Följ med på en vandring i tid och rum, men ta fantasin och inbillningen med dig. De är utmärkta kryddor på denna färd.

Storkommunen Upplands-Bro bildas

– planerna för framtiden

[Öppna Bokmärken: bokens innehåll](#)

*Reviderad text 2004, ersätter kapitlet Storkommunen Upplands-Bro bildas, sid 14-18.
Texten från 1984 återges på annan plats.*

Det vi idag kallar Upplands-Bro är resultatet av den storkommunindelningen som genomfördes i landet 1952. Då slog man samman socknarna Bro och Låssa, Stockholms-Näs (= Kungsängen) och Västra Ryd tillhörande Bro härad med socknarna Håtuna och Håbo-Tibble i Håbo härad. Den första januari 1952 började den nya storkommunens nämnder sitt arbete, och därför brukar man ange detta datum som kommunens födelse.

Namnet på kommunen och frågan om dess huvudort

I själva verket användes namnet Upplands-Bro redan 1950 vid de allmänna kommunalvalen, då den nya kommunens beslutande församlingen valdes. Dess första beslut är intressant. Det handlade om en begäran hos regeringen om namnändring på kommunen. Med stor majoritet bakom sig i det nya fullmäktige, 21 mot 10, ville man få kalla kommunen för Håtuna i stället, men ansökan avslogs. Det var nog ett riktigt beslut. Även om namnet Upplands-Bro kan tyckas vara väl långt är det bra att benämningen Bro behölls, eftersom detta namn har mycket gammal hävd i många sammanhang. Det blev dessutom hugget i sten redan på 1000-talet, vilket vi kan se på runstenen inte långt från Bro kyrka. Vårt Bro är dessutom det enda av över 40 i landet som fått eget postnummer.

En viktig fråga för den nya kommunen var att bestämma vilken av de två tätorterna, Bro eller Kungsängen, som skulle räknas som huvudort. Vid en allmän kommunalstämma i Kungsängens kyrka för hela den blivande storkommunen hade Upplands-Bro-borna att ta ställning till vilken av Bros eller Kungsängens respektive kommunalnämndsordförande som skulle bli ordförande även i storkommunen. Valet föll på kandidaten från Bro, Gustav Jansson, och eftersom där fanns ett nybyggt kommunalhus med sammanträdesrum för fullmäktige blev Bro automatiskt huvudort för den kommunala förvaltningen.

Det var emellertid stor oenighet i det nya fullmäktige om vilken ort som skulle vara huvudort. Efter flera turer fastställdes dock att det skulle vara Bro. Rivaliteten mellan orterna kvarstod länge. 1968 flyttade socialförvaltningen och försäkringskassan till nya lokaler vid Kungsängens centrum norr om torget och 1971 var det dags för de flesta andra förvaltningarna att följa efter till Tibblehuset, där kommunen tillsvidare hyr lokaler. När man flyttade från kommunalhuset i Bro, där förvaltningen legat i tjugo år, trodde man nämligen att det kommunala centraltillslut skulle komma att ligga vid Nygård mellan Bro och Kungsängen, där kommunen då skulle bygga egen förvaltningslokal. Trots att den kommunala förvaltningen nu ligger i Kungsängen har politikerna beslutat att kommunen i övrigt skall ha två likvärdiga huvudorter. När detta skrivs sommaren 2004 har beslut fattats att flytta förvaltningen från Tibblehuset till Kungsängens centrum i huset närmast pendeltågsstationen.

Planer för framtiden

När det gäller kommersiell service är förutsättningarna för Bro goda med tanke på att bebyggelsen ligger samlad runt sitt affärscentrum. Situationen har komplicerats något med den nya pendeltågsstationens tillkomst, men det finns knappast plats för någon större utökning av affärsverksamheten i gamla Bro. Dessutom vi vet inget säkert om framtiden även om vi har anledning tro att en befolkningsökning och nya bostäder är att vänta, nu när Bro bara ligger 32 minuter från Stockholm C.

Kungsängen kännetecknas av alltför stor splittring och utspridning av bebyggelsen, vilken orsakats av de väldigt stora utbyggnadsplanerna som fanns för Kungsängensområdet under 1960-talet, då man planerade för ca 30 000 människor enbart i det området och med ett nytt centrum i trakten av motorvägen, där även järnvägsstationen skulle ligga. Tillsammans med beräknade 10 000 människor i Bro blir det omkring 40 000 invånare enbart i de befintliga samhällena Kungsängen och Bro. Detta

skall jämföras med det aktuella innevånarantalet år 2004, som inte uppgår till mer än ca 22 000 för hela kommunen.

Prognoserna för folkökningen inom Storstockholm 1968 skulle visa sig vara helt orealistiska. Enbart i Upplands-Bro skulle befolkningen enligt regionplanekontoret kunna uppgå till mellan 80 000 - 100 000 personer år 2000. Då ingick en storskalig utbyggnad med både arbetsplatser och bostäder i praktiskt taget hela området mellan Kungsängen och Bro med pendeltågsstation i trakten av KF:s storlager. Denna diskussion fördes trots att alla visste redan från 1963 att Svea livgarde skulle vara utflyttat till Kungsängen senaste 1970 och att det militära övningsfältet från Järva via Kista ända till Rotebroleden skulle friställas för byggnation.

Detta nämnt som en ursäkt för våra kommunalpolitikernas felbedömning om framtiden. Siffrorna ovan är hämtade ur det "testamente" som den avgående stadsarkitekten upprättade i mars 1969 "beträffande planläge, m.m. avseende byggnadsnämndens och plankommitténs verksamhet i Upplands-Bro kommun."

Från landsbygdskommun till stockholmsförort

När storkommunen bildades var den en ren landsbygdskommun utan någon egentlig industri. På grund av rationaliseringen inom lantbruket hade befolkningstalet successivt minskat sedan sekelskiftet 1900 med 1000 personer och utgjorde år 1952 drygt 3600 personer. År 1960 hade den stigit till 3900 personer; 1970 bodde här 11 000, 1980 var siffran 18 500 och 1996 20 200.

Vi får ett mått på kommunens förvandling om vi jämför antalet kommunalanställda personer 1952 och 30 år senare 1982. 1952 var antalet utbetalade löner 50: 28 lärare, 6 vaktmästare, 7 kommunalarbetare, 4 skolsköterskor och 5 kontors- och vårdpersonal. Av de 2400 utbetalade lönerna 1982 belöpte sig 986 till socialvården (550 på barnstugor) och 586 inom skolan, 231 inom den tekniska förvaltningen.

Det måste framhållas att den kommunala förvaltningen nästan helt sköttes av förtroendevalda nämndordförande med ett blygsamt årsarvode på några hundratal kronor. Nämndledamöter såväl som fullmäktigeledamöter fick endast resersättning ända fram till omkring 1970. Tjänstemannastaben var synnerligen liten. Till denna kan räknas den med 10 000 kronor arvoderade (årsarvode) kommunalnämndsordföranden samt en anställd kommunalingenjör. Kommunalkontoret hade också en deltidsanställd skrivhjälp. Inte förrän 1958 anställdes särskild kassör. 1959 blev Sven Öhman vår första kanslichef. Skolchefen skötte i början all administration med bl.a. utbetalning av lönerna samtidigt som han till 50 % tjänstgjorde som lärare.

De första åren var Upplands-Bro-borna hänvisade till Bålsta när det gällde läkare, tandläkare, apotek och bank. Matvaruaffärer fanns det däremot gått om i kommunen. De var utspridda i alla socknarna. I Bro och Kungsängen fanns dessutom järnhandlare och i Bro en klädes- och skoaffär. Där fanns också en skomakare. Det skulle dröja än till början av 1960-talet innan kommunen fick egen provinsialläkare placerad i Kungsängen.

Var och en av socknarna hade vid sammanslagningen sina egna skolor, men elevantalet var lågt och flera årskurser var sammanförda till en klass. Inte förrän 1967, då högstadieskolan byggts i Kungsängen, infördes nioårig skolplikt i kommunen. Fram till dess måste de elever som ville studera vidare efter årskurs sex resa till realskola i Spånga eller Enköping. En långvarig oenighet mellan vår kommun och Håbo om statsmaktens förslag att bygga en gemensam högstadieskola i Bro resulterade i att vi aldrig fick någon försöksverksamhet med nioårig skola, den s.k. enhetsskolan. Kommunen gick från folkskola direkt över till grundskola.

Förutom skolan var åldringsvården en tidig kommunal angelägenhet. En av de första uppgifterna för den nya storkommunen blev inrättandet av ett modernt ålderdomshem. Man byggde Norrgården i Bro, varefter de otidsenliga pensionärs- och ålderdomshemmen i de olika socknarna lades ned. Den mer kvalificerade åldringsvården hade dessförinnan varit förlagd till Bålsta. Norrgården har senare byggts ut med många fler vårdplatser och kompletterades 1980 med en långvårdsavdelningen Solgården.

I övrigt utgjordes den sociala servicen av pensionärshem i Bro, Kungsängen och Västra Ryd. Sjukvårdsinsatserna i kommunen ombesörjdes av en distriktssköterska med placering i gamla kommunalhuset i Kungsängen. Tidigare hade det funnits barnmorskor i de flesta socknarna, men vid tidpunkten för storkommunens tillkomst skulle barnmorskan i Bålsta också svara för Upplands-Bro.

Trots att en mycket liten del av kommunens innevånare idag livnär sig på jordbruk utnyttjas större delen av kommunens areal för jord- och skogsbruk. Industrianläggningarna är nämligen ännu inte särskilt många, även om ganska stora markområden anslagits för ändamålet. När Upplands-Bro bildades utgjordes industrierna av ett gjuteri för sanitetsgods i Kungsängen. I Västra Ryd fanns Örnäs konservfabrik, som hade sin verksamhet där redan på 1920-talet och senare även i Bro. Svensk grammofonindustri övertog i början av 1940-talet det gamla mejeriets lokaler invid Bro järnvägsstation och började där en tillverkning i stor skala av grammofonskivor med cirka 25 - 30 anställda. Vid Brogård fanns sedan seklets början ett tegelbruk som sysselsatte ett 30-tal arbetare, varav alla dock inte kunde erbjudas arbete året runt.

De första flerfamiljshusen byggdes 1956 vid Norrgårdsvägen i Bro och året därpå vid Östervägen i Kungsängen. Vatten- och avloppsfrågan blev inte tillfredsställande löst förrän i mitten av 1960-talet, då kommunen dels anslöts till vattenverket vid Görväln och dels gick samman med många andra kommuner nordväst om Stockholm för gemensamt omhändertagande av avloppet genom den långa Käppalatunneln, som leder till reningsverket på Lidingö.

Tidigare tillhörde kommunen Uppsala län, och de sjukhus som stod till Upplands-Bro-bornas förfogande låg i Uppsala och Enköping. Kommunen hade emellertid bättre kommunikationer med Stockholm, och från 1970 överfördes den till Stockholms län.

Namnet Kungsängen gällde från början endast stationssamhället, medan socknen och kyrkan hette Stockholms-Näs. 1967 ändrades såväl kyrkans som församlingens namn till Kungsängen.

Det som bland annat möjliggjorde kommunens snabba befolkningsutveckling var tillkomsten av pendeltåg med anslutningsbussar. Detta skedde 1968, och det var först efter detta år som bygden på allvar började ändra karaktär. År 2001 fick också Bro pendeltågsförbindelse.

Den som bosatt sig i Upplands-Bro under senare decennier har ganska svårt att föreställa sig den låga graden av lokal och kommunal service och kommunikation, som för bara kort tid sedan kunde erbjudas innevånarna. Det är inte bara ett större samhälle vi nu lever i, det är i grunden ett annat samhälle, med helt andra förutsättningar för sina innevånare.

Det följande är ett försök att skildra rötterna till detta dagens samhälle. Förhoppningsvis kan vi känna oss mer rotfasta i tillvaron om vi vet på vilken grund vi står. Om inte annat så är det åtminstone intressant, för att inte säga roligt, att veta lite om vår bygds utseende och utveckling i gångna tider.

Om vi vill ha en bättre uppfattning om brobornas levnadsförhållanden under den första hälften av 1900-talet gäller det, att tänka bort den bild vi har av dagens Bro. Vi kan nämligen lätt göra tankefelet att tro, att det gamla Bro bara var en miniatyr av dagens Bro, och att det gamla samhället bara vuxit och blivit några nummer större i vår tid. I själva verket var Bro tidigare ett i grunden annat samhälle, där människorna levde i andra relationer till varandra än nu. Med några få undantag var alla innevånarna verksamma i det egna samhället. De spelade alla en roll i Bro, således i den egna bygden. Endast ett litet fåtal brobor åkte under slutet av perioden till Bolinders verkstäder i Kallhäll för sitt dagliga arbete, och ingen pendlade hit för att arbeta. Hur annorlunda är inte förhållandena i dag?

Ytterligare en intressant iakttagelse kan göras. Om vi ställer upp en lista på alla 'befattningshavare' i stationssamhället, skall det visa sig, att vi också får en nära nog fullständig förteckning över villabeståndet. Bro var ingen sovstad åt andra samhällen, dess innevånare betjänade verkligen den egna bygden. Inte förrän efter andra världskriget började så sakteliga samhällets förvandling. En uppräknig av yrkesutövarna, och således även samhällets bostadsbestånd, kan se ut så här. I vissa fall finns flera utövare av samma yrke.

grundläggaren	järnhandlaren	småskolläraren
snickaren	klädeshandlaren	folkskolläraren
affärsbiträdet	caféidkerskan	kantorn
målaren	hårfrisörskan	prästen
elektrikern	baderskan	prästgårdsarrendatorn
byggmästaren	barnmorskan	prästgårdsdrängen
smeden	åkaren	grammofonfabriksarbetaren
sadelmakaren	droskägaren	verkmästaren
skomakaren	stinsen	förmannen
skräddaren	bangårdsarbetaren	maskinisten
bagaren	banvakten	statarna i Långa raden
mejeristen	postmästaren	pensionärerna på Klint
handlaren	lantbrevbäraren	kommunalnämndsordföranden
konsumföreståndaren	telefonisten	skolvaktmästaren

Tillkomsten av järnvägen medförde alltså inte någon snabb utbyggnad av stationssamhället. Det framgår tydligt av den karta som gjordes när det s.k. laga skiftet genomfördes i Bro år 1910. Trots att järnvägen då funnits i 35 år fanns det inte så många fler byggnader i Bro än det en gång varit i den gamla bondbyn.

I augusti år 2001 öppnades äntligen den länge förutspådda pendeltågsstationen i Bro och förändringar i samhällets struktur är att vänta.

Vandringar i bygden

Öppna Bokmärken: bokens innehåll

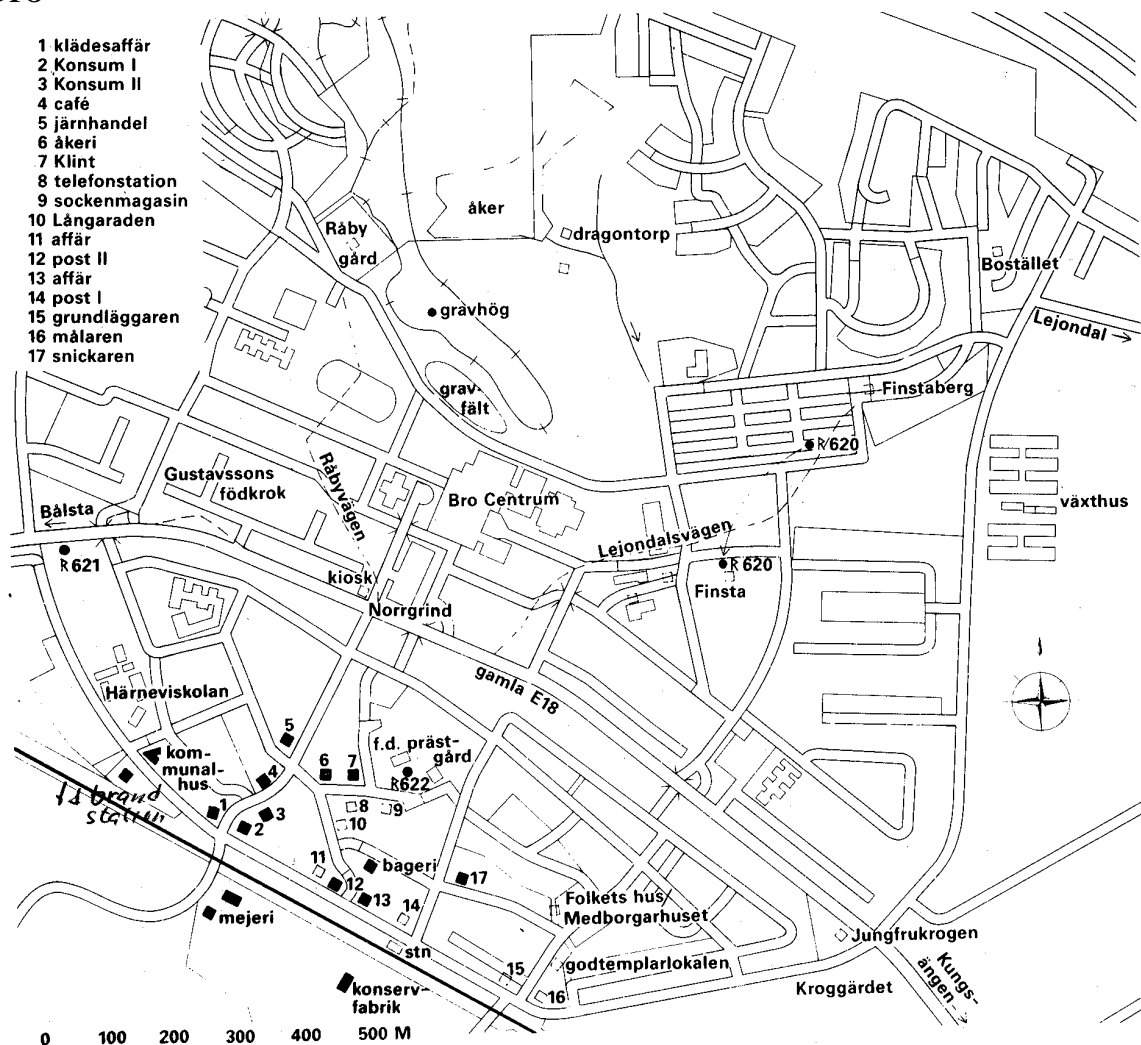
Reviderad och utökad text 2002-2004. Ersätter sid. 19-26.

I denna första avdelning av boken vill jag ta dig med på vandringar i olika delar av Upplands-Bro och redogöra för sådant, som jag på olika sätt fått veta, antingen genom berättelser av ortsbor eller genom studier av kartor och sådant som förr skrivits om bygden.

Vår bygds historia kan skildras från många olika utgångspunkter. I den mån en plats varit delaktig i allmänt känd historia, vilket vi har ovanligt många exempel på i Upplands-Bro, så är det inte så svårt att finna ganska fylliga redogörelser med karaktär av vetenskaplig behandling. Men många gånger är det dokumenterade materialet svagt, och det kanske inte heller har varit föremål för seriös forskning.

I en lokalhistorisk beskrivning som den här bör det emellertid finnas plats även för sådan kunskap om bygden, som bygger på folkliga traditioner och iakttagelser liksom på enskilda funderingar kring lokala företeelser. Kanske du som läser detta vet mera. Hjälp i så fall till med att rätta och komplettera bilden av vår bygd genom att kontakta någon av hembygdsföreningarna eller kulturnämnden och berätta om dina iakttagelser och erfarenheter.

Bro

Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 1984-05-11

Vi börjar med Bro, främst därför att Bro har gett namn åt hela kommunen. Sedan urminnes tider har Bro varit centralort i en större bygd, och namnet har använts sedan historiska tidens början i olika sammanställningar som Bro hundare, Bro härad, Bro socken och Bro kyrka, av vilka den äldsta uppteckningen är från år 1286. Enligt en klosterkrönika finns Bro redan i slutet av 1100-talet. Men namnet är i verkligheten äldre än alla bevarade skriftliga uppteckningar. Ordet högs nämligen i sten redan på 1000-talet. Det står att läsa på Assurstenen, runstenen i närheten av Bro kyrka.

När vi befinner oss i Bro Centrum, kan vi tänka på, att detta inte alltid varit bygdens centrum. Det flyttas flera gånger under de tusen år som Bro funnits. På den nuvarande platsen invigdes år 1973 en centrumanläggningen med bl.a. matvaruaffärer, post, banker, bibliotek, apotek, idrottshall och simhall samt ett innetorg, allt under gemensamt tak. Efter den stora branden 1992 uppfördes en helt annan typ av centrum, nu med bostäder ovanpå affärslokalerna. I stället för det tidigare platta taket fick varje huskropp tre olika takhöjder, på så vis påminnande om en medeltida stad. Återinvigningen skedde 28 maj 1994.

Före 1973 låg affärer, post, bank, skola, försäkringskassa och kommunalhus i närheten av järnvägen. Efter att den öppnats för trafik 1876 hade bondbyn Härnevi förvandlats till stationssamhället Bro med järnvägsstationen som den centrala platsen i nästan 100 år. Dessförinnan låg bygdens centrum vid Bro kyrka. I dess närhet låg sockenstugan, fattigstugan och skolan, vilka tillsammans med kyrkans verksamhet i praktiken var de enda formerna av samhällsservice, som kunde erbjudas broborna. Här hade "Bro centrum" legat i 700 år, eftersom kyrkan på sin tid, 1100-talet, byggdes "mitt i byn".

Vi skall nu se oss omkring i bygden och skaffa oss lite kunskap om bakgrunden till platser och namn som vi dagligen har att göra med.

Råby och Finnsta

Bostadsområdena Råby och Finnsta har namn efter två gårdar med samma namn. Råby finns kvar strax intill Råbyskolan. Finsta (obs stavningen) är borta. En byggnad från 1700-talet låg bakom Finnstaskolans matsal, men den brann 1968. En nyare mangårdsbyggnad stod färdig 1928. Den revs omkring 1975 och trädgården med bevarade äppelträd kallas nu Finnsta park.

Både Råby och Finsta var s.k. rusthållarboställen, vilket innebar, att det förr i världen ingick i gårdarnas skattskyldigheter att utrusta var sin beriden soldat – ryttare eller dragon som han kallades – och hålla honom med häst och bostad. Från mitten av 1800-talet bodde dragonerna Rå och Finn i en gemensam byggnad, Bostället, som låg i villaområdet mellan Smörblomsvägen och Vårlöksvägen. Finstas s.k. rusthållarbod, i vilken dragonens utrustning förvarades, stod kvar tills Finnstaskolan byggdes. Då uppfördes den i ny skepnad på den forna ägarens villatomt bortom växthusen vid Lejondalsvägen.

Tidigare hade dragonerna haft var sin bostad. Med lite forskarmöda kan du fortfarande finna husgrunden efter Råbys dragontorp och uthus 400 m öster om Råby gård och några obetydliga rester efter dragonen Finns torp i en skogsplantering ett par hundra meter från Lejondalsjöns sydspets. Det är namnet Finn som gett Finnsta dess nuvarande stavning. Denna tolkning av namnets bakgrund har emellertid inte den enda, men den gällde när stavningen stadfästes 1952. Omkring 1960 forskades det mycket om den finska invandringen till Sverige genom tiderna, varvid fastslogs att en finsk bosättning ägde rum i Bro redan på 1400-talet. En förnyad kontakt med en nu aktuell forskare bekräftar detta sakernas tillstånd. Vi kan lägga märke till att Heliga Birgittas Finsta i närheten av Norrtälje aldrig ändrade stavningen.

Idag är Råby och Finnsta var sin stadsdel i Bro med egna skolor och viss affärsservice. Bägge planerades under 1960-talet och blev typiska företrädare för det s.k. miljonprogrammet. Under åren 1968-1975 byggdes ungefär 1900 hyreslägenheter och drygt

300 radhus och villor. Den snabba förvandlingen av det lilla stationssamhället till en för sina låga hyror uppmärksammas stockholmsförort ändrade drastiskt på det sociala mönstret i Bro.

Trots en lyckad upprustning av hyreshusen närmast centrum, och ett nytt och attraktivare affärscentrum efter branden, förblev alltför många lägenheter tomma, och man beslöt därför att riva ca 300 av dem i den bortre delen av Råby i senare hälften av 90-talet. Efter pendeltågets ankomst till Bro 2001 fanns förhoppningen om en trivsammare nybyggnation i Bro. När detta skrivs sommaren 2004 har planerna förverkligats och tre områden på Råby gärde bebyggs med flerfamiljshus och ett dussintal villor. Några hus med ungdomslägenheter har uppförts i trakten av Råbyskolan.

Norrgrind

Vägen som leder in mot Bro Centrum heter Norrgrindsvägen, och det namnet påminner oss om att stora landsvägen mot Stockholm gick fram här. De många grindarna längs svenska landsvägar var ett synnerligen irriterande hinder för de vägfarande långt in på 1900-talet. Grindarna skulle ju både öppnas och stängas. Deras uppgift var att hindra kreatur av olika slag att ta sig alltför långt bort från sin gård. Boskapen gick nämligen som regel fritt och betade. Med hjälp av gårdsgårdar hindrades de att komma in på gårderna.

Det var när lille Aron på Råby gård ville tjäna en grindslant här vid Norrgrind, som han upptäckte liket efter ett på sin tid uppmärksammat mord. Om detta och den följande avrättningen finns ett särskilt kapitel. (sid. 000) En ännu utförligare skildring finns i boken Vad hände egentligen del 1(1990) och i UKF:s tidskriftsserie Kultur och Historia (2003).

Gamla Bro - Härnevi

Går vi tvärs över gamla E 18 in i Gamla Bro, finner vi snart vägen upp mot f.d. prästgården. I backen omgärdad av en gårdsgård ligger Klint, en byggnad kvar från bondbyn Härnevi. Det var för att rädda den från rivning som Bro hembygdsförening bildades 1978. Kommunen hade då i många år använt de fyra lägenheterna som pensionärsbostäder. Det gamla sockenmagasinet från mitten av 1700-talet på berget mitt emot Klint blev dock rivet. Sockenmagasinen var en sorts bankinrättning med in- och utlåning av säd, en buffert vid dålig skörd. Ofta blev det ett överskott och med det kunde man avlöna lärare och barnmorskor. Det fanns inte sockenmagasin i alla socknar i landet, ca 500 i hela landet på slutet av 1700-talet. I vår kommun fanns bara ett till i Håbo-Tibble, ännu bevarat. **Bild.**

Härnevi var en ovanligt stor by med nio gårdar förutom prästgården. Liksom på så många andra ställen i Mälardalen lydde bönderna under en herrgård. De var s.k. frälsebönder, vilket betyder att de var frälsta (= befriade) från skatt till staten. Den betalade i stället deras herre på Brogård mot att bönderna gjorde herrgården vissa tjänster, oftast i form av dagsverken. Herrgården ägde också all mark i byn utom prästgårdsmarken. Det fanns vissa fördelar med att vara frälsebonde. Man var t.ex. befriad från skjutsplikt åt de vägfarande, en skyldighet som för Bro härad i övrigt varit mycket betungande i århundraden. Se kapitlet Allmogens besvär sid. 000.

Prästgården

Även prästen stod i beroendeförhållande till herrgården eftersom dennas ägare hade s.k. patronatsrätt, dvs. hade rätt att föreslå domkapitlet vem man önskade som präst vid nytillsättning. Inte förrän 1943 fick Bro en folkvald präst. Prästgården ersatte en annan byggnad efter en brand 1885. Den är byggd i tidstypisk stil och dess exteriör skall bibehållas. Som arkitekt anlätades Herman Holmgren, som också gjort Brogårds slott och universitetsbyggnaden i Uppsala. Prästgården inrymmer nu pastorexpedition och övriga lokaler för kyrkan, efter att en tid hyst en kommunal barnstuga. Framför byggnaden står en runsten, som flyttats dit från Skällsta bro 1913. I en tidigare prästgård på samma plats bodde

den från andra sammanhang kände 1700-talsprästen Jacob Mörk, vilken ägnas ett särskilt kapitel i denna bok. (sid. 000)

Gamla centrum

Du, som flyttat till Bro sedan Bro Centrum tillkommit, undrar kanske var affärer och annan service fanns förut. I gamla Bro finns fortfarande de byggnader kvar, som inhyste kommunalhus, sjukkassa, bibliotek, konsumaffär, privataffär, post, järnhandel, café, bageri och mejeri. De har alla en helt annan funktion i dag. Borta är Folkets hus med sin dansbana liksom godtemplarlokalen, två betydelsefulla samlingslokaler under många år. Idrottsplatsen ligger kvar men har utökats betydligt. Huset med pizzerian vid pendeltågsstationen var en tid sportaffär, men byggdes ursprungligen som manufaktur- och klädaffär. Man får en uppfattning om utbyggnaden av Bro, om man tänker på, att Härneviskolan med sina tretton klassrum kunde betjäna Bro med omnejd ända fram till 1970. Nu finns ytterligare tre skolor i Bro. När Upplands-Bro bildades 1952 räckte det med fem klassrum i Härneviskolan.

Första handelsboden

Den första handelsboden tillkom i slutet av 1800-talet och låg utefter Stationsvägen ungefär där flerfamiljshuset nu ligger. I det huset inrymdes den första banklokalen i Bro. Trots att banken senare flyttades till Centrum kallas huset i folkmun ännu för "bankhuset". När detta skrivs år 2002 lever namnet kvar, trots att det inte längre finns någon bank alls i Bro.

Bankerna i Bro

Men historiken om bankväsendet i Bro har sina poänger. I det tidiga 1900-talet hade vi bank, men ingen banklokal. En lärare vid Herneviskolan var nämligen ombud för en bank som kallade sig Allmänna sparbanken. Den gav 5-6 % i ränta på insatta pengar, när andra banker erbjöd 2-3 %. Många brobor åkte till 'kamrerens' bostad, det stora vita huset med lerskiffertak invid gamla stationshuset, och satte in sina sparpengar. Det gick bra för banken – i början. Den investerade sina pengar i Stockholms första radhusbygge, men tvingades i konkurs och spararna fick bara ut 25-30 % av sitt insatta kapital. För att i framtiden förhindra bankkonkurser skapades Statens bankinspektion. Lerskiffret på taket hade 'kamrern' köpt från Ådö, när man där bytte ut sitt gamla tak mot enkupigt antikt tegel.

Viktor Jonssons affär

I början av 1900-talet blev det ytterligare en affär i Bro, en riktig lanthandel nära gamla järnvägsstationen. Den lades ner när Bro centrum skapades 1973. Men lagret med rester från 20-talet blev kvar orört till 1999 då Bro hembygdsförening fick ta hand om det för att så småningom göra auktion på sådant som man inte ville spara som dokumentation. Inkomsterna avsattes till en stipendiefond för årlig utdelning för gärningar som är till fromma för tätorten Bro. Huset med Viktor Jonssons Speceri- & Diversehandel finns kvar.

Konsumbutiken

En konsumbutik öppnades 1932 i en villa, som låg på den nu privata parkering mitt emot pendeltågsstationen. Den fick en riktig affärslokal på tomten intill år 1948, där nu ett antal villor uppförts. Posten inrymdes till att börja med i gamla järnvägsstationen och sköttes av stationsinspektoren. Den låg en tid i en villa där nu radhusen vid Byggmästarvägen uppförts. 1936 fick posten egen lokal i huset mitt emot gamla järnvägsmagasinet, som revs 2003 för att ge plats för bilparkering. En järnaffär låg i huset mitt för Prästvågen och ett kafé fanns alldeles intill, på andra sidan Kamrervågen.

Bageriet

Bageriet, byggnaden på höjden ovanför järnvägsstationen, byggdes på 1850-talet av en inspektor på Brogård, som ville lära upplänningarna att äta skånskt bröd. Han misslyckades, men med andra brödsorter fortsatte bageriverksamheten med framgång ända till 1962. Omkring 1945 hade man installerat elektriska ugnar. I början fick man bara utnyttja "nattströmmen", för när ugnarna användes räckte inte strömmen till för att tända lamporna i stugorna. Främst bakades Brolimpan som distribuerades till ett 20-tal affärer i omnejden, från Jakobsberg till Bålsta. Under kriget började man också baka konditorivaror. Som mest fanns det ett tiotal anställda i bageriet, som de sista decennierna även hade egen butik.

Mejeriet

Kring sekelskiftet 1900 anlades ett andelsmejeri, vars lokaler omkring 1940 gjordes om till grammofonskivefabrik. Här gjordes otroliga mängder 78-varvsskivor av märkena Sonora, Husbondens röst, Columbia med flera märken. Vägnamnet Stenkakevägen erinrar om den tiden. Nu heter fabriken Audiodisc och den stora produktionen är CD-skivor. Men för finsmakare av musik gäller fortfarande de mjuka vinylskivorna, och i Bro finns för närvarande Skandinaviens enda framställning av LP-skivor (Long Playing).

Kommunalhuset

Upplands-Bros första kommunalhus, byggt strax före storkommunreformen 1952, ligger mitt emot Härneviskolan. Här låg också brandstationen, men när brandkåren flyttade till nya lokaler vid Kockbacka revs byggnadens torn, där brandslangarna hängdes upp på tork. Härneviskolan uppfördes 1894 och kompletterades 1914 med en småskola i träbyggnaden längre upp på skoltomten. På 1950- 60-talen tillkom ytterligare lokaler för skolans bruk.

Den första egentliga villan byggdes i Bro omkring sekelskiftet. Den följdes av ytterligare en handfull bostäder före 1920. Först därefter började så sakteliga villabebyggelsen utvecklas. Omkring 1950 fanns det 40 - 45 villabostäder i gamla Bro.

Stationssamhället

Stationssamhällena i Bro och Kungsängen är i flera avseenden varandras motsatser. För att bara nämna ett exempel så byggdes Bro station i en sedan århundraden befintlig samhällsbildning, Härnevi by, medan Kungsängens station anlades i ett helt obebyggt område. Om vi vill ha en bättre uppfattning om brobornas levnadsförhållanden under den första hälften av 1900-talet gäller det, att tänka bort den bild vi har av dagens Bro. Vi kan nämligen lätt göra tankefelet att tro, att det gamla Bro bara var en miniatyr av dagens Bro, och att det gamla samhället bara vuxit och blivit några nummer större i vår tid. I själva verket var Bro tidigare ett i grunden annat samhälle, där människorna levde i andra relationer till varandra än nu. Med några få undantag var alla innevånarna verksamma i det egna samhället. De spelade alla en roll i Bro, således i den egna bygden. Endast ett litet fåtal brobor åkte under slutet av perioden till Bolinders verkstäder i Kallhäll för sitt dagliga arbete, och ingen pendlade hit för att arbeta. Hur annorlunda är inte förhållandena i dag?

Ytterligare en intressant iakttagelse kan göras. Om vi ställer upp en lista på alla 'befattningshavare' i stationssamhället, skall det visa sig, att vi också får en nära nog fullständig förteckning över villabeståndet. Bro var ingen sovstad åt andra samhällen, dess innevånare betjänade verkligen den egna bygden. Inte förrän efter andra världskriget började så sakteliga samhällets förvandling. En uppräknig av yrkesutövarna, och således även samhällets bostadsbestånd, kan se ut så här. I vissa fall finns flera utövare av samma yrke.

grundläggaren

järnhandlaren

småskolläraren

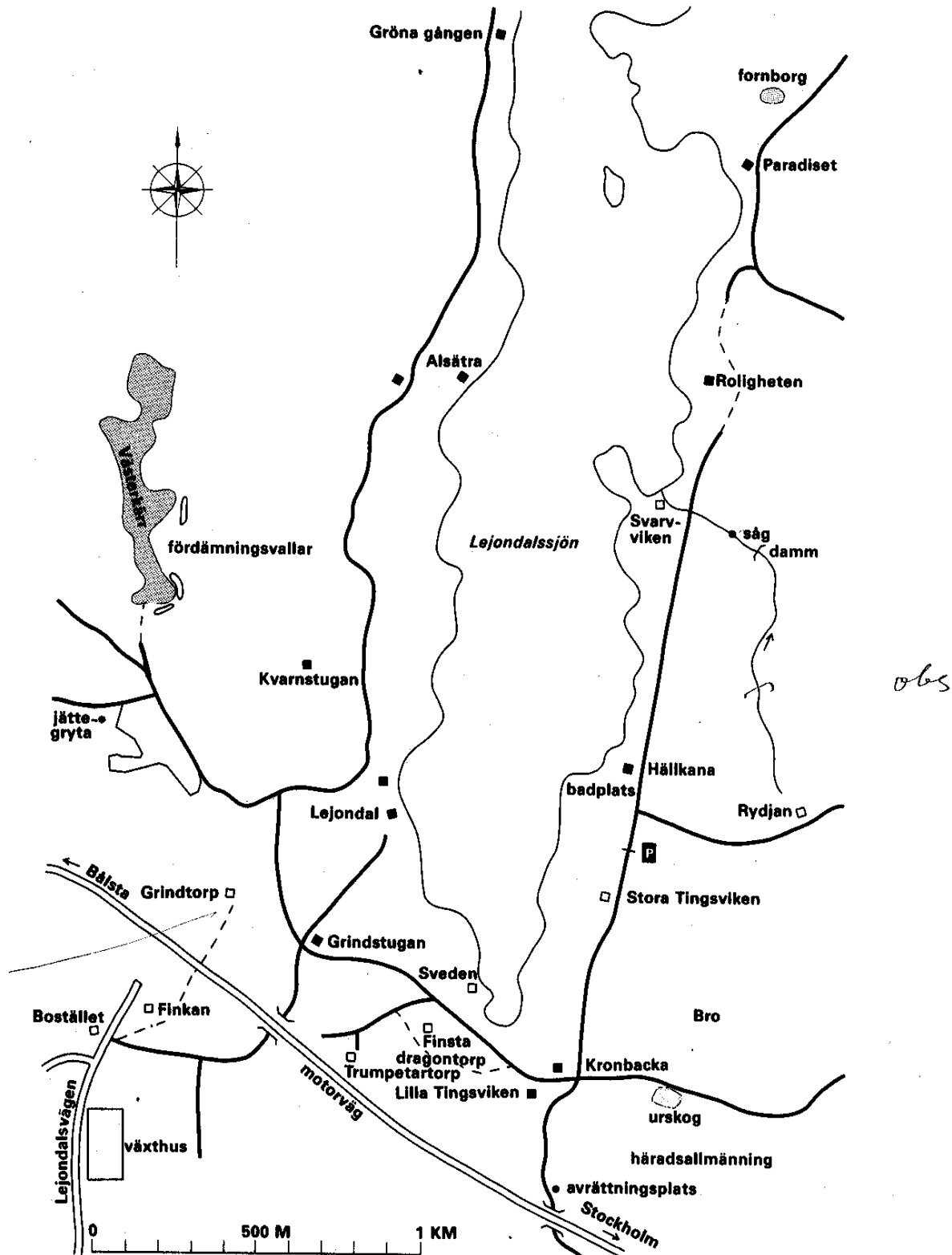
snickaren	klädeshandlaren	folkskolläraren
affärsbiträdet	caféidkerskan	kantorn
målaren	hårfrisörskan	prästen
elektrikern	baderskan	prästgårdsarrendatorn
byggmästaren	barnmorskan	prästgårdsdrängen
smeden	åkaren	grammofonfabriksarbetaren
sadelmakaren	droskägaren	verkmästaren
skomakaren	stinsen	förmannen
skräddaren	bangårdsarbetaren	maskinisten
bagaren	banvakten	statarna i Långa raden
mejeristen	postmästaren	pensionärerna på Klint
handlaren	lantbrevbäraren	kommunalnämndsordföranden
konsumföreståndaren	telefonisten	skolvaktmästaren

Tillkomsten av järnvägen medförde alltså inte någon snabb utbyggnad av stationssamhället. Det framgår tydligt av den karta som gjordes när det s.k. laga skiftet genomfördes i Bro år 1910. Trots att järnvägen då funnits i 35 år fanns det inte så många fler byggnader i Bro än det en gång varit i den gamla bondbyn.

I augusti år 2001 öppnades äntligen den länge förutspådda pendeltågsstationen i Bro och förändringar i samhällets struktur är att vänta.

Lejondals-området

Reviderad och utökad text 2002-2004. Ersätter sid. 29-33. *Öppna Bokmärken: bokens innehåll*

Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 1984-05-11

Vägen mot Lejondal

Om vi från Bro Centrum ställer kosan mot öster, kommer vi efter att ha passerat Finnstaskolan mycket snart till en vacker runsten. De flesta runstenar har inget dramatiskt att berätta, och det gäller även om denna sten. Vi får endast veta namnen på några personer och att stenen är rest i kristen tid. Gångvägen som sedan leder snett över koloniträdgårdarna är en rest av den gamla vägen mot Lejondal. Invid denna och där nu en radhuslänga ligger stod runstenen, innan den fick sin nuvarande plats. Samtliga runstenars texter finns i en särskild bilaga till boken. På UKF:s hemsida hittar du utförliga kommentarer.

Bostället - dragonboställe

Strax på andra sidan radhusen i Finnsta kan du på nytt följa gamla Lejondalsvägen. Ännu kan man av växtligheten ana, var ställena Finstaberg och Rosenlund legat. Av Bostället, som låg mitt bland de nya villorna, finns sedan några år inte ens det vackra vådrädet kvar. Byggnaden var intressant inte bara därför att Finstas och Råbys ryttare bodde där. Den hade nämligen tidigare varit krog men då legat nere vid landsvägen, invid det s.k. Kroggärdet. Krogen lades emellertid ned och byggnaden flyttades efter ett beryktat mord, som ägt rum efter en spritfest på denna landsvägskrog, som gick under namnet Jungfrukrogen. Läs mer på sidan 000.

Finkan och Grindstugan

Finkan kallades ett ensamt hus i det nuvarande villaområdet ovanför Lejondalsallén, som inte är den ursprungliga vägen mot Lejondal. Den anlades när slottet byggdes i slutet av 1800-talet. Den gamla vägen som ledde till herrgården Lejondal försvann när villorna byggdes. Den kan anas på andra sidan motorvägen där man också kan finna grundstenarna till Grindtorp. De flesta herrgårdar hade förr en s.k. grindstuga som man måste passera om man ville göra ett besök..

Lejondal

Vi följer Lejondalsallén och på andra sidan motorvägen passerar vi en ny grindstuga och snart skymtar Lejondals slott mellan träden. Det är ett av de yngsta slotten i landet. Ännu på 1890-talet kunde rika personer kosta på sig slottsliknande bostäder. Greve Sparres dotter och son fick vid arvsförfogandet dela på familjegodset, Louise fick Lejondal och Johan barndomshemmet Brogård. Bägge anlät tidens arkitekter på modet för sina slottsbyggen. På Lejondal ville Louise ha ett slott i Vasastil med bl.a. runda torn. Som arkitekt valde hon Isak Gustaf Clason, som ritat ett flertal lantslott i olika stilar, men framför allt är känd som skapare av Nordiska museet och Hallwylska palatset i Stockholm. Mindre känt är, att han också ritat Östermalms saluhall. Slottet är nu konferenshotell. Dessförinnan var det under några årtionden Stadsmissionens gästhem.

Om vi fortsätter förbi slottet ser vi den gamla huvudbyggnaden. På de allra äldsta kartorna heter platsen Löfsta, och sjön gick då under namnet Lövstasjön. På grund av att släkten Lejonhuvud en tid på 1600-talet ägde gården, blev den döpt till Lejondal.

Västerkärr - ett gammalt vattenmagasin

I ett särskilt kapitel kan du läsa om den märklige mannen Jacob Gripenstedt, som på 1700-talet ägde Lejondal och här drev ett litet järnbruk för framställning av moderna jordbruksredskap, bl.a. en uppmärksam åkerplog med vändskiva, som finns att beskåda i modell i Sveriges lantbruksmuseums depå i Julita. Han utsattes en tid för allvarlig förföljelse av svenska kyrkan för sin tros skull. För tillfället skall jag endast försöka visa dig vägen till de vallar som han byggde uppe i skogen för att kunna ta vara på den vattenkraft som låg dold i kärren mellan Lejondal och Bro. Utan karta blir det kanske svårt. På kommunens fritidskarta

är två vallar markerade, en tredje ligger några hundra meter längre norrut. En mindre väg leder ända fram till den åker som förr var botten i dammen, och som idag kallas Västerkärr. Dessa vallar är idag de enda synliga minnesmärkena efter Bros 'första industri'.

Jättegrytan

Det finns ytterligare en intressant sak att studera i Lejondalsskogen, innan vi vänder tillbaka. Det är den enda jättegrytan som är känd i Bro-området. Den ligger 200 m väster om vägskälet, som du passerade på väg till Västerkärr, och ca 40 m in i skogen söder om skogsbilvägen, som leder mot väster. Du finner jättegrytan på kartan, men den brukar vara svår att finna i naturen.

En jättegryta är ett runt 'borrhål' i berget. Detta hål har uppkommit genom stenars rotation i vatten. Liknande 'grytor' är vanliga i många vattenfall, men hur det kunnat bildas en sådan på denna plats är en gåta. Dessa naturbildningar har fått sitt namn av att folktantasin förr sa, att det var jättarna som kokade sin mat i dem. En betydligt större jättegryta finns i Låssa.

Kvarnstugan - Gröna gången

Av naturens utformning vid Kvarnstugan kan du se att det varit frågan om en vattenkvarn. Namnet Gröna gången kan vara litet förbryllande. Men gården hade ännu på 1950-talet ingen körväg ner till Lejondal.

Sveden - Finsta dragonboställe - Trumpetartorp

Vi vandrar därefter genaste vägen tillbaka till Grindstugan och vägskylten, som visar mot Lejondals fritidsområde. Ca 500 m in på vägen mot fritidsområdet ser man södra delen av Lejondalssjön. I beteshagen mellan stranden och vägen låg för länge sedan stället Sveden. Namnet talar om för oss, att torparen på platsen har svedjat mark åt sig. Han har med andra ord bränt skogen efter konstens alla regler och på så sätt fått ny och med aska näringsberikad mark.

Den täta skogsplanteringen till höger om vägen är gamla åkerland med ännu bevarade diken. Just där den naturliga skogen tar vid ett stycke upp från vägen, finns ännu några rester av Finstas allra äldsta dragonboställe.

Går du längre upp i skogen och ut på fältet intill motorvägen, finner du lätt platsen för Trumpetartorpet. Det var ett soldattorp där regementets trumpetare bodde. Det var hans signaler, som under striden gav besked om olika manövrer. Såväl Trumpetartorpet som övriga ställen på östra stranden av Lejondalssjön är så gamla, att de finns med på en karta från 1600-talets slut. I Trumpetartorp bodde på 1950-talet kommunalkamreren. Innan Bro fick sitt kommunalhus vid Härneviskolan administrerades socknens angelägenheter härifrån.

Tingsviken

Vid sydligaste delen av sjön ligger Tingsviken. Det har aldrig hållits ting här sedan sådana började protokollföras. Ting hölls under 1500- och 1600-talen som regel vid Bro kyrka och därefter vid Tibble gästgivargård. Eftersom nu såväl Tingsviken som stället Lagmansboda ett par kilometer söderut finns med på den äldsta kartan över området, kan man ha skäl förmoda, att dessa namn vid tillkomsten grundade sig på ett känt förhållande, nämligen att ting hållits här i gamla tider, och att lagmannen haft sin bostad här. När man dessutom med bestämdhet vet, att avrättningsplatsen låg ungefär mitt emellan dessa ställen ännu i mitten av 1800-talet, så styrks man naturligtvis i sin förmodan, att namnen berättar om en gammal verklighet.

Häradsallmanningen

Invid Lilla Tingsviken ligger Kronbacka, förr skogvaktarboställe, som brann för några år sedan och nu ersatts av en modern villa. Vi fortsätter vår färd rakt fram och passerar bommen, som skall hindra bilisterna att åka för långt in på Bro Häradsallmänning. En sådan allmänning är ett område, som vanligtvis ägs av jordägarna på orten. Allmänningar har funnits sedan medeltiden, och ibland har kronan ansett sig som ägare, därav namnet Kronbacka. Av landets 66 allmänningar är Bro Häradsallmänning den minsta med 107 hektar, varav 88 är produktiv skogsmark. Den äldsta kända kartan över Bro-området är gjord för att visa allmänningens utsträckning, som då var större än nu. Kartan är från 1697. På platsen för den nuvarande allmänningen står angivet, att skogen är avsedd för "vedbrand och gärdslä fång". Platsen ligger ungefär i mitten av häradet. Här uppe i skogen hade man gemensam betesmark, och efter skogvaktarens anvisning fick man viss del av skogens avkastning.

Skogen ger fortfarande ekonomisk avkastning till dem, som har del i allmänningen, dvs. alla som har "i mantal satt jord". Det är med andra ord jordbrukarna i häradet, som med sina ca 140 mantal får dela på vinsten, men också svara för kostnaderna.

Intressant och sevärt inom allmänningen är ett litet skogsreservat av urskogsliknande karaktär, där man vill låta skogen stå så orörd som möjligt. En liten trätavla ca 250 meter bortom bommen och till höger om vägen ger upplysningar om reservatet. Det var på 1930-talet som man upphörde med skogsvården på det ca 100 x 100 meter stora området, vilket dock är alltför litet för att ge en riktig bild en friväxande skog. Vi har i alla fall med detta reservat fått ett litet smakprov på urskogsliknande natur alldeles inpå knutarna. Ett stycke in i skogen till vänster om vägen finns en svårlokaliserad grop, som har tolkats som en gammal fångstgrop, kanske varggrop. På Håbo häradsallmänning, som ligger i Upplands-Bro, finns en helt bevarad fångstgrop. Se sid 000.

Hällkana - Hällkanna

Vi går nu tillbaka till bommen och följer vägen mot fritidsområdet. Efter en stund kan vi till vänster se vad som är kvar av Stora Tingsviken, sedan boningshuset härjats av eld 1981. Hällkana är nästa ställe, och längre kan man inte komma med bil. Här ligger Bros badplats mitt emot Lejondals slott, som speglar sig fint i vattnet. Den gamla kartan talar om för oss, att här i "Hällkanna" bodde Anders Jonsson med sina "tvenne wretar av sandig mojord" på var sin sida om stugan.

Rydjan

Vi ska därefter besöka Rydjan ett stycke in i skogen invid den skogsväg som börjar strax bortom bilparkeringen. Huset finns inte kvar, och de i skogen röjda åkerfälten är nu åter planterade med skog. Orden röja/rödja och rydja är egentligen samma ord. På den gamla 1600-talskartan används för övrigt ordet "rödningsängar" här och var, till exempel vid de nuvarande fälten till höger om vägen norr om Hällkana.

Torpet Rydjan uppodlades emellertid inte förrän ett stycke in på 1900-talet, eftersom marken tidigare varit vattenmagasin för en såg, som låg vid en bäck längre norrut. På Anders Jonssons tid var här "kärr af wide och ahl". Leta gärna efter den lilla sentida ristningen i berghällen invid husgrunden, innan du åter vänder mot Hällkana.

Svarrviken

Ett av de vackraste odetorpställena jag sett ligger vid bäcken, som korsar vägen en kilometer norr om Hällkana. Det hette Svarrviken. Det är lätt att se vilken husgrund som varit boningshus. Skorstensgrunden med rester av tegel finns där, ett par meter vid sidan av motionsspåret som utgår från Hällkana. Äppelträd och bärbuskar finns också kvar. Här hade

Erik Larsson år 1697 en nästan dubbelt så stor gård som Anders Jonsson på Hällkana. På en karta från 1807 står det Hällkannen i stället för Hällkana.

Om du följer bäcken uppåt, så finner du i skogsbrynet ruinerna av en vattensåg. Längre upp ligger en fördämningsvall med några rester av dammluckan. Sågen förstördes 1901 genom att drängen från Gröna Gången var ovarsam och släppte på för mycket vatten. Ännu längre upp i skogen ligger ytterligare en vall mellan ett par låga berg. Det var detta vattenmagasin som omöjliggjorde uppodling av det nyss nämnda Rydjan, när sågen invid denna fördämning ännu var i bruk.

Marlekor

Det finns en tidningsuppgift om att man i bäcken vid Svarrviken en gång funnit marlekor. Marlekor är små geologiska bildningar från istiden oftast i form av skivor från en slants storlek till ett tefats. De anses ha bildats i ishavsleran för 10000 år sedan genom att elektrolytiska förhållanden uppstått och joner med kalk och lera fastnat på mindre stenar, som sedan vuxit till varierande former och storlekar. Genom en kemisk reaktion har därefter dessa bildningar förstenats.

I folkfantasien har marlekor ibland kallats "Näckebröd" eller "Brillesten". Namnet marleka vill man förklara med 'marans lek' eller 'maran leker'. I geologin kallas de konkretioner och är en ganska ovanlig företeelse. Jag har själv aldrig hittat några marlekor, men efter min efterlysning i förra upplagan upptäcktes några ej alltför tydliga exemplar. Frågan om marlekor vid Svarrviken var faktiskt aktuell i expertkretsar så sent som 1976. Då behandlas den i länsstyrelsens inventering av geologiskt intressanta objekt. Enligt beskrivningen till det geologiska kartbladet "Fånöö" från 1863 lär man ha funnit marlekor med en diameter upp emot en tum.

Roligheten

Vägen slutar strax bortom bäcken, och där passerar vi också gränsen in till Västra Ryds socken. Torpen Roligheten och det längre bort belägna Paradiset ligger således inte i Bro socken. En mer rogivande plats i bygden kan man knappast finna. Det finns fortfarande inte någon körväg fram till Roligheten, och vi förstår så väl hur namnet uppkommit. På en gångstig kan vi gående eller per cykel ta oss förbi torpet utan att komma alltför nära och störa idyllen.

Här kan det nu vara lämpligt att stanna upp ett tag och begrunda hur verkligheten en gång var bakom denna idyll. Namnet Roligheten innebar förvisso inte att torparen kunde slå sig till ro, befriad från vardagens vedermödor. I själva verket var Roligheten ett helt vanligt torp med alla de förpliktelser, som ålåg torparen enligt kontraktet med jordägaren.

Ett torparkontrakt

Vi råkar nu veta, vad som exempelvis gällde för Israel Israelson, när han den 14 mars 1803 tillträdde detta torp. Några punkter i hans kontrakt med Hendric Georgii på Lejondal ger oss en bra föreställning om en torpares levnadsvillkor.

Han skulle således varje vecka året runt göra två fulla dagsverken åt herrgården, dvs. 104 arbetsdagar. Dessutom skulle han vid skördetiden utan extra betalning och på tid som herrgården bestämde göra 12 s.k. hjälpdagar. Två gånger om året skulle han med egen häst och kärra köra spannmål eller annat lass till Stockholm. En viss mängd lin skulle familjen spinna för herrgårdens räkning, och 200 kärvar torkat björklöv skulle insamlas och forslas till

Lejondal. Torparen skulle också tröska fem tunnor spannmål åt herrgården på tid som var vid sidan av de ordinarie dagsverkena.

Allt detta och mer därtill skulle han göra utan extra betalning, men han behövde å andra sidan inte betala någon arrendeavgift. Kontanter fick han genom att göra extra dagsverken, och då förstår vi att det inte kunde bli så mycket tid över för arbetet på den egna torvan. Men den var ju i gengäld inte så stor!

Paradiset

Staketet, som följer ett stycke norr om Roligheten, markerar gränsen för Livgardets övningsområde. Det är numera inte förbjudet att gå eller cykla på övningsfältet, men du måste noggrant studera förekommande tavlor med anvisningar om när skjutningar pågår och rätta dig efter dem.

Snart är du framme vid Paradiset. Det ligger ganska högt med utsikt över Lejondalssjön och med Gröna gången skymtande på andra sidan vattnet. Den militära väg som nu stryker tätt intill Paradiset, förtar naturligtvis något av det paradisiska intrycket, men om du stiger upp på berget strax bortom finner du en hänförande utsikt åt många håll. Du befinner dig då också på något som brukar kallas fornborg. Det som avslöjar förekomsten av en sådan uppe på ett berg, är mer eller mindre tydliga rader eller kransar av stenar. Här är de förstörda på många ställen. Det finns flera bättre bevarade fornborgar av olika slag, och du kan läsa mer om dem på sidan 000.

Avrättningsplatsen

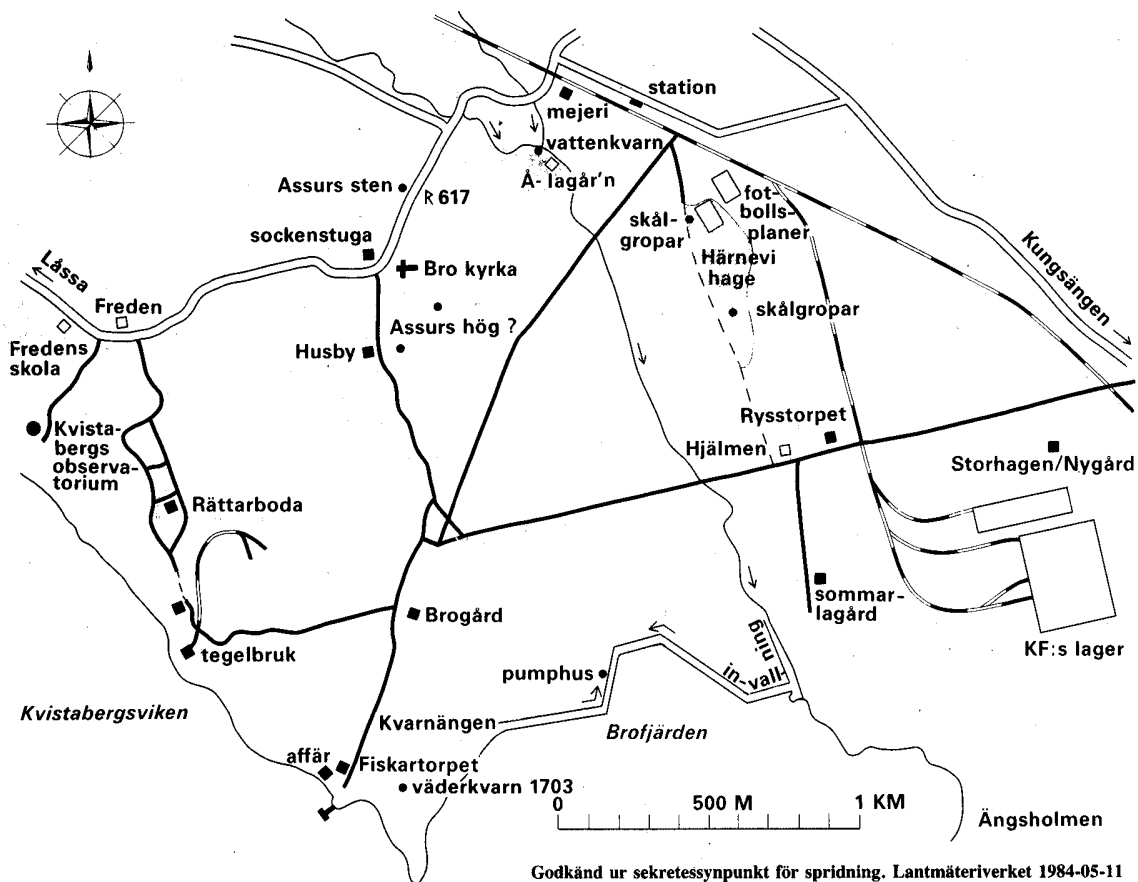
Efter Paradiset är det dags att bege sig till avrättningsplatsen. Det är bara att ta samma väg tillbaka förbi Roligheten och badplatsen till vägskälet vid Kronbacka. Därifrån fortsätter du längs cykelvägen mot Lillsjön och Kungsängen. Strax innan cykelvägen går under motorvägen, finner du avrättningsplatsen på vänster sida. En skylt uppe bland träden visar platsen.

Ännu på 1930-talet kunde skomakare Hedström i Bro livfullt berätta om den sista avrättningen vid Bro härads avrättningsplats, så som han hört berättelsen efter sin far. På skylten står det "Mollbergs grav". Mollberg var den avrättade, och det kan mycket väl tänkas, att han blivit begravd här på sin avrättningsplats, men det vet man inte säkert. Historien, som skomakaren berättade den, stämmer inte särskilt väl med rättegångsprotokollen. Mollberg var inte alls någon dräng från Bro, utan en utsocknes kvalificerad brottsling, som rånmördat en vandrande försäljare efter ett supkalas på Jungfrukrogen i Bro. Rättegången ägde rum inför Bro Häradsting, och avrättningen skedde "medelst halshuggning" 1842. Detta var den sista avrättningen i Bro, men platsen finns markerad som "rätteplats" redan på den tidigare nämnda kartan från slutet av 1600-talet. Detaljerna kring såväl denna som en annan avrättning berättas om på sidan 000. Ännu mer detaljer kring den avrättade Mollberg finns i UKF:s tidskrift Kultur och Historia och på hemsidan.

Brogårds-området

Reviderad och utökad text 2002-2004. Ersätter sid. 34-45.

Öppna Bokmärken: bokens innehåll

Vi skall nu bege oss till området söder om Bro och se vad kulturhistoriskt intressant det kan ha att erbjuda. Här ligger marker som ofta utnyttjas för promenader både med och utan hund. Att vid ett och samma tillfälle besöka hela det beskrivna området går inte, möjligen om du tar cykeln till hjälp.

Idrottsplatsen

Vi utgår från Brogårdsalléns början vid gångtunneln under järnvägen och viker omedelbart in på gångvägen, som leder förbi Bro IK:s fotbollsplan. Idrotten i sina olika former ingår sedan länge i ett för vår tid kännetecknande kulturmönster. För dem som i framtiden skall skildra gångna tiders levnadsomständigheter, blir idrotten och andra fritidssysselsättningar ett viktigt område att studera. När man idag frågar gamla ortsbor om vad de gjorde på sin fritid, får man ofta svaret, att de aldrig hade någon. Dagens kulturmönster är i det avseendet verkligen ett helt annat. Fritiden och hur den skall användas kan ju ibland bli ett problem för somliga människor.

Gamla brobor har i alla fall inte kunnat klaga över brist på möjlighet att spela fotboll. Bro IK har drivit sin verksamhet sedan Sverige stod värd för sommarolympiaden 1912 och är därmed den äldsta idrottsföreningen i kommunen.

Härnevi hage

Dessa funderingar kan vi ha, medan vi söker oss till några för alltid förevigade minnen av en urgammal sysselsättning, som våra förfäder utövade, både vid fotbollsplanen och längre bort i Härnevi hage. Invid gamla fotbollsplanen samlades människor för ca 2000 år sedan för att uppleva en särskild gemenskap, även den med ingredienser av extas. Berghällen invid gamla klubbhuset lämnar idag och för all framtid vittnesbörd om något som ännu inte fått sin fulla förklaring, men som för sin tids

människor måste ha betytt väldigt mycket. Det är de s.k. skålgroparna eller älvkvarnarna som jag tänker på.

Älvkvarnar

Skålgroparna är grunda fördjupningar i hårda berget, några centimeter djupa och 7-8 cm i diameter. De har huggits eller borrats fram i svagt sluttande berghällar, ofta som här i österläge. Både här och på en berghäll 300 meter söderut är de ifyllda med röd färg, så att man lätt kan se dem. Säkerligen finns det många, många som ännu inte upptäckts. Men för all del, börja inte att skrapa bort mossan för att hitta fler. Det är förbjudet att skada naturen på det viset.

Härneviområdet har de flesta skålgroparna i Upplands-Bro och kommunerna närmast omkring. Den största koncentrationen inom ett vidare område finns runt Enköping, där flertalet av Upplands närmare 30 000 hittills upptäckta skålgropar påträffas. Det finns egentligen ganska mycket att säga om dessa gropar, som alltså också kallas älvkvarnar, men vill du veta mer om dem, får du läsa om dem i kapitlet om den forntida religionen på sidan 000 eller i tidskriften RIG 1956 eller på hemsidan.

Namnet älvkvarnar har uppkommit genom att folkfantasin velat förklara dem som gjorda av älvor. Men naturligtvis är det människor som gjort dem. De anses vara från bronsåldern och ha en religiös innebörd med anknytning till fruktbarhetsdyrkan eller dess motsats döds Kult. Eftersom namnet Härnevi förknippas med fruktbarhetsgudinnan Härn är det förra alternativet mer troligt, i varje fall här i Härnevi.

Rysstorpet

Vi försätter längs den för några år sedan iordningställda cykel- och promenadvägen söderut. När vi kommer fram till vägkorsningen, ser vi KF:s stora lagerbyggnad. Närmsta byggnad är emellertid Rysstorpet, och man kanske frågar sig hur det namnet uppkommit. Det enda som jag kan säga om saken, är att torpet förr bebotts av en arbetare på Brogård, som i en gammal handling kallas Måns Rysse. Han bör emellertid ha blivit uppkallad efter torpet, eftersom namnet Rysstorpet fanns redan före hans tid, på en karta från 1703.

Hjälmen

I den gräsbevuxna backen vid vägkorsningen ligger ett antal stenar utlagda i rader. Det är grundstenar till en s.k. hjälm, en torklada utan väggar. Sådana finns kvar på flera ställen i bygden, och du kan nog skymta en strax bortom KF:s lager. Av någon anledning brann denna hjälm ned på 1930-talet. På grund av denna brand får vi emellertid en helt annan sak i skarp belysning, det som är främsta anledning till att jag valt denna väg för att föra dig till Brogård. När Bros brandbil ryckte ut för att släcka branden, fastnade den på den vattensjuka vägen.

Invallningen

Från 1945 skulle dock vägen aldrig mer bli ställd under vatten, eftersom hela fältet ända fram till Brogård då blev invallat med en 1200 meter lång skyddsvall. Så skrev jag 1984, men sedan dess har förhållandena radikalt ändrats. I en tid då jordbrukare får betalt för att avställa åkrar är det många krafter som verkar för att också återställa forna våtmarker. Så blev beslutat för Brogårds del och en avvecklingsplan för åkerområdet gjordes. Den kullkastades emellertid våren år 2000 när vattenståndet i Mälaren steg så högt att vallen bröts igenom och en mycket stor del av åkern vattendränktes. Att reparera vallen blev naturligtvis aldrig aktuellt och Mälaren har nu återgått till sin forna strandlinje.

Sommarladugård och hemlig radiospaning

För att kunna visa dig ett naturskönt område, som få brobor tycks ha upptäckt, skall vi följa den lilla vägen, som går söderut från Rysstorpet mot mäljarstranden. Byggnaden längre fram efter vägen är Brogårds nu övergivna sommarladugård. Den byggdes en gång, för att man bekvämt skulle kunna mjölka korna, utan att varje gång behöva driva dem tillbaka till stora ladugården. Här var ordnat, som du kan se, för maskinell mjölkning i ett antal bås under tak, men utan väggar.

Fältet i riktning mot KF:s stora lagerbyggnad visade sig under andra världskriget vara tjänligt för radiospaning mot illegala agentsändare och utländsk radiokommunikation. Därför fanns här under 1941-42 ett radiopejltorn. Avsikten var att här upprätta en permanent station för Stockholmsområdet

för samordning med den s.k. frivilliga lyssnartjänsten som upprätthölls av radioamatörer. Mindre än ett år efter uppförandet brann tornet emellertid ner och verksamheten flyttades till annan plats.

Vi fortsätter och kommer till en mycket vacker hagmark. Från berget får vi fin utsikt över det forna invallningsområdet. Man ser inte längre diket innanför vallen, med vars hjälp man under vårens högvatten sänkte grundvattennivån under åkern genom att hela tiden lyfta upp dikets vatten i Mälaren med hjälp av pumpen i pumphuset mitt på vallen. På våren, kunde man se traktorerna köra ända fram till diket, trots att marknivån låg något under Mälarens yta. Genom invallningen hade 35 hektar åkerjord blivit åtkomlig.

KF:s lagerbyggnad

Om vi från berget vänder oss mot öster, har vi framför oss KF:s stora lagerbyggnad. Från det här hållet ser man verkligen hur stor den är. Höjden på byggnaden blir uppenbar, när man tänker på att de till synes små portarna är insläppen för de fyra järnvägsspåren, som leder in i byggnaden. Med sin nästan 1 miljon kubikmeters volym och en area som motsvarar 17 fotbollsplaner blev denna byggnad år 1970 en ersättning för 17 lagerlokaler utspridda över hela landet. 2/3 av anläggningen utgörs av rikslager och återstoden är regionlager för stockholmsområdet.

Nygårdsområdet

Namnsättningen på området genom de senaste århundradena är en god illustration till den landvinning man successivt gjort på grund av den ständiga landhöjningen. På 1700-talet kallas området bortom Nygård för Lindängen. Där låg, som framgår av namnet, en för åkerbruk oanvändbar mark, som på grund av det sankt läget i stället gav saftiga skördar av hö. På 1800-talets kartor står det Storhagen. Nu var det inte längre lika sankt, och marken kunde därför användas som beteshage. Till slut hade marken blivit så torrlagd, att den kunde göras till åker, och en helt ny gård, Nygård, kunde anläggas på platsen.

Det visade sig emellertid att högvattnet i Mälaren på våren kunde göra Nygårds åkrar väl sura och därmed försena vårbruket i alltför hög grad, särskilt sedan man började använda traktorer. På 20-talet gjordes därför den allra första invallningen med en ångdriven vattenpump på andra sidan Ängsholmen, sydöst om den plats vi nu befinner oss på. Landhöjning gör att invallningsområdet nu dränerar sig självt utan pump. Observera att det inte är fråga om samma invallning som den, som ligger på Aspviks mark ytterligare ett stycke söderut.

Vill det sig illa, kan dessa marker fortfarande ge problem i översvämningstider. Så sent som i mitten på 1970-talet blev det allvarliga översvämningar i källrarna till husen i gamla Bro, därför att diket genom den gamla Lindängen inte kunde sluka all nederbörd. Lutningen var alltför liten för att vattnet skulle hinna rinna av i samma takt som det kom från skyn. Ett annat talande vittnesbörd om dessa sankt ängar är, att gäddorna om våren, medan diken ännu var öppna, kunde gå genom den forna Lindängen förbi brandstationen ända upp till nuvarande bebyggelsen vid Finnsta, där de kunde fångas.

Bro ängar

Nygårds marker var förr samlingsplats för ornitologerna i Stockholmstrakten och kallades av dem före tillkomsten av lagerbyggnaden för Bro ängar, Jag måste passa på och nämna vad som sägs om Nygårdsområdet i den naturvårdsinventering av kommunen, som gjordes 1966, således innan lagerlokalen byggdes. Där berättas om "den särpräglade naturen som inte i någon högre grad slagits sönder genom olämpliga byggnader, kraftledningar, granplanteringar e.d.". I fråga om nybebyggelse bör endast "en begränsad sådan tillåtas i anslutning till den nuvarande kring Nygård."

Detta var som sagt 1966. År 1967 började man bygga den väldiga lagerlokalen. Naturskyddsvärden väger som synes inte särskilt tungt, när de kommer i konflikt med andra intressen. Nyligen fick jag dock veta att det rika fågellivet knappast påverkats av byggnationen.

Brogård

Egendomen var känd under namnet Brogård på 1500-talet. Det var stamfadern för slakten Rålamb, adlad av Gustav Vasa, som i belöning för gjorda tjänster åt staten erhöll området runt Bro kyrka. Han uppförde en mer ståndsmässig gårdsanläggning längre ned åt sjön till och kallade den Brogård. Att göra en närmare presentation av innehavarna till de många herrgårdarna i Upplands-Bro ligger utanför ramen för den här boken. Många av gårdarnas herrar har emellertid gjort betydande insatser på

riksplanet, och en skildring av deras verksamhet kan därför ibland bli av intresse för att belysa vissa historiska perioder. Den intresserade hänvisas till boken *Hundra adelssläkter med anknytning till Upplands-Bro* av Kjell Stensson utgiven av Upplands-Bro Kulturhistoriska Forskningsinstitut.

Namnet Rålamb återfinns vi på ytterligare tre ställen i Upplands-Bro, och eftersom släktens insats i hög grad legat på bildningens och kulturens område, försvarar namnet väl en plats i den här boken. Den mest berömde av släktens medlemmar är Clas, som en tid ägde både Signhildsberg och Brogård. Han hade utmärkt sig som duktig landshövding i Uppland och som ståthållare i Stockholm, innan han fick titeln friherre och därefter genom arv kom i besittning av Brogård. Släktnamnet kommer av ett rålam, som använts som tecken i ett sigill av den först adlades farfars farfar. Om Rålambarna finns mer att läsa i avsnitten om Signhildsberg, Granhammar och Urfjäll.

Husby

Tidigare var egendomen en husaby. Den gick på medeltiden under beteckningen "Hosaeby i Bro" för att skilja den från alla andra husbyar, dvs. kungsgårdar. Kungsgård innebar inte nödvändigtvis, att kungen uppehöll sig på gården. Som regel bodde han på ett befäst slott. Det var hans fogde, som residerade i kungsbyn, och till vilken befolkningen skulle betala skatten. Det skedde "in natura", dvs. i form av produkter av olika slag. Kungen och hans folk konsumerade sedan dessa varor på sina resor genom landet, varvid naturligtvis husaby också fick hålla med husrum. Det var detta sätt att ta upp skatt, som gjorde det omöjligt för kungen i äldre tider att ha en fast huvudstad.

Det finns handlingar som säger, att kung Magnus Ladulås år 1286 bytte till Husaby i Bro mot en av ärkebiskopens gårdar.

Slottet

Det nuvarande slottet är uppfört 1888 av den siste greven Sparre på Brogård. Som arkitekt anlätades Herman Holmgren. Han har även ritat Bro prästgård och det stora gravkoret på kyrkogården, där greven lät begrava sin far, som var riksdagsman och berömd landshövding. Arkitekten Holmgren torde vara mest känd som skapare av Uppsala universitet, och intressant för oss att veta, när vi står utanför slottet, är att han på dess övre våning lekt en smula med såväl färgen som formen på universitetsaulan. Där finns nämligen ett litet sexkantigt rum med kupolformat tak, som i mångt och mycket påminner om aulan. Från detta rum, som är ett slags förhall, kan man komma till ett antal sovrum och gästrum, som ligger grupperade runt omkring. Tornet på taket har beskrivits som renässansinspirerat med barockinslag.

Logdans på slottet

Innan detta slott byggdes låg här en rödmålad träbyggnad, som på slutet var mycket förfallen och inte användes som bostad. Grevens far hade varit landshövding i Älvsborgs län och därför inte stadigvarande bott på Brogård. Det gällde också farfadern, som varit landshövding i Gävle. Mangårdsbyggnaden fick på slutet tjänstgöra som spannmålsmagasin, dvs. loge. I den ordnades ibland logdans för gårdens anställda. Vid ett sådant tillfälle hade någon iakttagit en inskription i trappan, som berättade att "I hård bedrövlig tid är detta huset byggt". Det har tolkats som att byggnaden tillkommit under stora ofredens år i början av 1700-talet, då Karl XII förde sina långa krig ute i Europa.

De två flygelbyggnaderna närmast slottet är kvar sedan tidigt 1700-tal, de två andra är från slutet av samma århundrade. På grund av eldfaran hade man som regel inget kök för matlagning i de gamla herrgårdarna. Maten fick därför bäras från köksflygeln, som för Brogårds del var den västra av de två äldsta flyglarna.

Nära huvudbyggnaden måste också kusken finnas tillreds med hästar och vagnar för olika behov. Det stora stallet med arbetshästarna låg längre bort. Det vanligaste dragdjuret på åkern var emellertid inte hästen utan oxen. För ca hundra tjugo år sedan fanns det 33 hästar och 73 oxar på Brogård. Kor och kalvar uppgick till ett antal av 147.

Herrgården dominerar bygden

Vi förstår att det behövdes många människor för att sköta gården och alla dess djur. Man kan se i statistiska uppgifter, som Brogårds ägare ställt till Bro hembygdsförenings förfogande, att omkring 130 personer på 1860-talet mottagit lön på ett eller annat sätt från gårdskansliet. Av namnförteckningen syns med önskvärd tydlighet, vilken stor roll gården spelade i bygden som helhet.

Ca 2/3 av socknens jord låg nämligen under Brogård. Förutom ett 40-tal torp, vars innehavare gjorde ett bestämt antal dagsverken på herrgården fanns arrendegårdar, dvs. gårdar vars innehavare inte ägde marken utan arrenderade den av herrgården. Dessa var i mitten av 1800-talet Finsta, Råby, Ullevi, Klöf, Lejondal och Nygård. I Härnevi by fanns sju s.k. frälsebönder, som också stod i stort beroendeförhållande till gården.

Många anställda på herrgården

En stor herrgård var i mångt och mycket självförsörjande, vilket visade sig i avlöningssättet. Lönen lämnades "in natura", således i form av gårdens produkter: mjöl, mjölk, ärter, potatisland samt bostad med bränsle. Vidare erhöll de anställda fri sjukvård och fattigvård under vissa betingelser, som tyvärr gick att kringgå. Lantarbetarna fick också vissa fria resor och hade rätt att låna gårdens dragare vid behov. Att detta s.k. statsystem så småningom inte motsvarade tidens krav, visas av utvecklingen i statarkommunen Upplands-Bro under 1910- och 20- talen. Om det finns att läsa i kapitlet om Oscar Sjölander (sid. 000). Statsystemet upphörde 1945.

På de stora gårdarna i Upplands-Bro fanns för drygt hundra år sedan vissa ständigt återkommande yrkesgrupper. En lista på de yrken som var representerade bland de 87 direkt anställda på brogård (då är alltså dagsverkstorparna undantagna) ser ut så här:

inspektor	drängar	byggare
bokhållare	pigor	snickare
rättare	arbetare	slöjdare
trädgårdsmästare	statkarlar	taktäckare
oxstillare	dikare	murare
kostillare	plöjare	mjöltnare
stalldräng	soldat	sadelmakare
hönssköterska	dragon	skräddare
mjölkförsäljerska	byggmästare	skomakare
smed		

Herrgården tillsatte präst

På Brogårds avlöningslista fanns faktiskt också prästen och organisten. Det kan tyckas märkligt, men så var det. På många ställen var kyrkorna nämligen att betrakta som gårdskyrkor till herrgårdarna, och då hade dessa ofta rätt att vid tillsättningen av ny präst lämna förslag till biskopen på lämplig kandidat. Härigenom kom förstås prästen i beroendeställning till sin adlige arbetsgivare, och denne kunde genom prästens ledande roll i samhällslivet indirekt utöva inflytande på utvecklingen, vilket kunde vara såväl till bygdens fromma som till dess nackdel.

Denna s.k. patronatsrätt fanns kvar för Brogårds del ända in på 1900-talet. Först 1943 fick Bro en folkvald präst. Patronerna på herrgårdarna visade dock ofta stort ansvar gentemot sina kyrkor. De prydde dem med nära nog all inre utrustning och bekostade även grundligare restaureringar. Så skedde exempelvis i Bro kyrka 1914, även om patron då for lite väl självsvåldigt fram och fick anmärkning från de antikvariska myndigheterna. Å andra sidan gick han flitigt i sin kyrka, så flitigt att han kände sig manad att ursäkta sig inför prästen, när han en gång i radions barndom stannade hemma från kyrkan "för att få lyssna på en riktig predikan".

Herrgården för nya ägare

1968 blev Kooperativa Förbundet ägare till Brogård. Jordbruket blev dock utarrenderat till de forna ägarna, familjen Reuterskiöld, och kommer förmodligen även i fortsättningen att bedrivas i samma omfattning som tidigare. Under 60-talet, när expansionen i stockholmsregionen var som mest intensiv, trodde man ett tag, att KF även skulle förlägga viss livsmedelsproduktion hit till Bro. Så blev aldrig fallet och KF har nu sålt hela gårdskomplexet till ett företag som har för avsikt att på den forna åkermarken anlägga två golfbanor, utnyttja slottet och en del byggnader till konferensanläggning samt anlägga ett destilleri för maltwhisky.

Fiskartorp

När vi idag färdas genom allén, som leder ner till Fiskartorp, befinner vi oss i en miljö som är helt annorlunda nu, än den var under seklets första decennier. Om vi till äventyrs skulle möta någon människa tillhör hon med största sannolikhet gruppen fritidstorpäre eller fritidsfiskare. Beträffande torpen skall vi emellertid vara glada över att de blir bebodda och därmed i varje fall till det yttre bevarar den forna miljön. Vi har inom kommungränsen exempel på att hela byar försvunnit och bara lämnat efter sig husgrunder och jordkällare.

Ångbåtens ändstation

Vid sekelskiftet var det en synnerligen levande vardagsmiljö här vid Fiskartorp eftersom traktens befolkning dagligen hade ärende hit. Någon fiskare bodde dock inte längre vid Fiskartorp, utan målet för alla som färdades genom allén var antingen ångbåten eller handelsboden. Här, liksom i Låssa, låg ångbåten kvar över natten för att vid fyratiden på morgonen ge sig av mot Stockholm, lastad med gårdarnas produkter. Många bryggor skulle angöras, innan båten vid åttatiden kom till Munkbron, dvs. den långa träkajen utefter och delvis under järnvägsbron söder om Riddarholmen.

Där väntade Munkbromadamerna för att ta hand om livsmedlen, som skulle säljas på torgen. Köttvarorna fördes över till Köttorget på andra sidan järnvägsbron, lantbruksprodukterna togs till Mälartorget. De bondgummor som själva fört sina varor till stan, fick sälja dem på Munkbron. Här fick för övrigt vem som helst sälja det han eller hon hade att erbjuda. Till Munkbron kom också torgdragarna, som mot bestämd ersättning bar produkterna till stans olika torg.

När varorna lastats av, var det dags att ta ombord tomlådor och tomma mjölkflaskor, varefter nya varor lastades på. Styrman sprang upp i stan för att uträtta alla de ärenden, som han lovat utföra åt folk. Till exempel skulle han köpa brännvin på systemet eller köpa hem diverse små och stora saker åt människor, som inte själva haft tid att följa med båten.

Fem nätter i veckan låg båten vid Fiskartorp. Båttrafiken var länge så regelbunden vid Brogårds brygga, att en kapten byggde hus åt sig på platsen, det stora huset alldeles invid vägen.

Handelsboden

Det är ganska naturligt att det blev en handelsbod här, eftersom de flesta i trakten ändå skulle hit så ofta. Båten gjorde det dessutom lätt för handelsmannen att få hem önskade varor från stan. Affären var inrymd i det röda huset väster om forna kaptensbostaden, som i början av 1900-talet kom att användas som bostad åt handlarern Oskar Lindhé. Han var lantbrukare också. Genom handlarens barn har vi fått en god inblick i människors levnadsförhållanden i denna del av bygden under de första decennierna av 1900-talet.

Affärsrörelsen drevs huvudsakligen på kvällarna, för att inte säga nätterna. Det fanns inga fasta öppethållandetider, utan affären var öppen, närhelst det fanns kunder. De kom oftast på kvällen, när arbetet på gårdarna var slut för dagen. För övrigt ville man inte bege sig till Fiskartorp förrän lagom till kvällsbåten, och den kom sent, eftersom Fiskartorp var ändstation. Ofta hände det dessutom, att båten blivit försenad. Eftersom man ville lasta sina varor ombord, innan man besökte affären, kunde dagen bli lång för handelsmannen. Arbetsdagen i affären var inte slut förrän sista kunden gått.

Handlarns barn berättar

Greta har ett starkt minne av en företeelse som i årtal ständigt var densamma vid våra många ångbåtsbryggor. Det gäller statarflyttningarna i den s.k. slankveckan efter 24 oktober. Lantarbetarna flyttade mycket ofta i sin jakt efter bättre förhållanden på en annan gård. Där satt en gång i höstmörkret och kylan statarhustrun med sin stora barnaskara invid ångbåtens maskinrum och väntade på den utlovade hästskjutsen, som skulle ta dem och deras flyttlass till Murartorp. Barnen var undernärda och dåligt klädda, och mannen var full. Det hörde liksom till, säger Greta. Två skringor från Nygård skulle hämta, och när de kom blev mannen osams med kördrängarna, som då vägrade att köra dem. Skepparen blev tvungen att gå emellan och medla, innan familjen äntligen kunde ge sig iväg till sin ouppvärmade stuga långt bort i skogen.

Sven menar att det nog inte var så mycket fel på statarsystemet som sådant. Det var bara det att betalningen var alldeles för låg, vare sig det nu gällde lön i kontanter eller in natura.

Stig gör ett intressant inpass, när han säger att han inte kan förstå varför det skall vara så fint med furumöbler nu för tiden: "Jag kan inte se något vackert i omålade trämöbler. Jag har sett det till min leda i Brogårds eländiga statarstugor".

Pudrettpråmarna

Lantbrukarna runt mälarstränderna hade det gott förspant, när det gällde att komma åt gödsel. Transporterna på sjön var billiga, och det var ju inte heller långt till Lövsta soptipp vid Riddersvik, dit allt Stockholms avfall sändes. Efter viss förbränning - och självförbränning - såldes avfallet, och det fördes på pråmar till kunderna. Än i dag kan man på sina ställen finna anhopningar av porslins- och glasskärvor ute på åkrarna. De har kommit hit med pråmlasterna. Greta berättar att man i bland tog hem osorterade sopor, och att barnen då verkligen fick mycket att ta reda på.

Sven berättar om ett värdefullt gödselmedel som kallades pudrett. Det var latrin uppblandat med kalk och torvmull. Luften blev alldeles svart av flugor, när det lastades av. Så länge sjön var öppen, körde man dessa 'skitpråmar'. Han minns hur gubbarna sakkunnigt resonerade om kvalitén på de olika leveranserna: "den här sista pråmen var bara skit, men den förra, det var skit det." Eller: "hörru, du ska inte komma och snacka med mej om skit. De' har jag på mina fem fingrar".

Ångbåtarnas roll i bygden

Ångbåtarna har för Upplands-Bro spelat en förhållandevis mycket större roll än för våra grannkommuner. Ända upp till fem ångbåtlinjer trafikerade ett tjugotal bryggor längs våra stränder. Många människor kom därför i direkt beröring med båttrafiken. Längre var samtidigt fyra linjer i gång. De båtar som utgick från oss var främst lastbåtar, som betjänade tjugotalet bryggor, innan de kom till Stockholm. Men där fanns också de långväga linjerna från Uppsala och från Enköpingshålet. Båtarna, som kom till Brogårds brygga vid Fiskartorp på syskonen Lindhés tid, var i allmänhet Hillersjö och Hesselby.

Om vi numera får tillfälle, att någon gång uppleva en riktig ångbåtsfärd, så är det i form av en lustresa till något utflyktsmål. Därför kan vi ha svårt att föreställa oss, hur resan gick till under den verkliga ångbåtsepoken. Båten betydde mer än tåget och bussen idag. Det är knappast något romantiskt med dem. När man åkte som ångbåtspassagerare var det för att man måste uträtta något ärende, och man fick finna sig i att exempelvis resa tillsammans med slaktdjur, som skulle lämnas vid Söder Mälarstrand, eller med någon häst som skulle till försäljning på annan ort.

En båtfärd var förvisso i många avseenden något helt annat än vår tids resor till ett arbete långt från hemorten. Man fick tillfälle att umgås på färden, man kunde röra sig ombord, sitta ned och äta i matsalen eller helt enkelt iakttäta det brokiga folklivet på båten och bryggorna.

Ångbåtsepoken tar slut

Ännu 1930 berättar turlistorna om en ganska omfattande ångbåtstrafik, men på vissa håll hade båtarna långt tidigare börjat spela en allt mindre roll som transportmedel för de lantbruksprodukter, som skulle till Stockholm. Lastbilarna och landsvägarna kunde nu erbjuda snabbare transporttid. För Fiskartorps del började nedgången tidigare och affären upphörde 1920.

Kvarnängen

För att komma vidare på vår färd måste vi nu åka samma väg tillbaka ett stycke. Uppe på berget öster om allén har Brogårds väderkvarn en gång legat, fast det nu är länge sedan. Den blåste omkull redan på 1780-talet, men minnet av den lever kvar i namnet Kvarnängen nedanför mot sjön. På många andra ställen i kommunen kan vi, liksom här, finna sådant som påminner om den viktiga verksamhet i bygden, som kvarnarna representerade.

Själva kvarnplatsen kan lokaliserar. Det har Lisa Jonsson, smeddötter på Brogård gjort. Med hjälp av några stenrester och god föreställningsförmåga har hon i diktens form rekonstruerat kvarnen med dess mjölnare, precis så, som vi får lov att göra lite till mans, om vi vill få en bild av livet som det gestaltade sig förr.

Det hörs ett sus från trädens grenar
ner mot gångens grus.
Vem vet?

var det den gamla kvarnens hemlighet?

Mycket måste kompletteras med din fantasi, för att bilden av den gamla miljön skall bli färdig. Den nedblåsta kvarnen ersattes på 1800-talet av en vattenkvarn strax intill Bro samhälle. Den låg vid bäcksammanflödet strax söder grammofonfabriken och f.d. mejeriet. Den hade fem par stenar. Ingenting finns kvar av den i dag. Den stora stengrunden ett stycke nedströms hör till den s.k. Ålagårn, som revs på 1930-talet. Tillförlitligare var kanske den ångkvarn som Lisa minns från sin barndom. Sedan den lagts ned på 1920-talet åkte man till Aspviks kvarn i backen mellan Bro och Kungsängen, där nu en betongfabrik ligger.

Många tegelbruk förr i tiden

Många tegelbruk har funnits runt Mälarens stränder. Det beror på att det på åtskilliga ställen finns lämplig lera, men också på att Mälarens vatten kunnat utnyttjas för transport av färdigt tegel. Eftersom Upplands-Bro har 13 mil strand och bara en dryg halvmils landgräns, har det funnits plats för många tegelbruk bara i vår kommun. Förutom tio stycken som lämnat märken efter sig både på kartor och i naturen, har det förr funnits små tegelugnar för bränning till husbehov på många gårdar.

Bro tegelbruk

De flesta bruken upphörde med verksamheten i början av 1900-talet. Brogårds tegelbruk anlades 1899 av Johan Sparre. Redan 200 meter in på vägen, som går västerut från Brogårds slott, börjar det senast använda lertäktområdet. Det är den del av åkern som plötsligt ligger ett par meter lägre än sin granne. Lertaget sträcker sig sedan 700 meter norrut. Framme vid bruket finner vi ganska många byggnader, både bostäder som Sköna Ro och Vita Björn och en del industribyggnader. De långa torkladorna är emellertid rivna. I den stora byggnaden som står kvar fanns bl.a. den stora ugnen, men även den är borta nu. Tegelbruket ägdes först av Brogård. Senare kom det att ingå i Mälardalens tegelbruk för att slutligen ingå i Kooperativa Förbundets köp av Brogård. När verksamheten lades ner 1966 användes kvarvarande byggnader som lagerlokaler för KF och OK. Under 1990-talet tillverkades kattsand i den stora byggnaden.

Leran, som fram till 1930-talet grävdes för hand, kördes på en liten järnväg med ett bensindrivet lok. Man kan ännu promenera längs banvallen in i lertaget. Den gick genom en utgrävd och delvis sprängd ravin, som börjar alldeles invid lokstallet, en låg tegelbyggnad i backen upp mot Vita Björn.

Efter andra världskriget moderniserades bruket avsevärt. De tyngsta arbetena försvann, men framför allt kunde driften hållas igång året runt genom att man med överskottsvärmen från ugnen värmdes upp förrådet med det ännu obrända teglet. Arbetarna fick på så sätt en mer tryggad anställning. Förut hade tegelbruksjobbet varit ett säsongarbete med en mycket liten fast arbetarstam. Trots att arbetet även i fortsättningen var tungt och slitsamt, ansågs det som en bra sysselsättning, därför att det var förhållandevis väl avlönat.

Tegelframställningen

Hur arbetet gick till vid tegelbruket är dokumenterat av tegelarbetare, som skrivit om sina erfarenheter i kulturnämndens skriftserie Vi skriver i Upplands-Bro och även berättat om vid inspelade intervjuer. Processen finns också beskriven i Boken om Bro, som hembygdsföreningen gav ut år 2001. Här nöjer jag mig med en kort beskrivning av hur det gick till före moderniseringen.

Leran måste vara av speciellt slag, ishavslera opåverkad av senare geologiska förändringar. Den blandades med sand och sågspån i presshuset, dit den förts av ett tåg med nio vagnar. Sedan eventuella stenar skiljts ifrån och leran blöts med rätt mängd vatten, pressades den ut genom ett fyrkantigt munstycke. Lersträngen kom ut slät och blank på skärbordet, där den skars upp med hjälp av pianotrådar inspända i en träram.

De våta stenarna flyttades sedan med försiktighet över till vagnar, som förde dem till någon av de många torkladorna. Efter några veckors torktid fördes de till ugnen för att brännas. Ugnen var uppbyggd som en lång tunnel med många portar som murades igen allteftersom det obrända teglet kommit på plats. Tunneln hade formen av en oval. Den hade med andra ord sagt ingen särskild början eller slut. Ugnen rymde ca 20 000 stenar, som brändes på ett dygn. Den var byggd av ca 1 miljon stenar. Årligen framställdes omkring 3 miljoner tegelstenar.

Rättarboda

Det finns ingen allmän väg mellan Brogård och Rättarboda, men via en undanskymd gångstig invid den högst belägna personalbyggnaden vid tegelbruket kan man ändå ta sig dit. Ett ursprungligt sommarstugeområde runt gamla Rättarboda gård hyser nu ganska många åretruntboende. Till Rättarboda kom vid 1930-talets början en ung dräng som hette Erik Rexhammar. Han fick mycket snart vara med om en sak, som har kastat ljus över Rättarbodas tidigare historia. Det gamla jordgolvet i byggnaden skulle ersättas med trägolv och måste därför skyfflas bort. Erik fick order att sålla jorden. Han gjorde därmed det som arkeologernas A och O, när de gräver ut fornminnen.

Mynten i jordgolvet

Erik hade inte kastat många skyfflar jord mot harpan, som ett såll av det här slaget kallas, förrän det klirrade till och när han tittade närmare efter fann han ett ärgat kopparmynt, stort som en gammaldags femöring. När han borstat rent syntes året 1636. Några skyfflar till och han hade ytterligare två mynt från drottning Kristinas tid.

Erik berättade att han minsann satte fart på utgrävningen av det gamla jordgolvet. Innan kvällen kom, hade han hittat ytterligare elva mynt. Dagen därpå, när arbetet var avslutat, hade han funnit sammanlagt 18 mynt och en myntliknande pollett, på vilken det stod "STORA KOPPARBERGS POLLET 1791". Kungl. Myntkabinettet kunde identifiera dem alla. Det äldsta myntet var från 1635 och det yngsta från 1863.

Det vore faktiskt ganska märkligt, om så många mynt blivit nedtrampade i golvet till en vanlig stuga. Nu är det två saker, kanske tre, som visar att Rättarboda var något mer än en vanlig bostad.

Mynten berättar historia

Polletten säger oss, att Rättarboda måste ha varit ett övernattningsställe för de förbönder, som vintertid körde koppartackor från Falun till utskeppningshamnen i Stockholm. Dessa polletter var nämligen betalningsmedel för mat och logi på vissa fasta platser längs vintervägen. Den gick via Sala, Örsundsbro och Bålsta och passerade sedan Rättarboda på viken nedanför. Längre ut på fjärden kunde inte vintervägen gå, eftersom det alltid var, och fortfarande är, osäker is vid Ormsundet.

Med polletterna ville Stora Kopparberg förvissa sig om att deras förbönder verkligen hade betalningsmedel kvar för hela resan fram till Stockholm. Det kunde nämligen vara svårt för dem, att motstå penningkrävande frestelser under den långa färden. På det här viset försökte bolaget att sörja för mat och husrum åt både häst och kusk.

Rättaren på Rättarboda

Namnet Rättarboda tycks ju tala för att en rättare bott här en gång. När vi idag använder ordet rättare, tänker vi på den som är arbetsledare på en stor gård. Men namnfrågan är mer invecklad än man först kan tro. Titeln rättare är nämligen en mycket gammal beteckning på något helt annat. Den fanns med redan i Alsnö Stadga 1279 som benämning på den person, som varje by skulle utse för att visa resenärer till rätta. Denna titel och syssla levde kvar långt fram i nyare tid. Jag tror att vi här har förklaringen till namnet Rättarboda.

Man blir ännu mer styrkt i den uppfattningen, när man tänker på att Rättarboda ligger så pass långt från herrgården som det gör. Det kan inte ha varit praktiskt, att ha arbetsledaren boende så långt bort. Det är naturligtvis ändå möjligt, att en rättare på gamla dar kan ha haft sin bostad här, och att namnet trots allt kommer av det. Men den andra lösningen på problemet ger onekligen ett mer intressant perspektiv på frågan. Dessutom brukar inte stora gårdar ha en förman med titeln rättare. Arbetsledaren kallas i sådana fall i allmänhet för inspektor.

För övrigt, om det fanns ett nära samband mellan Brogård och Rättarboda, borde det ju finnas en väg mellan dem. Inte heller någon av de äldre kartorna visar upp någon anlagd väg mellan platserna.

Kvistabergs-området

Reviderad och utökad text 2002-2004. Ersätter sid. 46-48. *Öppna Bokmärken: bokens innehåll*

Torpet Freden

När vi passerat genom bebyggelsen vid Rättarboda kommer vi ut på vägen mellan Bro och Låssa. På norra sidan av vägen intill busshållplatsen låg torpet Freden. Det är mycket svårt se några rester av det. Huset låg på en berghäll och inga grundstenar finns kvar, men man kan se var torparens planteringsland låg. Namnet på platsen lär oss ett stycke kulturhistoria värd att lägga märke till. Här bodde en av socknens gärningsmän, sockenskräddaren, som också hade uppgiften att freda de intilliggande åkrarna från traktens betande boskap. Förr byggde man en gårdsgård runt gårdarna så att inte kreaturen skulle komma åt grödan. Numera "stänger vi in" de betande djuren, men ända fram till 1857 "stängde vi ut" dem. De fick nämligen ströva omkring fritt i skogen på dagarna.

Eftersom torpet låg vid gränsen mellan Husby och Kvista ägor och häradsvägen korsade denna gräns just här måste man ha en grind på vägen för att hålla isär gårdarnas djur. Grinden gav extrainkomst åt skräddarens familj genom barnens grindslantar. Det var den begynnande bilismen som tvingade bort landsvägsgrindarna år 1925. De bastanta grindstolparna av ek, svarta av tjära, flyttades på 30-talet till Hammartorp lite längre bort efter vägen, där du fortfarande kan se dem

Fredens skola

Det var på Fredens mark, som Bro byggde sin första skola. Tidigare hade man hållit skola på olika ställen i Bro men inte i någon särskild skolbyggnad.

Vid 1842 års riksdag ålades varje socken att inrätta skola. En passus i stadgan gjorde det dock möjligt för två församlingar i samma pastorat att förenas om en skola om det fanns goda skäl för detta. Här uppe vid gränsen mellan Bro och Låssa socknar byggdes således det första skolhuset i den här delen av nuvarande Upplands-Bro.

Platsen är lätt att finna i en liten hage till vänster om vägen 100 meter bortom vägen in till Kvistabergs observatorium, mitt emot Långåkern. Hur länge får den manne vara kvar innan den planteras med skog?. Det dröjde några år, innan skolhuset stod på plats. Virket, som Bros innevånare kört fram, blev liggande i ett och ett halvt år, innan man fått fram en ritning på en byggnad, som skulle bli 24 alnar lång och 14 alnar bred. Förutom "nödiga rum för skolmästaren" skulle ett rum vara tillgängligt för de skolbarn, som bodde så långt från skolan, att de behövde ligga kvar om nätterna.

Hit gick folkskolebarnen från Bro och Låssa tills vardera socknen fick sin egen folkskola, vid Hernevi 1894 och Säbyholm 1895. Den senare lades ned 1964 varefter barnen fick åka skolbuss till Bro.

Där Fredens skola stod, låg länge en liten tegelbyggnad, som var transformatorstation för stora telefonledningen mot Göteborg. Du kan fortfarande se infartsvägen till skolan med sina förvildade buskar på vardera sidan. Väl inne på tomten finner man gränserna för de planteringsland som läraren använde. Vattenkällan finns också kvar.

Sockenstämmoprotokollen berättar om skolan

Av sockenstämmoprotokoll från 1700-talet framgår att läskunnigheten varit tämligen allmän, utan att socknarna varit ålagda att hålla skola. Det förklaras av att det funnits undervisningsplikt i ett par hundra år här i landet, innan det blev skolplikt. Det förra innebar, att föräldrarna var ansvariga för att barnen lärde sig att läsa i bok. Barnen behövde dock inte lära sig skriva. Skolplikt, i den bemärkelsen vi nu lägger in i ordet, tillkom inte förrän omkring 1880. Den skolplikt som infördes i landet genom folkskolestadgan 1842 gällde för socknarna, som då ålades att bygga skola och att avlöna utbildad lärare. När Fredens skola var klar att tas i bruk 1848, fanns alltså inget tvång för föräldrarna att skicka sina barn till den nya skolan. De kunde som förut fortsätta med hemundervisning, om de hade möjligheter till det.

Under 1800-talets början försumrades emellertid barnundervisningen. Då grundade baronen Posse på Säbyholm en skolfond, som alltmer ökades genom donationer och testamenten, så att Låssa socken kunde inrätta sin del av den gemensamma skolan och avlöna en lärare utan att anlita statliga medel, vilket Bro tvingades göra. Brogård å sin sida skänkte marken där skolan byggdes.

År 1848 anställdes den första utbildade läraren. Han var tillika kantor i Låssa kyrka. Man uppförde åt läraren även en bod, ett fähus, ett vedlider och ett "provisionellt (*enkelt*) hemlighus". Tomten inhägnades med snedgårdsgård och grindar.

När läraren anhöll om något foder till sina kreatur beslöt man att "med hänsyn till hans skicklighet och ordning vid barnens handledning anslå tvenne lass hö årligen från varje mantal (dvs. fullstor gård) så länge han gjorde sig förtjänt av församlingens välvilja".

1852 är man bekymrad över att alltför få barn begagnar sig av tillfället till undervisning i den fina skolan, som rymmer 80 lärjungar. Orsaken bedöms vara den stora fattigdomen, men man tror att den föreslagna matkokningsinrättningen skall förbättra saken.

På uppmaning av myndigheterna beslutar man också att delta i en "pensionsinrättning för åldriga och sjuka folkskollärare". Pensionsavgiften skulle församlingarna själva stå för "om skolläraren gjorde sig av slik uppmuntran förtjänt".

Småskolor

I folkskolorna skulle skolgången påbörjas senast det året barnet fyllde nio år. Efter några år insåg man, att det behövdes småskolor, dit de yngsta barnen kunde gå för den grundläggande undervisningen. Flera småskolor inrättades, till exempel vid Tåtorp och Sandhagen i Bro och vid Ormudden i Låssa. Tåtorps skolbyggnad med den fina "snickarglädjen" runt fönstren flyttades år 2001 till Ekboda invid rondellen vid södra infarten till Bro.

Kvistaberg

Nu gör vi ett besök på observatoriet vid Kvistaberg. Här har Uppsala universitets astronomiska observatorium en filial. År 1964 kunde man vid Kvistaberg ta i bruk landets största s.k. Schmidteleskop. Ett sådant är ljusstarkare än vanliga spegelteleskop och kan dessutom ge en bild som är skarp ända ut i kanterna och därmed fånga in en större del av stjärnhimlen. Spegeln i det väldiga 'rörets' botten har en diameter av 135 cm, och linsen längre upp en bredd på en meter.

Ett modernt teleskop är egentligen ingen kikare utan en stor kamera. Observationerna görs således alltid på de fotografier, som tas vid de relativt få tillfällen under året, då väderleken och ljusförhållandena tillåter fotografering.

Historien kring tillkomsten av detta stora observatorium är intimt knuten till en av bygdens söner, Nils Tamm, som här vid sin egendom Kvistaberg byggde ett privat observatorium 1919. År 1944 donerade han detta jämte hela sin egendom till Uppsala universitet.

Nils Tamm

I början av seklet ärvde Nils Tamm egendomarna Kvistaberg och Hammartorp jämte en stor förmögenhet. På Kvistaberg uppförde han då en stor villa med ateljé. Hans stora intresse vid denna tid var nämligen måleri. Av Konstakademin fick medalj 1902. Han hade studerat i Italien och Frankrike. Ända sedan barndomen hade han emellertid också varit fascinerad av stjärnvärlden och drömt om att någon gång kunna få ett riktigt observatorium. Pojkdrömmen blev så småningom verklighet. Han hade ett förnämligt observatorium med förstklassig utrustning, den röda kupolbyggnaden högst uppe på berget, varifrån "han bedrev en aktningvärd vetenskaplig verksamhet".

För att kunna jämföra bilder tagna över samma område konstruerade han en enkel betraktelseapparat för två fotografier. Med denna upptäckte han 1936 två variabla stjärnor, s.k. novor. De fick namnen Nova Tamm 1 och Nova Tamm 2. Fler personer vid observatoriet har fått ge namn åt en himlakroppar. År 2000 hedrades teknikern vid Uppsalas och Kvistabergs observatorier Per Olov Karlsson med att man gav en asteroid namnet '9623 Karlsson'. Även den pensionerade professorn Tarmo Oja har fått bidra med sitt namn på en asteroid. En asteroid är en rest av en krossad planet. Asteroiden Karlsson går i bana runt solen utanför planeten Mars och är så stor att om den faller ner på vår jord kommer allt liv att utplånas.

Schmidt-teleskopet

Med hjälp av pengar från "Nils Tamms donationsfond för astronomisk forskning" och en lika stor penningssumma från statens sida blev det möjligt för landet, att skaffa sig ett mycket förnämligt teleskop. 1951 kunde Nils Tamm själv ta det första spadtaget för den nya observatoriebyggnaden, och

samtidigt påbörjades den nära två år långa slipningsproceduren av spegeln, som färdigslipad väger 650 kg. Att det är ett stort instrument förstår man, när man får veta att själva 'kikaren' väger 6,5 ton. Gaffeln, som den är infästad i, jämte den s.k. polaxeln väger 10 ton. När instrumentet började byggas, fanns det bara ett i Kalifornien som var större.

Nils Tamm fick aldrig uppleva invigningen av Kvistabergs nya observatorium 1964. Han avled 1957, och i sitt testamente hade han då lagt ytterligare en stor donation till den från 1944. Urnan med hans stoft är förvarad i fundamentet under hans eget instrument i den röda kupolbyggnaden.

Universitetet disponerar även ateljévillan, där professorn enligt donationsbrevet skall ha sin bostad. Även institutionslokalerna är inrymda i villan, bland annat i den stora ateljén på övre våningen. Här finns de en del av Nils Tamms egna konstverk inklusive pristavlan 'Islossning' från Stora Parissalongen 1902.

Omkring Bro kyrka

[Öppna Bokmärken: bokens innehåll](#)

Reviderad och utökad text 2002-2004. Ersätter sid. 49-55.

Av vår rundfärd söder om Bro återstår nu att beskriva området kring Bro kyrka. Till att börja med har vi ett stort forntida gravområde innehållande kommunens största gravhög. Vidare finns här den praktfullaste av våra runstenar, som dessutom har en ovanligt upplysande text. Att kyrkan också är den äldsta i kommunen är inte utan betydelse, när vi skall studera platsens historia.

Området var under forntiden och medeltiden centrum i bygden på ett sätt som förvånar, när vi i dag ser kyrkan ligga nästan för sig själv långt från samhället. Men kyrkan byggdes en gång 'mitt i byn'. Bygden här var så stor och ekonomiskt bärkraftigt att man hade råd att bygga en stenkyrka redan på 1100-talet. I själva verket var Bro en av de största tidiga samhällsbildningarna i Uppland. Det senare framgår av att den äldsta kända administrativa enheten i landet, hundaret (senare häradet), blev delat och ändå ansågs kunna fullgöra de samhällsförpliktelser som ålåg ett helt hundare. Kyrkan blev huvudkyrka i Bro Halva Hundare med allt vad det innebar.

Assur

Men låt oss börja från början. Runstenen invid vägen ett stycke norr om kyrkan kan både direkt och indirekt ge oss en god bakgrund för beskrivningen av området.

"Ginnlög, Holmgers dotter, syster till Sygröd och till Göt, hon lät göra denna bro och resa denna sten efter Assur, sin man, son till Håkon jarl. Han var landvärnare mot vikingar med Geter. Gud hjälpe nu hans ande och själ"

Vi får således veta att här bodde en "landvärnare mot vikingar". Han hette Assur, och man anser, med hänsyn till textens utformning, att han var befälhavare över försvaret av denna bygd. Som vi lätt kan inse grundade sig försvaret under vikingatiden på sjöstridskrafter. Med tanke på att stenen var så påkostad – den anses som en av mälardalens två praktfullaste runsristningar – bör denne Assur ha varit en betydande hövding. Av en 1700-talsforskare beskrivs han rent av som "landshövding" (Peringskiöld). Hans namn blir i senare tid förknippat med den stora gravhögen söder om kyrkan.

Brobygge i Bro

Runstenen talar också om för oss, att en bro blivit byggd, troligen vid Brobäcken på en plats några hundra meter norr om stenens nuvarande plats. Du finner den om du följer den gamla vägbanken på vilken stenen rests. Ordet 'bro' på en runsten från 1000-talet har inte samma innebörd som nuförtiden. I fornnordiskt språkbruk betecknade det en anlagd väg, till skillnad från de naturliga vägar som bildades där människor färdades fram. Det var egentligen bara över sankmarker och vattendrag, som någon form av anläggning måste göras. Över den vattensjuka marken byggdes en s.k. kavelbro bestående av smala trädstammar lagda på tvären, fastbundna vid parallella längsgående trädstammar. Kavelbron påminde om ett uppochnervänt järnvägsspår, där man således gick eller red på de tätt liggande syllarna. Att färdas med vagn var det ju aldrig tal om på denna tid.

Om det fanns sten tillhands kunde man lägga en stenpackning som underlag, precis som när vi bygger väg nuförtiden. En sådan vägliknande stensättning upptäcktes söder om kyrkan, när den nya delen av kyrkogården iordningställdes 1980. Stensättningen tycks vara en förlängning av vägbanken norr om kyrkan, där Assurstenen står. Den leder fram mot den stora skadade gravhögen. som jag gärna vill se som den riktiga Assurs hög. Namnet Assur används

på kartorna för den mindre men oskadade högen uppe på höjden söder om kyrkan.

Vadställe

När man byggde bro fick man naturligtvis inte stoppa vattenflödet. Det enklaste sättet var att bygga en väg bana av stenar på botten av vattendraget. På så sätt fick man ett vadställe för både människor och riddjur. Vid Vadstena i Östergötland har metoden t.o.m. bevarats i namnet. Det kanske inte är utan skäl som vi finner det enda stället med sten i Brobäcken just där den gamla vägbanken korsar bäcken. Bro lägen av detta slag brukade markeras med resta stenar, ofta med inristningar, således runstenar. Därför är området vid ån en tänkbar ursprunglig plats för Assurstenen, innan den blev inbyggd in i kyrkans vapenhusvägg. Här skall för övrigt framhållas, att runstenarna inte skall betraktas som gravstenar i vår bemärkelse utan som minnesstenar, som placerades där de kunde iakttas av dem som färdades längs vägarna.

Brostenar - väghållningsstenar

I södra Sverige använder man fortfarande ordet brostenar, när man talar om det vi hos oss kallar väghållningsstenar, dvs. resta stenar, som man kan se längs de gamla landsvägarna, och som anger vilken gård som skulle underhålla en viss vägsträcka. När vägar 'broades' innebar det att grus lades på vägbanan. Samma uttryck användes ännu på 1930-40-talen i svenskbygderna i Estland när man på våren måste reparera vägarna efter tjällossningen

Bro - ett namn hugget i sten

Vi förstår att namnet Bro är mycket gammalt, eftersom det finns hugget i sten redan på 1000-talet. Det har sedan levt vidare i namnen Bro hundare, Bro härad och Bro kyrka (1257), Bro station (1876), och när Upplands-Bro bildades 1952 blev detta gamla namn lyckligtvis kvar även i storkommunens namn. Det finns många runstenar som erinrar om brobyggen i vårt land, liksom många orter med namnet Bro. Men det är bara vårt Bro som har eget postnummer. Minnet av Ginnlög som brobyggare utnyttjades naturligtvis vid namngivningen av den nya viadukten över järnvägen.

Bro kyrka

Den här boken innehåller inga utförliga beskrivningar av kommunens sex kyrkor. Sådana hittar du i varje kyrka. Jag vill närmast framhålla kyrkans – och därmed prästerskapets – roll i det kulturella livet genom tiderna. Inte minst betydelsefull blev uppgiften att vara statens förlängda arm. Det var inte bara regeringens kungörelser som skulle läsas upp i kyrkan. Prästen blev, särskilt från Karl XI:s regeringstid i slutet av 1600-talet, en statens tjänsteman när det i kyrkolagen blev fastslaget att kyrkoherden skulle vara ordförande i sockenstämman och således ansvara för sockenarbetet i alla tänkbara yttringar, fattigvård, sjukvård och skola för att nämna några sociala områden, förutom att han med sin bokliga bildning skulle vara föregångsman för det nya inom bl.a. lantbruket, som han ibland hade god praktisk kännedom genom sitt arbete i prästgårdens jordbruk. I andra länder hade inte präster samma världsliga funktion i samhället. När nu kyrkan har skilts från staten är det fråga om en mycket genomgripande förändring som inte bara har att göra med människors andliga liv. Vi vet ännu inte vad de nu upplösta banden som knöts mellan kyrka och stat vid Uppsala möte 1593 kommer att medföra på längre sikt.

Murar runt kyrkogårdarna har man haft sedan lång tid tillbaka. Deras funktion var främst att hindra betande boskap att komma in. Muren hade således samma uppgift som gårdsgården runt odlade marker. På en bild från mitten av 1700-talet ser vi en inhägnad av trä med två ingångar, s.k. stigluckor, så konstruerade att djuren inte kunde ta sig in. Bro kyrka räknas som den äldsta stenkyrkan. De mellersta valven är från 1100-talet. Så sent som på 1970-talet

hittade man grunden till en sakristia på den traditionella platsen på kyrkans norra sida. Som bekant byggs kyrkorna nästan alltid med in- och utgång i väster och altaret i öster. Innan en grundlig restaurering 1914 fanns några äldre vägg- och takmålningar kvar i koret.

Mest iögonfallande när man kommer in i kyrkan är altarskåpet från omkring 1520. Det har två bildserier, en större med passionshistorien, när skåpet är öppet. Den mindre med bl.a. de fyra evangelisterna.

Assurs hög

I hagmarken närmast söder om kyrkan finns ett 75-tal forngravar. Bland dessa märks två som är särskilt stora. Den mindre av dem ligger uppe på berget och kallas Assurs hög. Närmare kyrkan och vid åkerkanten ligger en hög med ca 30 meters diameter. Så stora högar kallas av arkeologerna för kungshögar. Denna hög är tyvärr allvarligt skadad sedan 1881, då man tog flera hundra lass jord ur den för att fylla ut ojämnheter på kyrkogården. Trots skadan kan man ändå få en god uppfattning om dess storlek. Den har den största diametern av alla forngravarna i kommunen, och i äldre beskrivningar framställs den som imponerande. Det är inte alls uteslutet, att det är just den skadade högen som egentligen är Assurs hög.

Bebyggelsen runt kyrkan

Om du besöker det välhållna gravområdet, kommer du även att finna rester av bebyggelse från 1700- och 1800-talen. Här och var ligger nämligen ännu stengrunder kvar. På kartan från 1703 finns sammanlagt 15 bostadshus inom de närmaste 500 metrarna söder om kyrkan, varav 11 på västra sidan om vägen. Redan på denna karta är sockenstugan markerad exakt på samma plats som nuvarande kyrkstugan, vilken användes som sockenstuga även under 1800-talet och början av 1900-talet. En karta från 1860 är inte lika detaljrik, men antalet hus ser ut att vara ungefär detsamma. Det är en viss förskjutning av bebyggelsen till området bortom klockstapeln, där man då även finner fattigstugan.

Jag nämner dessa uppgifter för att jag vill framhålla, att det ännu 700 år efter kyrkans tillkomst fanns en ganska stor bebyggelse runt omkring den. Kyrkbyn i nuvarande Kungsängen hade bara fem bostäder vid motsvarande tid, och även runt de andra kyrkorna i Upplands-Bro är det förvånansvärt få byggnader.

Husby-Bro

I samband med Brogård har begreppet husby utretts. Vi förstår nu varför kungen gjorde denna stora by till sin husby. Troligen utsåg han en pålitlig – och rik – man i byn till sin fogde, som skulle föra hans talan i bygden. Med den starka ställning som den kristna kyrkan snart kom att få, förstår vi att Bro kyrka blev en huvudkyrka i denna del av bygden.

Rättskipningen i Bro härad

Vid Bro kyrka låg den s.k. häradsplatsen, häradets officiella samlingsplats i århundraden. När exempelvis Sten Sture ville få stöd av häradets befolkning inför belägringen av ärkebiskopsborgen Almarästaket i början av 1500-talet var det på häradsplatsen han talade till dem. Även rättskipningen i häradet utövades härifrån. Häradsrätten sammanträdde oftast i Bro sockenstuga och ibland i prästgården. Inte förrän i slutet av 1600-talet flyttades sammanträdena definitivt till gästgivargården i Tibble/Kungsängen.

Några häradshövdingar i Bro härad

En känd häradshövding i Bro på 1500-talet var Gustav Vasas svåraste förföljare under de många äventyren i Dalarna, Arent Persson i Ornäs. Det hör till saken att denne man var gift med Barbro Stigsdotter, vilken enligt traditionen hjälpte Gustav Vasa att fly genom avträdet. Arent hade emellertid sin egen ärvda bostad på Granhammar, där han i fortsättningen levde,

sedan incidenten med Gustav Vasa gjort att makarna skilts.

Hur Gustav Vasa kunde utse sin antagonist till häradshövding i Bro brukar framställas som en gåta. Men saken kanske illustrerar en ganska vanlig företeelse i vår äldsta historia. Den nämligen, att historien inte alltid hittar sanningen. Kanske är det så att Gustav Vasa tagit miste på namn, när han på sin ålders dar berättade för sin skrivare Peder Swart om sina äventyr i Dalarna. Troligare är emellertid det faktum att Arent Persson ändrade politisk uppfattning när han fann Gustav Vasas politik överensstämde med Sten Stures. I början såg Arent Gustav Vasa som en konkurrent till Sture, när han och många andra svenskar försökte få en svensk man vald till kung i landet. Det var ju en av Sturarna som gjort Arents far till riddare. Arent blev häradshövding när han hjälpt Gustav Vasa att slå ner ett uppror i Dalarna.

En annan häradshövding i Bro under 1500-talets senare del var anfadern till den i boken flera gånger omtalade släkten Rålamb. Han hette Anders Sigfridsson och ägde förutom Brogård även Aspvik i Näs socken, nuvarande Kungsängens församling.

Härad och Hundare

En äldre benämning på härad är hundare eller hund. Det ordet ingår i namnen på de s.k. folkland som fanns i denna del av landet innan namnet Uppland började användas. Södra delen av Upplands-Bro, Bro Hundare, låg i Attundaland, de åtta hundens land. De norra socknarna Håtuna och Håbo-Tibble tillhörde Håbo Hundare och låg i Tiundaland, dvs. de tio hundens land.

Att redogöra för den gamla administrativa indelningen kan tyckas väl ambitiöst i en hembygdsbok av detta slag, men det blir faktiskt intressant när man får veta, att det bl. a. är Bro hundare, som av en framstående forskare på området använts för att exemplifiera, hur det gick till när Sverige blev Sverige. Man har med andra ord hävdat, att det är här man kan finna "nyckeln" och ursprunget till de administrativa system, som så småningom skulle göra Sverige till ett fungerande rike.

Det beror naturligtvis inte på att de bildades just här utan på det faktum att Bro hundares indelning i mindre enheter mycket väl stämmer överens med den teori eller modell man skapat åt sig för att förklara hur exempelvis sockenindelningen en gång uppstod.

De första skatterna

Eftersom en väsentlig del av ett lands administrativa funktion är förknippad med beskattningen av dess innevånare, är det inte utan intresse att veta hur det gick till, när man först hittade på det här med skatter.

Nyfiket frågar man sig då vad det kan ha varit för samhällsfunktioner, som måste bekostas 'av det allmänna' redan under forntiden. Någon skola var det ju inte tal om, inte heller vägbyggen. Åldrings- och handikappvården sköttes inom släkten. Det gällde många gånger även rättsskipningen. Vi minns blodshämnden.

Försvaret av bygden

Nej, det som gav anledning till en gemensam insats var försvaret av bygden. Vi minns att Assur var landvärnare mot vikingar. Man uppfattar honom som befälhavare för den tidens lokala försvarsenhet, som i denna del av landet inte bestod av en här (det hette inte heller härad från början!) utan av en flottstyrka, den s.k. ledungsflottan.

Ledungsorganisationen, eller ledungen som man säger, var knuten till en indelning av landet i hundare. Ett hundare skulle normalt bidra till krigsmakten med hundra män, fördelade på fyra fartyg med 24 roddare i varje. Fartyg av denna storlek var bekväma att handskas med. De var inte större än att de kunde dras över landtungor när så behövdes. Tänk på vikingafartygen som seglade på de ryska floderna.

Grunderna för sockenindelningen

Matematiken i de uttryck som kommer till användning vid den följande beskrivningen av organisationen är faktiskt talande. Forskare har naturligtvis i olika tider kommit med olika förklaringar – här en av de mer lättförståeliga. Längs varje sida i fartyget satt tolv roddare, de bildade en tolf, men de utgjorde också en åttondel av hela hundarets besättningsstyrka. Nu är det så, att de gamla orden för det vi kallar socken var antingen åtting, som här hos oss, eller tolf som i Enköpingstrakten.

Men detta blir ju inte hundra. Jo, varje båt måste ha en styrman, och då blir det 25 man i varje skepp. Eftersom det var fyra båtar kallades styrmannen för fjärdingsman. För att kunna ställa upp tolv roddare, som naturligtvis också var stridsmän, måste en bygd ha en viss storlek. Den kom i praktiken att motsvara en socken.

Bro hundare

Det är här Bro hundare kommer in i bilden. Det är nämligen överensstämmelse mellan den forntida åttingsindelningen och den kristna sockenindelningen. Ännu en mycket intressant sak med Bro är, att man kan spåra de två hälfter, som bildade var sitt skeppslag, ett uttryck som för övrigt fortfarande används i stället för härad i Roslagsområdet. (Bro och Vätö skeppslag)

Bro hundare delades nämligen på 1500-talet så att de fyra 'fastlands-åttingarna' eller socknarna Bro, Låssa, Näs (Kungsängen) och Ryd bildade ett skeppslag, som skulle utrusta två båtar. Det andra skeppslaget bestod av 'skärgårds-åttingarna' Färentuna, Hillersjö, Sånge och Skå ute i Mälaren. Observera att Mälaren vid denna tid var en del av skärgården.

Delning av hundaret kan motiveras med att befolkningen var så stor att varje del ensamt kunde sörja för bygdens behov.

Men delningen kom också att få ödesdiga följder för det framtida Bro härad. Genom tillkomsten under 1600-talet av allt fler stora jordegendomar, vilka var befriade (frälsta) från åtskilliga extra skatter, blev den skattepliktiga delen av befolkningen allvarligt reducerad, och det blev synnerligen svårt för den minskande gruppen skattebönder att klara av en alltmer ökande skattebörd. Detta framgår med önskvärd tydlighet i Allmogens besvär till riksdagarna, där framförallt skjuts- och väghållningsbekymren påpekas. Dessa behandlas på annan plats i boken, i kapitlet om Allmogens besvär på sidan 000.

Ledungen upphör - skatterna kommer

Från början utgjordes beskattningen av vissa tjänster som man gjorde för sin bygd. Man ställde upp med egen arbetsinsats och bidrog med förnödenheter och material inom ledungsorganisationen. Man hjälpte också till när nya fartyg skulle byggas och utrustas. Skatten var med andra ord in natura.

När så småningom vikingatågen upphörde och ledungsorganisationen inte behövdes, konstaterade de styrande att de nog ändå behövde utkräva motsvarande prestationer från befolkningen. Därmed var skatterna ett faktum. Ett försök från upplandsbefolkningens sida att vägra betala skeppsskatt sedan ledungen upphört, slogs ned med våld av Birger Jarl. När har för övrigt en skatt som en gång införts tagits bort igen?

Lägg märke till att det fortfarande är fjärdingsmannen eller kronofogden, som inkasserar obetalda skatter. De ovan nämnda uttrycken som uppkommit vid organisationen av ledungsflottan, har således på olika sätt levat kvar i exempelvis skatteuppbörden och när det gäller befolkningens relationer till den statliga myndigheten. Gustav Vasa förde noggranna anteckningar om skatteuttaget, och i Bro härad kallades uppbördsområdena under hans tid för åttingar.

Jag vill framhålla att beskrivningen här ovan är ofullständig. Frågan är ännu mycket mer komplicerad. Detta är bara en antydning om ett intressant samband mellan nutid och gången tid. Med detta har vi också fått sockenindelningens uppkomst belyst och funnit att denna inte, som

man länge trodde, var ett resultat av kristen organisation utan har sina rötter i det allra första gemensamma åtagandet för försvaret av den egna bygden.

Förekomsten av en väl organiserad ledningsorganisation ger oss också förklaringen till de många vikingatågen, som satte skräck i stora delar av Europa under lång tid. Dessa var således inte alltid improviserade företag, utan man kan säga att de var en logisk följd av organisationens behov av sysselsättning och övning.

Assurs sten

Assurstenen är en av de två runstenar i kommunen som uppmärksammades i den allra första runstensförteckningen från 1500- talets slut. (Den andra är Grynntastenen i Håbo-Tibble). Assurstenen var ända fram till mitten av 1800-talet inmurad i södra yttermuren till Bro kyrkas vapenhus. Det var på Rickard Dybecks initiativ som den togs ut och restes på sin nuvarande plats. Vår nationalsångs skapare uttryckte tvivel om att stenen skulle kunna stå säkert i marken, eftersom dess fotstycke var mycket kort. Och nog lutar den betänkligt framåt. Nu skall emellertid runstenar ha en viss lutning för att färgen i runorna skall sitta kvar så länge som möjligt.

Dybeck inleder sitt stora verk om Sveriges runinskrifter med Assurs sten. I den senaste runstensförteckningen beskrivs den som en av mälardalens två praktfullaste runristningar. (Den andra är den berömda Sigurdsristningen vid södra mäljarstranden. Två svägerskor lät göra dessa båda fina runristningar och byggde dessutom broar till sina döda makars minne.) Assurstenen är väl formad och har jämna ytor. Ristningen är omsorgsfullt planerad och symmetriskt inlagd i runslingan. Dessutom har ju stenen som vi konstaterat en berättande text.

Bro-bäcken

Norr om runstenen finns en av kommunens mycket få bevarade naturliga bäckfårar. Det är för övrigt just där man antar att runstenen ursprungligen stått. Den ca två kilometer långa slingrande bäckfåran har stort värde för landskapsbilden, framhålls det i kommunens naturvårdsinventering, men det hindrade inte att en bred asfaltväg lades ut bara några tiotal meter från bäcken. Sedan förra upplagan av boken har vägen förlängts och leder nu fram till "Ginnlögs bro" som viadukten över järnvägen kallas. Därmed har vägen blivit en del av ett viktigt vägsystem och de illegala motortävlingarna (dragster) har upphört av sig självt.

Den ovan nämnda Bro-bäcken rinner samman med en annan Bro-bäck ett stycke längre söder ut. Vid bäcksammanflödet låg den tidigare omtalade vattenkvarnen (s.000) Väl bevarade brofästen till bron som ledde dit finns kvar. Timret i den stora Å-lagår'n på platsen har, liksom timret från andra rivna byggnader i kommunen, förts till Skansen för att användas vid reparation av gamla hus.

Mejeriet – grammofonfabriken

Gamla brobor talar fortfarande om mejeriet, när de menar den gamla grammofonskivefabriken, som ligger alldeles intill nya järnvägsstationen. Mejeriet var ett andelsmejeri och ersatte de tidigare gårdsmejerierna vid bl.a. Brogård, Önsta och Säbyholm. Det byggdes i början av 1900-talet och lades ned omkring 1939. Äldre brobor har särskilt framhållit att mejeristen gjorde fin ost. Mejeriet skapade en icke oväsentlig biinkomst under vintern för lantbrukarna i trakten genom sitt behov av is. Den togs vanligen upp på Lejondalssjön och fraktades till den väldiga isstacken på mejeritomten. Man ser isstacken tydligt på en även i andra avseenden intressant flygbild över samhället från 1930-talets början.

Det var AB Svensk Grammofonindustri som förlade sin tillverkning av grammofonskivor till det gamla mejeriet. 1942-43 uppfördes ett antal personalbostäder till fabriken i skogsbacken norr om Härneviskolan. 25 - 30 personer var anställda vid företaget, när man omkring 1947 producerade ca 10000 s.k. stenkakor om dagen. Man klarade av praktiskt taget

allt, som hade med skivtillverkningen att göra, till och med etiketterna. Från inspelningsstudion kom en vaxskiva, som först måste försilvrats, innan man kunde börja massframställningen.

När man gick över till skivor gjorda i vinylplast, LP och EP-skivorna, började man även tillverka andra plastartiklar. Det var lättare att handskas med det nya plastmaterialet vid skivtillverkningen, och personalstyrkan blev mindre. En fördel med de gamla shellackskivorna var dock, att de gick bra att återanvända. Vid nytillverkningen bestod grammofonskivmassan till hälften av söndermalda skivor. Plastskivor med fabrikationsfel var det besvärligare att bli av med, och en tid hände det att traktens barn kom över kasserade grammofonskivor, som sedan cirkulerade i samhället.

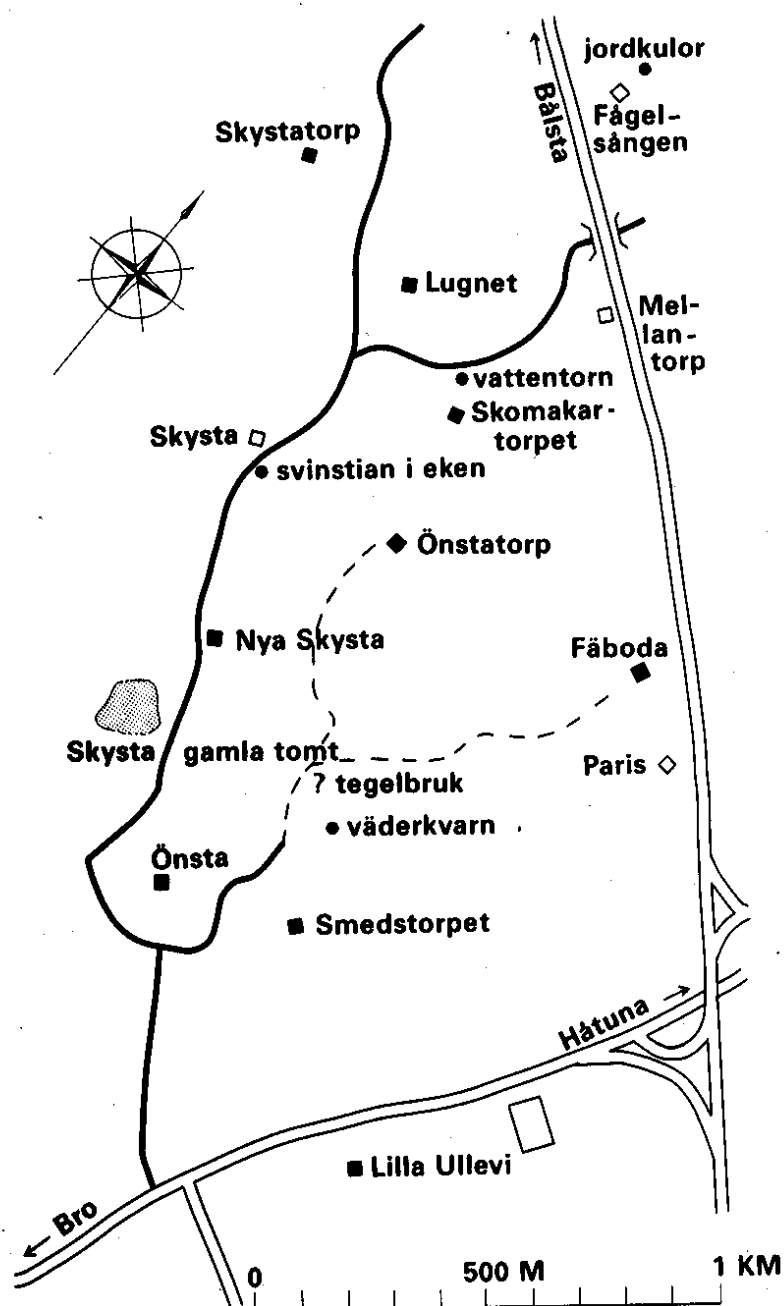
I fabriken tillverkas fortfarande skivor, nu vår tids CD-skivor (Compact Disk). Men än lever vinylen i Bro. som för närvarande har Skandinaviens enda presseri för vinylskivor, som anses ge det bästa ljudet. Här spelar man också in talböcker på kassett.

Önsta-området

Reviderad och utökad text 2002-2004. Ersätter sid. 56-58. *Öppna Bokmärken: bokens innehåll*

När man kommer in i parken vid Önsta, ser man omedelbart, att man befinner sig på mark med lång historia. En stor mängd gravkullar och resta stenar vittnar om långvarig bebyggelse på platsen. I parken och hästhagen intill finns tillsammans ca 175 registrerade fornminnen. Vanligen brukar man förklara namnets betydelse som Odins bostad, dvs en erinran om vikingaguden Oden. Det finns två Önsta med gammal härkomst i kommunen, men man skall vara försiktig med tolkningen av sådana namn. Man kommer alldeles fel om man tror att ett Odenslund i Håtuna har med denna Oden att göra. Namnet har tillkommit i sen tid och finns alltså inte i gamla uppteckningar, vilket är ett villkor om man vill härleda ett ortnamn till någon forntida gud eller gudinna.

Från äldsta tid till nu är det jordbruket som sysselsatt människorna vid Önsta, liksom i hela

Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning.
Lantmäteriverket 1984-05-11

brobygden. Vi har tidigare haft anledning påpeka, att det behövdes många människor för att driva jordbruk, innan maskinell drift blev vanlig. Ett ovanligt, men ändå synnerligen upplysande, mått på antalet arbetande vid de större gårdarna i Bro har flera gånger framförts till mig vid samtal med äldre brobor. Varje gård kunde ställa upp ett eget fotbollslag, och man spelade ett i viss mån organiserat seriespel mellan gårdarna Önsta, Brogård, Toresta, Säbyholm och Ådö. Den verkliga "gårdsgårdsserien" alltså. Jag minns att fotbollsmålen fanns kvar både här vid Önsta och vid Ådö på 1950-talet när jag kom till trakten. En påminnelse om att man minsann spelade både 'hemma och borta'.

Herrgårdarna blev inte bara föregångare för mer rationell jordbruksdrift, utan det var oftast också där man kunde få se trädgårdsodlingar och planteringar olika slag. En tidigare ägare till Önsta tog som sin uppgift att plantera alla tänkbara lövträd i parken. Många finns fortfarande kvar. På våren blommar den i dessa trakter annars ovanliga gulsippan i stor mängd. Det påstås också att Önsta en tid hade särskilt mycket fina fruktträd. Dessa spelar i alla fall en roll i den händelse som Rom-mor en gång var inblandad i.

Ryttmästaren får sig en näsbränna

Rom-mor bodde i den lilla vitrappade stugan Rom inte långt från Önsta, platsen heter nu Romberga och ligger längs vägen mot Håtuna, på vänster sida om vägen några hundra meter bortom motorvägen. Hon var en s.k. klok gumma, som inte bara kunde bota sjukdomar. Hon var synsk också och kunde bland annat tala om för brobor som förlorat någon ägodel, var de kunde hitta den igen. Om Rom-mor berättar jag på flera ställen i boken. Här skall vi se hur det gick, när hon använde sin förmåga till att näpsa den snåle "ryttmästarn" på Önsta.

Rom-mor, som ju var händig med både det ena och det andra, hade blivit kallad till Önsta för att kastrera några smågrisar. När det så blev tal om betalningen för arbetet, tyckte ryttmästarn att hon begärde alldeles för mycket, och han erbjöd henne i stället att få ta all den fallfrukt, som skulle bli till nästa dag. Det brukar bli några skäppor, sa han.

Rom-mor visade sig misslynt. Hon sa att det fick gå för den här gången, men att hon trodde att ryttmästarn nog skulle komma att få ångra sig. Hon fick emellertid bekräftat, att all nattens fallfrukt skulle vara hennes. Nu hade förstas Rom-mor sett på himlen vad som var i annalkande, så på hemvägen gick hon runt i alla stugor och erbjöd gummorna att följa med henne till Önsta dagen därpå för att plocka fallfrukt.

På natten blev det den värsta stormen i mannaminne. Det berättade skomakare Hedström på gamla dar för Erik Rexhammar, 1934. Hedström sa att han varit 7-8 år när stormen inträffade. Han mindes att man varit tvungen att vaka hela natten, för att inte elden skulle komma lös. Halmtaken blåste av husen och kom seglande som svarta fåglar, berättade han. Och det var samma natt, som kvarnen vid Skällsta blåste omkull. Kvarnen blev aldrig återuppbyggd.

På morgonen kom Rom-mor till Önsta med sina gummor, väl försedda med säckar, och där stod ryttmästaren och såg på förödelsen. Rom-mor gick fram till honom, berättas det, och frågade om han inte tyckte, att de tolvskillingar hon begärt för att hon gällat grisarna hade varit billigare betalning. Rom-mor befäste genom denna händelse ytterligare sin märkliga förmåga. Ryktet spreds snart över hela Bro härad, att hon nu även kunde råda över naturmakterna.

'Restaurerade' gravar i parken

På Önsta finns, som tidigare sagts, ovanligt många fornminnen. Nu är det inte så lätt att ha sådana på sin mark, de måste vårdas. På 1800-talet fanns det emellertid en ägare som tog sin uppgift alltför allvarligt. Han ville få gravarna att se mer monumentala ut, och därför fyllde han på mer jord. Han tyckte också, att en rest sten på toppen skulle vara fint. Så småningom fick han en reprimand från de antikvariska myndigheterna för sina tilltag, men gjort är gjort.

Nu är det förstas inte alls otänkbart, att gravarna från början har haft så branta sidor, som vi nu kan se i parken. Men äkta gravar är naturligtvis mycket lägre. Tusen års regn har jämnat ut dem betydligt. Den senaste fornminnesinventeringen har som regel färre gravar på en viss plats än de tidigare. Men på de få ställen där man verkligen gjort en arkeologisk undersökning, har man inte så sällan hittat många fler fornlämningar än vad som kan ses i markytan.

1979 uppskattades fornlämningarnas antal i själva parken runt herrgården till 90 gravar, 10 med resta

stenar på krönet. Dessutom finns 4 vanliga bautastenar på släta marken. En sten har borrhål efter sprängning, och fundamentet till en sten är gjort av cement! Har man hittat något i gravarna? Enligt en gammal uppgift från 1859 hittades år 1823 fem "kufiska" mynt i Önsta. De var tillverkade i ruinstaden Kufa nära Bagdad på 700-talet. Kufa blev på nytt omtalad vid de interna striderna i Irak år 2004. Mycket få gravar är undersökta i vårt land, endast 2 % av de som är kända. När ett gravområde verkligen blir undersökt så visar det sig att det verkliga antalet gravar är omkring det dubbla. Så visst finns det arbete för kommande generationers arkeologer.

Skysta

Vid den gamla timrade magasinsbyggnaden framför Önstas mangårdsbyggnad, tar vi av till vänster. Vi följer sedan vägen norrut. På åkerholmen väster om vägen ligger flera husgrunder efter det allra äldsta Skysta, som i början av 1800-talet hade större s.k. mantal än Önsta. Mantalet var måttet på en jordegendoms skattekraft. Det var ett mycket viktigt tal för ägaren och staten, eftersom gården och dess ägare beskattades efter detta. Allmän inkomstbeskattningen i vår bemärkelse är en ny företeelse, den infördes inte förrän på 1900-talet.

Bägge gårdarna slogs senare ihop och fick det gemensamma namnet Önsta. Det gamla Skysta övergavs, där det låg på den ovan nämnda åkerholmen, men namnet levde kvar i Nya Skysta, som var en arbetarbostad i två våningar med fyra lägenheter 600 meter längre norrut. Omkring 1940 hade även det huset tjänat ut, och namnet blev överfört på Nybygget, som ligger mellan de två äldre Skysta.

Det äldsta Skystas grundstenar ligger nog kvar ganska säkert på sin åkerholme, medan det yngre snart är helt utplånat. Skogsplogen gick nämligen för ett antal år sedan rakt över grunden, och i fårorna är nu ny skog planterad. Några upplöjda porslinskärvor och tegelstenar från skorstenen kanske ligger kvar ytterligare någon tid, innan de bäddas ned i myllan som utplånar alla spår av fyra familjers liv på platsen. Alla spår utom ett, nämligen den sista familjens svinstia i den ihåliga eken tvärs över vägen. Själva dörren är visserligen borta, men dörrkarmen har växt in i eken. Så länge eken står, består minnet av arbetarbostaden vid Skysta.

En köpehandling berättar

En herrgårds storlek kan på sätt och vis mätas i antalet torp, som lyder under gården. Önsta, den näst största gården i Bro socken, hade 10 torp år 1822, att jämföra med Brogårds ca 40. En lista på torpen visar i alla fall var gårdens arealer var belägna. Namnen inom parentes är nu bara grunder, dock väl synliga i marken. Listan ser ut så här: Skystatorp, Önstatorp, Önstalund eller Skomakartorpet, (Mellantorpet), (Norrnäs), (Långbro), Fäboda, Smedstorpet, (Christersberg) och Lugnet.

Vid Christersberg låg gårdens vattendrivna såg, varav tydliga rester ännu finns kvar. Den kunde såga upp till 400 stockar årligen. Senare fick gården också en vädersåg. Den låg i Hästhagen nordväst om gården, och där låg 1822 också ett litet tegelbruk främst för gårdens eget behov. Av köpehandlingen, som ovanstående uppgifter är hämtade ur, kan man också utläsa, att en ny tids revolutionerande uppfinning redan kommit till Önsta. Man hade skaffat ett av Owens' bästa tröskverk, således ett verk drivet av ånga.

Vägen förbi Önsta är numera den enda möjligheten vi har om vi vill komma till de stora skogarna på andra sidan motorvägen. Här finns nämligen den enda passagen under motorvägen på hela sträckan mellan Bro och Bålsta. Eftersom vägen inte är öppen för allmän trafik, är området mycket lite känt av broborna. För att finna rätta vägen bortom svinstian i eken skall vi passera det lilla vattentornet invid Skomakartorpet eller Önstalund, som det numera heter.

Odlingsrösen - gränsrösen - gravrösen

Det är inte praktfulla gravrösen, som du ser borta vid motorvägen. Det är odlingsrösen. Sådana finns i stor mängd runt våra åkerfält. Odlingsrösen är upplag av sten, som under tidernas lopp plockats bort ur åkrarna. De ligger ofta där en berghäll går i dagen, eller där marken av annat skäl inte är odlingsbar. Det finns en viss möjlighet att blanda ihop ett skadat gränsröse i skogen med en gammal grav. Ett gränsröse har som regel kvar en eller flera resta stenar i mitten. S.k. femstenarör är rätt vanliga i våra skogar

Alla dessa rösen är naturligtvis en form av fornminnen, men inte nödvändigtvis gravar. Det är som regel inte svårt att skilja dem åt. Gravrösen anlades huvudsakligen under bronsåldern (ca 1500 - 500 f. Kr), och då blev de anlagda uppe på åsar och berg. Naturligtvis besvärade man sig inte med att släpa

sina röjningsstenar upp på höjderna. Att flytta de större stenarna bort från åkrarna blev heller inte aktuellt förrän man började använda plog med vändskiva i mitten av 1800-talet. Så länge man brukade jorden med årder var det lätt att lyfta årdret vid sidan av stenarna. En bidragande orsak till det sena användandet av plog hos oss var den styva, hårda upplandsleran. Inte förrän man fick större och kraftigare dragdjur som orkade dra en plog som skar sig ned i jorden, blev det aktuellt att föra undan de större stenarna.. Tittar man närmare efter i ett odlingsröse kan man få se ett minne av den teknik man hade för att föra bort de största jordbundna stenarna. De måste ju kunna lyftas upp på en drög (släde) på så vis dras bort. Man finner ett borrhål på ca 1,5 dm i vilket en ringbult s.k. moring kunde fästas så stadigt att men med en stubbrytare kunde lyft upp stenen på drögen.

Jag vill gärna erinra om den plogkonstruktion som skapades och tillverkades vid järnmanufakturen på Lejongdal i mitten av 1700-talet. För uppländska förhållanden var den hundra år före sin tid. Mer finns att läsa om den i kapitlet om Jakob Gripenstedt.

Fågelsången

Strax innan vi kommer fram till motorvägen, ligger platsen för det sist rivna Önstatorpet, Mellantorp, alldeles i asfaltkanten. Ännu för några år sedan kunde man se jordkällaren, kallkällan och en grindstolpe, ja till och med förstukvisten till stugan.

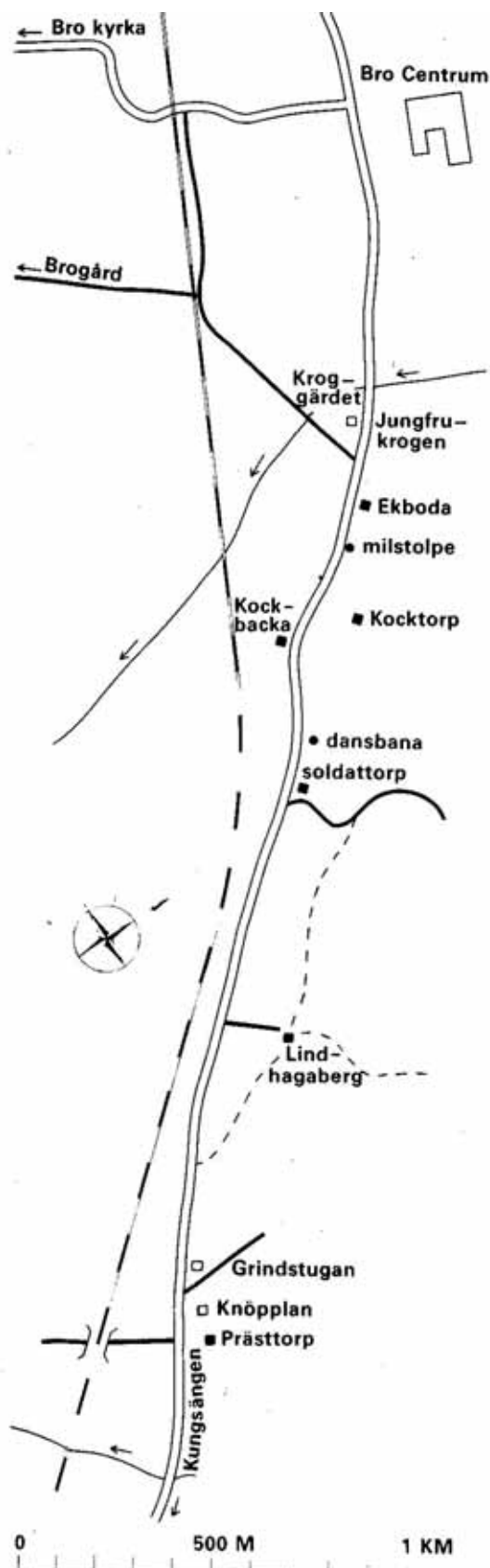
Det måste ha varit något annat än vägbrus, som man lyssnade till på platsen för den torpgrund du finner ett stycke längre bort, något 100-tal meter till vänster när du passerat tunneln under motorvägen. Torpet hette Fågelsången, för övrigt en namn som återkommer på par andra ställen i kommunen. Det är verkligen inte längre någon njutning att sätta sig ner i syrenbersån och dricka sitt medhavda kaffe. Du kan knappast tala med din följeslagare, så starkt är ljudet från trafiken. Du får gå långt in i skogen för att höra fågelsången i dag. Men pass på så du inte ramlar ner i vattenhållet strax bakom husgrunden. Sedan detta skrevs i första upplagan av boken har skogen invaderat hela området så jag tror du får svårt att finna grundstenarna till bostadshuset och lagården.

Fågelsången blev till ved under den kalla vintern 1940. Många torp hade inget annat ekonomiskt värde på den tiden. Lyckligtvis räddades medvetet de flesta torpen på Önsta, men vi har platser i kommunen, där mer än dussintalet torp inom ett begränsat område blev bränsle.

På 1920-talet skulle skogen bortom Fågelsången avverkas. Det gav arbetstillfällen för broborna. För att slippa färdas fram och tillbaka byggde man enkla jordkojor, både för sig själva och hästarna. Gropar i marken här och var norr om Fågelsången är lämningar efter dessa 'bostäder'. När jag kom dit första gången, fanns rester av dörrkarmen och ett rostigt gångjärn kvar i en grop. Det är således inte frågan om en gammal jordkällare. Uppgiften om dessa backstugor i bokstavlig bemärkelse, kommer från en ännu levande brobo, vars fader var med på den tiden.

Längs gamla landsvägen mot Kungsängen [Öppna Bokmärken: bokens innehåll](#)

Reviderad och utökad text 2002-2004. Ersätter sid. 59-63.

Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning.
Lantmäteriverket 1984-05-14

Jungfrukrogen

Nu skall vi följa gamla E 18 från Bro Centrum till sockengränsen mot Kungsängen. Det första vi får anledning att tala om är Jungfrukrogen, en liten landsvägskrog där vägfarande kunde släcka törsten. Krogvärdens kunde också erbjuda övernattning i mindre utsträckning. Enligt en karta från 1700-talet låg krogen nära rondellen vid utfarten mot Kungsängen. Platsen har bekräftats genom fynd i åkern av ett femtontal mynt från 1700-talet. Åkern kallas fortfarande för Kroggårdet, och det gamla namnet på Stationsvägen var Krogvägen.

Man kanske kan säga, att krogen inte hade fullständiga rättigheter på samma sätt som gästgivargården i Tibble. Brännvinet serverades i jungfrur, glas med insvängd midja. De rymde ca åtta centiliter. Liknande jungfrukrogar är kända från andra håll i landet. Det finns uppgifter om att långa rader av hästforor stod uppställda utanför krogen. När forklarna och hästarna haft sin rast, bar det sedan iväg i en väldig karavan. Jungfrukrogen var en motsvarighet till våra dagars långtradarkaféer.

Efter det mångomtalade mordet vid Norrgrind på 1840-talet (se s.000) revs denna krog, eftersom det vid rättegången kom fram, att mördaren och hans offer druckit alltför mycket brännvin här på Jungfrukrogen. Byggnaden återuppfördes omändrad som gemensamt boställe åt dragonerna på Råby och Finsta rusthåll. Det revs när det nuvarande villaområdet byggdes mitt emot den gamla alléplanterade Lejondalsvägen.

Tätorp

Alldeles intill platsen för Jungfrukrogen ligger Ekboða. Det lilla huset med snickarglädje kring fönstren är Tätorps småskola som ägaren till Ekboða flyttade hit när det hotades av rivning på grund av järnvägens nya dragning väster om Bro samhälle. På 1700-talskartan fanns ett Tätorp även på denna sidan av Bro. Det låg invid en fägata som gick mellan Brogård och Lejondal. De två herrgårdarna har

långa tider haft samma ägare och djuren fick vandra mellan betesmarkerna genom den med gårdsgård inhägnade fägatan, som också kallades 'tä'. Vägen har gått alldeles i närheten av milstolpen strax intill Ekboða.

Sommarfester och bygdespel

Nästa plats av intresse är björkdungen mellan Skeppartorp och landsvägen. Här låg en dansbana, som en tid var livligt frekventerad. Sommarfester med dans anordnades på 30- och 40- talen av SLU-föreningen, och publikanslutningen blev så stor att trafiksvårigheter uppstod. Efter det måste man upphöra med verksamheten. Betongplintarna som bar upp dansbanan kan man fortfarande se från bussen, om man är uppmärksam.

Förutom att man ordnade allmän dans framfördes här bygdespel av olika slag. 1946 spelade man exempelvis upp ett bondbröllop på äkta uppländskt vis. Från Nordiska museet hade man fått hjälp med den rätta utformningen, inte bara med dekorationerna utan också hur bröllopet skulle genomföras. Publiken fick uppleva, hur bröllopgästerna anlände i all sin ståt till ett dukat festbord, hur talen hölls, och hur prästen först dansade med bruden och sedan kysste henne.

Byastämman

År 1948 var det dags för byastämman. Enligt ett tidningsreferat hade 800 människor samlats vid festplatsen under lördagens allmänna dans. På söndagen framfördes folkdanser från olika landskap och dessutom var det demonstration av folkdräkter. Därefter höll kyrkoherden ett anförande om Byn och Byalaget i gamla tider. Byns alla angelägenheter kunde behandlas på en byastämman, berättade han, och då fick man plötsligt höra och se hur bymännen med sin ålderman i spetsen kom gående på landsvägen, åldermannen blåsande i sitt horn. Uppe på dansbanan hölls sedan byastämman.

Man hade att ta ställning till hur det skulle förfaras med torparfrun som blivit konstig. Det slutade med att hon skulle tas till hospitalet. Man måste bestämma straffet för drängen och pigan som ertappats på höskullen. Frågan komplicerades naturligtvis när det visade sig att pigan var åldermannens dotter. Men man fann till slut på lösningen. Ungdomarna fick löfte om att få gifta sig. Såväl unga som gamla fick stå till svars för sina handlingar. Barnen fick risbasta och de äldre dömdes till böter eller till att sitta i stocken utanför kyrkan ett visst antal söndagar.

Byastämman förr ingrep således mycket påtagligt i de enskilda brobornas förhållanden. Idag har byastämmans direkta demokrati ersatts av arbetet i de kommunala nämnderna.

Amatörteater i Bro

Idéer till byastämmans utformning hade man fått vid studiebesök på landsarkivet i Uppsala. Ledare under många år för bygdespelen och en regelrätt amatörteaterverksamhet var Erik Rexhammar. Man började på 30-talet i godtemplarlokalen (nu borta) med publiksuccén Spritlangaren. När Folkets Hus, senare Medborgarhuset, byggdes 1935 kunde man flytta över till en större lokal. På 1940-talet spelade man En Vinterkväll hos nämndenmans, ett spel kring folkvisor, låtar och sägner från gamla tiders Bro och vikingaspexet Grynilda från Härnevi. Andra pjäser var Magister Bläckstadius av August Blanche och Stackars karlar av Hedvig Nenzén, m.fl. Efter att ha hört Vilhelm Mobergs En marknadsafton på radion köpte man rollhäften och började studera in den. För uppföranderätten betalade man 50 kr till författaren för första föreställningen och fem kronor för de följande.

Man gjorde studiebesök hos de professionella skådespelarna på Dramaten, engagerade föredragshållare att tala om teater, utvidgade verksamheten med julspel i kyrkan, anordnade Luciafester och även maskerad i Folkets Hus. Under mer än tio år var det en i förhållande till folkmängden ansevärd teaterverksamhet som utövades i Bro. En av de unga deltagarna, Valter Norman, blev sedan professionell skådespelare. Inte förrän på 1990-talet återfick Bro en amatörteaterverksamhet i form av årliga revyer.

Med dagens utbud av studiecirklar och kurser och statligt ekonomiskt stöd tycker vi kanske inte att kulturella insatser av ovan nämnda slag är så märkvärdiga, men de skedde faktiskt helt på ideell grund inom ramen för levande folkörelser. Inkomsterna man kunde få gick till De Gamlas Dag bl.a. Man begränsade sig inte heller enbart till teater. Studiebesök gjordes på Nationalmuseum. Föredrag i skilda ämnen hölls i skolan. Man ordnade promenader och cykelutfärder till intressanta platser i bygden. En längre cykelfärd gick till Uppsala, och 1934 bar det på samma sätt i väg till Enköpingsutställningen.

Landsvägsmöte med August Palm

Bortom björkhagen med sina kvarvarande rester av dansbanan kommer ett område med mestadels äldre bebyggelse. Den ligger i skogsbrynet längs den riktigt gamla landsvägen, som på många ställen ännu kan ses i naturen. Det var troligen på den nuvarande landsvägen, invid de första husen bortom dansbanan, som socialistagitatorn August Palm höll sitt omskrivna föredrag, vilket gav honom några månaders fängelse. Det var planerat, att han skulle hålla sitt anförande vid ett soldattorp, som enligt Palms beskrivning kan ha varit det som fortfarande ligger här. Markägaren, greven på Brogård, förbjöd emellertid de ca 300 mötesdeltagarna att samlas på torpets område, varför man var tvungen att använda landsvägen, som var offentlig plats.

I detta sammanhang bör nämnas, att mötet i Bro 1887 skapade ett för framtiden normgivande myndighetsbeslut. En extra kommunalstämma beslöt, att möten även på landsvägarna inom församlingen skulle vara förbjudna. Det betydde i praktiken totalt mötesförbud, eftersom all mark i och runt Bro samhälle ägdes av Brogård, vars nye arvtagare ivrigt medverkat till beslutet. Landshövdingeämbetet vägrade dock att sanktionera det och lät i stället en kungörelse utgå med den motsatta uppfattningen.

August Palm var tvungen att återkomma till Bro Härad, när efterspelet till händelserna på landsvägen behandlades vid Tingshuset i Tibble. Det var han själv, som instämt kronofogden till tinget för dennes ärekränkande uttalanden mot Palm ute på landsvägen. Kronofogden svarade med en egen stämmningsansökan mot Palm, vilken i rätten drog det kortaste strået. August Palm blev dömd till en månads fängelse för smädelse av riksdagen, eftersom han hävdade att lagen var dålig, och till ytterligare två månader för falskt åtal mot kronofogden. Palms egen version av händelserna har livfullt skildrats i hans memoarbok, i kapitlet Sammandrabbningar med länsmän, kronofogdar och präster.

Hembygdsprojektet

Ett sammandrag av hans skildring från Bro finns i Historiska Nyheter, som på 70-talet delades ut i alla hushåll och därefter till alla nyinflyttade i kommunen. Där finns ett 50-tal artiklar om händelser och personer i kommunen. Skriften finns säkert fortfarande att låna på biblioteken. Den var en del i det s.k. hembygdsprojektet, som i slutet av 70-talet avsåg att ge de många nyinflyttade en ny hembygd. Staten deltog i projektet med såväl socialstyrelsen som Historiska museet. Tidskriften är nr 7 i Historiska museets serie av utställningskataloger. Sista året utgavs i lokal regi ett 50-tal häften i serien Vi skriver i Upplands-Bro. Sammanlagt har över 80 häften utkommit, som finns att läsa på biblioteken. De har utgjort en del av källmaterialet för denna bok.

Nygård

Nygård är, som namnet antyder, en tämligen ung gårdsbildning. Den var från början en utgård under Brogård och dess förhistoria är skildrad i avsnittet om huvudgården. Under 20- och 30-talen beboddes gården av ägare som inte själva brukade jorden. Från 1941 blev gården använd som hem för utvecklingsstörda under namnet Lövsätra. Hemmet var i privat regi och hade upp till 29 patienter i de 13 rummen. 1963 började planeringen för KF:s lagercentral, som togs i bruk 1970. Riks- och Regionlagret hade i mitten av 1970-talet ca 750 anställda.

Numera hör även den planerade utbyggnaden av Nygårdsområdet till historien. Det blev inte som man tänkte sig i slutet av 1960-talet. Mellan Bro och Kungsängen, således i Nygårdsområdet, räknade man med att bygga bostäder för 30000 personer. KF:s planerade verksamhet inom kommunen skulle ge 3 - 4000 fler arbetstillfällen utöver lagrets. Kommunens egen administrativa byggnad skulle senare uppföras vid Nygård liksom en pendeltågsstation.

Kommunens expansionsplaner som helhet, sådana som de gestaltade sig på 60-talet, ändrades mycket snabbt. Generalplanen från 1965-66 talar om 40000 invånare enbart i Kungsängen 1983. I ett yttrande från kommunen 1968 räknade man med totalt 80 - 100000 invånare år 2000. När detta skrivs 2002 är befolkningen ca 21 000. Utbyggningsplanerna grundade sig på regionplanekontorets beräkningar.

Knöpplan och Lindhagaberg

Förr var det inte långt mellan krogarna utefter våra landsvägar. På tomten mitt emot järnvägsviadukten vid KF låg krogen Knöpplan eller Knöppelkrogen, som det står på en karta från tidigt 1700-tal.

Lindhagabergs värdshus inte långt härifrån är det rast- och matställe som erbjuds den vägfarande i dag. Dess traditioner som värdshus går tillbaka till 1949. Huset är emellertid mycket gammalt. I början av 1800-talet var det änkeboställe för prostfrun i Bro. Det är troligen anledningen till talet om att Lindhagaberg skulle ha varit prästbostad, vilket inte varit fallet. Att prostfrun hade detta som änkebostad berodde på att hon var dotter till ägaren på Lejondal, och att Lindhagaberg förr var ett torp som tillhörde detta och hette Lindengstorpet.

År 1946 hade Lindhagaberg äran att skriva historia i Allmänna Arvsfondens annaler. Då mottog nämligen fonden sitt dittills största bidrag, 2.3 milj., efter den kattälskande exentriska fröken Hammarstrand från Lindhagaberg, som avled 82 år gammal utan några arvingar.

I diket mellan ridstallet och koloniträdgårdarna går gränsen mellan Bro och Kungsängens församlingar. Den resta sten du ser invid gång- och cykelvägen är en s.k. väghållningssten som berättar att här började det vägstycke som Raskeboda gård invid Örnässjön hade ansvar för ända fram till 1925 då väghållningen övergick från enskilda markägare till samfälliga vägdistrikt.

Fortsättningen på vägbeskrivningen finns i avsnittet om Kungsängen: Längs gamla landsvägen mot Bro

Längs vägen mot Bålsta

Från Bro Centrum beger vi oss nu västerut på vår kulturhistoriska vandring i bygden. Vi skall följa gamla E-18 till kommungränsen mot Bålsta. Särskilt är det den ännu äldre icke asfaltbelagda vägsträckningen som vi skall studera. Den är lätt att iakttaga i naturen, där den slingrar sig fram, ibland på höger och ibland på vänster sida om bilvägen.

Den gamla vägen är till största delen en utmärkt cykelväg, och du kan faktiskt cykla de 12 kilometrarna från Bros västra utfart och till Yttergrans kyrka på andra sidan Bålsta genom att använda gamla vägsystem och endast behöva anlita E 18 på en 1,5 km lång sträcka. Då måste du emellertid ta vägen över Önsta de två första kilometrarna i stället för över Jursta, där "Stora landsvägen" mellan Stockholm och Bergslagen egentligen gick fram.

"Gustavssons Födkrok"

Det första av vägshistoria vi möter, när vi lämnat Centrum, är det som folkhumorn kallade Gustavssons Födkrok. Den låg rakt utanför ålderdomshemmet Norrgården och var en mycket skarp kurva på landsvägen. Kurvan var helt omotiverad mitt på öppna fältet. Vägen följde, som ofta var brukligt, en gammal ägo gräns mellan Råby och Härnevi byar. Den skarpa kurvan hade aldrig varit till bekymmer så länge man körde med hästar.

I bilismens barndom, och innan kurvan blev uträtad, blev den i alla fall till nytta för smeden Gustavsson vid Gustavshäll några hundra meter längre bort. Han kunde sitta hemma och se, när det var dags att rycka ut med hästar och bärgningslinor för att dra upp bilar, som gått av vägen i kurvan. Bucklor på bilplåten och andra skador måste repareras. Ingen var mer skickad att göra detta än smeden, som här således fick en extra födkrok. Smedens verkstad blev så småningom enbart bilverkstad och nu bensinstation.

Valvbron *Olle Hedins bild*

Valvbron över ån lite längre fram var inte byggd för den tyngre biltrafiken och måste på 30-talet ersättas av en ny betongbro. Den ena sidan av bron revs för en del år sedan, men den andra finns kvar, så det finns faktiskt i kommunen ett "demonstrationsexemplar", som visar hur en valvbro en gång i tiden byggdes.

Ett gammalt rykte säger, att den saknade hälften av runstenen, som står invid busshållplatsen, en gång skulle ha lagts in i valvbron. Härom året var det nära att vi fått veta hur det egentligen förhöll sig med detta rykte, när kommunen beslöt sig för att riva även den andra delen av bron. Hembygdsföreningen lyckades emellertid förhindra rivningen.

Att runstenar förr lades in i husgrunder och broar var inte ovanligt. I Västra Ryd återfann man en gång en saknad runsten i en vägbro.

Skällsta - Fortida boplats

På andra sidan ån omedelbart söder om Skällsta gård ligger ett fornlämningsområde, som inte bara innehåller forngravar utan också har spår av forntida boplatser. I några av högarna har man funnit s.k. skärvstenar, och dessa anses vara tecken på en boplats. Stenarna är skörbrända, de har alltså varit utsatta för stark hetta. Ofta är de också spruckna. De har använts för matlagning, antingen i kokgropar i jorden eller som kokstenar i träkärl. I avsnittet om Låssa är detta med kokstenar närmare utrett. Här finns också några svagt antydda terrasser i lämpliga boplatsslagen med mörk jord innehållande skärvstenar.

Kvista - Fortida boplats

Ovanför backen kan man ännu finna Skällsta soldattorp mitt emot bensinmacken. På en av åkerholmarna strax bortom det nyligen anlagda industriområdet låg en gång en väderkvarn. Hur det gick till när vingarna blåste av, berättade jag i samband med Önsta herrgård.

När man byggde Kvistabron över järnvägen förstördes den gamla vägsträckningen, liksom Kvista soldattorp i skogsbrynet på andra sidan järnvägen, just där vägen nu går fram. Men den blir strax synlig igen inne i beteshagen. Vill du följa den bort till Jursta gård måste du ta dig förbi ett taggrådsstängsel.

Runstenen invid färdvägen *bild av gatsten*

Vid Jursta (förr Djursta) återfinns vi den gamla vägen på andra sidan järnvägen, Om du vill se beviset för att den är verkligen gammal måste du ta dig över spåren vid gångbron längre fram och sedan följa vägen ett stycke tillbaka mot Bro. Då finner du snart en runsten invid vägkanten. Runstenar restes invid tidens färdvägar, och man anser att denna sten står på ursprunglig plats. Den hittades nämligen omkullfallen just här av en "hävdasökare" redan år 1684. Här, längs stora landsvägen, har således människor färdats, det stora flertalet till fots, ända sedan 1000-talet. Det var först efter järnvägens tillkomst 1876 som ny väg längs järnvägsspåret byggdes.

Det var på denna sträcka som vägverket på 1930-talet testade användningen av olika typer av gatsten på landsvägarna. Jag har ett klart minne av dessa provsträckor med olika färg på stenen och små skyltar med benämningar. Detta var tydligen så märkligt att synbilden fastnade på en liten pojkes näthinna när han

passerade en för honom helt okänd plats. Jag återsåg en del av stenproverna under asfalten när dubbelspåret byggdes tvärs över den gamla landsvägen omkring år 2000.

Tätorp (s/v foto av Tätorp)

På norra sidan av järnvägen, alldeles intill gångbron över spåren, låg Tätorps småskola tills den helt nyligen återuppfördes vid Bros utfart mot Kungsängen. Ortnamn som börjar på 'tä' talar om för oss att en inhägnad fägata funnits här, längs vilken kreaturen fördes mellan olika betesmarker. När torpet fick sin nya plats hamnade det bara något hundratal meter från ett annat Tätorp inritat på karta från 1700-talet.

Milstolpar av järn och sten

Vid gångbron fortsätter den gamla vägen mot Bålsta och följer skogsbrynet som brukligt var förr i världen. Men den har nu blivit avstängd längre fram av järnvägen. som också byggdes tvärs över dragontorpet Utterbo under Stora Ullevi. Den gården var således en gång så stor, att den ålades att utrusta en soldat till häst.

Precis mitt för torpet stod två milstolpar uppsatta. De kan nu beses från gamla E 18. Den ena är av järn och uppsatt av landshövding von Kraemer år 1850. Den andra är av sten och hundra år äldre. Landshövdingen hette då Grooth, och han var den förste som lät sätta upp stenstolpar i Uppsala län, som Upplands-Bro förr tillhörde. Tidigare hade det funnits "milpålar" av trä. Milstenen här har, som synes, använts som grindstolpe, innan den återbördades till sitt rätta ställe. Lägg märke till att stenstolpen är specialhuggen för denna plats, 4 mil från Stockholm. Järnstolparna göts endast i tre olika former som hel-, halv- och kvartsmilstolpar. Den praktiska användningen av milstolpar gällde i själva verket inte avståndet till Stockholm. Att hålla reda på väglängden mellan gästgivargårdarna var viktigare för att den resande inte skulle kunna luras på skjutspenningen.

Stenstolparnas tillkomst 1754 förorsakade skarpa överklaganden från Bro Häraads sida. Man besvärade sig hos Kungl. Maj:t över landshövdingens tilltag, dels att beställa dessa stolpar, dels att kräva häraadsborna på betalningen, utan att häradet i förväg hade tillfrågats. När man väl vunnit i striden mot landshövdingen, erbjöd man sig emellertid att frivilligt betala stenarna. Av handlingarna i målet framgår, att de träpålar som satts upp 1719 blivit alldeles 'förrutnade'. På grund av traktens allmänt kända brist på skog, och med tanke på stenstolparnas oförstörbarhet hade landshövdingen ansett, att det i längden var mer ekonomiskt med milstolpar av Kolmårds marmor. Han fick till slut också det erkännandet från Brogård, att "denna inrättning icke allenast är ganska nyttig, utan ock länder till landets prydnad".

Spånga - äldsta kända medeltida bebyggelsen

I ekbacken på andra sidan den gamla järnvägsbanken står en runsten omgiven av ett 40-tal forngravar. Den har flyttats hit från Ullevi för över hundra år sedan och befinner sig nu mitt i ett område med flera golfbanor. Tillkomsten av de många golfbanorna i vår tid ger verkligen det gamla odlingslandskapet en ny karaktär. Stenbundna åkerholmar med träd har blivit böljande kullar. Försvare av golfbanorna menar att de bevarar ett öppet landskap som annars skulle planteras med skog.

Omkring 500 hundra meter söder om runstenen ligger Spånga gamla bytomt, som är den äldsta i skrift omnämnda bebyggelsen i Bro härad. Man har velat tolka några uppgifter om ett Spånga från 1167-85, som just detta Spånga invid Toresta. Svaga rester av fem byggnader kan med lite god vilja skönjas i marken. De har tidigare uppfattats som forngravar.

Toresta

Thoresta herrgård skapades 1641 när fältherren Lennart Torstenson först fick i förläning en kronogård i byn Törlöstade och sedan köpte de sex andra gårdarna. Senare hette gården Torgesta enligt flera kartor. Under andra världskriget bedrevs här vid Toresta en omfattande utbildning av norska polisstyrkor. En särskild barackstad var uppförd på fältet omedelbart öster om gården.

Brobarnen lärde sig norska, när de smög omkring i skogen för att se på övningarna, och för tio öre lånade de ut sina cyklar, så att norrmännen kunde åka ned till samhället och gå på de biografföreställningar, som gavs både i Godtemplarlokalen och i Folkets hus flera gånger i veckan. De brobor som var med på den tiden, har berättat att man runt om i markerna kunde finna den symbol, som norrmännen använde för sin patriotism och i sin kamp för ett fritt Norge. Stenar, kvistar och annat material lades så att de bildade H7, förkortningen för kung Haakon VII. Uppe vid landsvägen, strax bortom milstolparna, högs tecknet exempelvis in i den sprängda, lodräta bergväggen.

Karl XII:s nödmynt - bild av mynt

1981 hittades ett nödmynt från Karl XII:s tid på en plats, som är mycket intressant. En brofamilj var på promenad i skogen och rastade uppe på berget mitt för Stora Ullevi. Då fann de myntet i en s.k. skålgrop urhuggen i berghällen. De relativt rikligt förekommande skålgroparna i Bro-området och de många olösta frågorna i samband med deras ursprung redogörs för i samband med den forntida religionen på sid. 000.

I senare tid, ända in på 1900-talet, har det hävdats att skålgropar utnyttjades för diverse magiska ändamål, varvid de bl.a. smordes med fett. Detta är känt från det stora skålgropsområdet i närheten av Enköping, där

man också haft vissa belägg för att kopparmynt lades i groparna. Här har man alltså funnit ett 250-årigt mynt i en skålgrop. Därmed har vi fått en värdefull bekräftelse på att man offrade mynt i skålgropar, och att det av allt att döma skedde redan på 1700-talet.

Den omständigheten, att man funnit en skålgrop i trakten av en plats med namnet Ullevi, är också intressant med tanke på alla de skålgropar som finns i Härnevi. De har ju ett samband med forntida gudstro. Både Härn och Ull var ju två forntida gudomligheter, och ordet 'vi' betyder offerlund.

Stora Ullevi ute på fältet har länge varit i sambruk med Toresta. Den byggnad som finns kvar används nu av golfarna. Dessförinnan har den varit lantarbetarbostad.

Landsvägshistoria

Längre fram efter gamla E 18 kan vi ännu se platsen för den farliga järnvägs korsningen. Här skall vi återigen ägna oss åt landsvägshistoria. Allmänt känt är numera, att de svåra terrängförhållandena givit oss rikt dokumenterad vägshistoria där stora landsvägen från öster kommer in i kommunen. Ett sannskyldigt vägmuseum har bevarats i naturen vid Dalkarlsbacken och Ryssgraven. Mindre känt är att terrängen även i väster varit besvärlig att bygga väg i. När man anlagt ny väg, har man även här tvingats bygga den nya på annan plats än den föregående, som därför blivit kvar i naturen.

Asfaltvägen följer härifrån den väg som byggdes i mitten av 1800-talet. Den leder via det nya bostadsområdet vid Kalmarsands forna campingplats vidare till Bålsta. Vi tar i stället cykeln eller apostlahästarna och ger oss in på den äldre vägen omedelbart till höger om den gamla järnvägsbanken. Här gick landsvägen mot Bergslagen i några hundra år. Längre fram svängde den under 1600-talet ner mot Kalmarsand.

Hälledagshällarna

Det är emellertid omöjligt att finna var 1600-talsvägen vek av, när vi kommer från det här hållet, i varje fall om det är sommar och riklig grönska. Ungefär 700 meter in på vägen tog den sig ned mellan bergen mot den forna campingplatsens östra del. Man kan följa den, om än med svårighet, och finner då att den är ganska brant. Särskilt nedanför järnvägsbanken går den över släta berghällar, som var mycket farliga att färdas utför med hästar, eftersom de lätt halkade på hällarna både sommar och vinter.

Detta framgår av den beskrivning av vägen som landshövdingen fick i ett brev 1716. I det begärs, "att bägge häraderna borde åläggas att tillsammans förbättra och hålla god väg vid makt i nämnda backe". Brevskrivaren "påminner i ödmjukhet om den långa och alltför svåra, stora, steniga backen, som nog bekant är, ligger rätt vid häradsgränsen, dock inom Bro härads rågång, strax vid Callmare Sandh, Hälledagshällarna kallad, vilken man nu med största livsfara måste fara utför, och uppför må den resande köra dragarna fördärvade ...".

1700-talsvägen

I slutet av 1700-talet finns det en helt ny väg i området. Det är den vi befinner oss på, och den har, liksom 1600-talsvägen, fått nedanstående beskrivning i en känd väginventering från århundradets slut.

Uppgiftslämnaren befinner sig på samma plats som vi, just där de två vägarna går åt var sitt håll. "Den förlagda (dvs nedlagda) vägen, som ännu, särdeles vintertid, av flera resande nyttjas, tager sin början på nämnda Ullevi skog, till vänster när man kommer från Stockholm, och går utför de så kallade Hälledagshällarna fram till Horntorpet i Callmar socken. Den nya vägen har medelst en krökning blivit vid pass 1/4-dels mil längre än den gamla, men är dock mycket bekvämligare".

Den nya vägen blev alltså längre, men det uppvägdes av den mindre branta lutningen, och den var i sin tur mycket viktig, när man var hänvisad endast till dragdjur för transporter. Alltför branta backar var till skada både uppför och utför. Den smala och ensliga skogsvägen du nu färdas på, var som du förstår den stora kommunikationsleden västerut från Stockholm.

Ullevi skog

När förra upplagan av den här boken skrevs var vägen en mycket typisk 1700-talsväg. När järnvägstunneln byggdes måste man bredda vägen för att kunna forsla bort all sprängsten och den är nu inte längre sig lik. Carl Jonas Love Almqvist finner anledning att i romanen Herrarna på Ekolsund beskriva vägen på följande sätt: "Gärdena togo slut, och man kom in på Allmänningen bortom Stora Ullevi. Det började nu bliva som mörkast; de höga furuträden på den vidsträckta, gravtysta Allmänningen reste sina mäktiga toppar mot natthimmelen, likt jättar. 'Denna del av vägen är hemsk, den har alltid förefallit mig ryslig', sade den obekanta frun".

Beskrivningen är sådan att man bara väntar, att landsvägsrövare skall dyka upp för att plundra de vägfarande. På allmänningen var det långt till närmaste bebyggelse, så eventuella rövare hade goda möjligheter att arbeta tämligen ostörda här. I den långa backen blev dessutom dragdjuren trötta, vilket underlättade ett överfall. På sådana platser längs landsvägarna var det inte ovanligt med rövartillhåll. Om det vittnar exempelvis namnet Pungpinan i Håbo i den stora backen strax innan Övergrans kyrka.

Rövargrottan - bild av grottan

Som ett tecken på att rövare också skulle ha varit i farten här på Allmanningen i Ullevi skog, kan man räkna den muntliga traditionen kring den s.k. Rövargrottan. I den skulle man ha gömt undan stöldgods, som man rövade från de vägfarande, när de överfallits någonstans i den brantare delen av backen närmare Bålsta. Folkminnet berättar, att grottan också varit hemvist för dem som dömts fredlösa. Även för dem låg ju grottan lämpligt till i den stora allmanningsskogen.

Grottan är den största och mest bovänliga som jag känner till i våra trakter. Den består av två rum, ett där man bodde och ett där man kunde ha sina förråd. Längst inne i bogrottan hade man en eldstad med ett litet rökhål i gaveln uppe vid vad som kan kallas taknocken. Rummet har nämligen formen av ett tält, eftersom grottan uppstått genom att två klippblock med plana sidor lutar sig mot varandra. Hasse Svennberg, min sagesman, berättar att grottan i hans barndom var djupare, så att man steg ned i den. Sedan har grottan i viss utsträckning fyllts upp av diverse skräp och nedrasad jord. När han gjorde upp eld i grottan kunde han konstatera att draget i 'skorstenen' var utmärkt.

En äldre bror, Lars, hade i sin barndom (ca 1947) hört bagaren Grönvall i Kalmarsand berätta om grottan och ett blodigt postrån på Toresta skog någon gång på 1800-talet. De letade länge efter grottan och hittade den 1949. Eftersom våra grottforskare (*speleologerna*) särskilt framhåller hur sällsynt det är med grottor i Uppland kan det kanske ligga något i en tidningsuppgift från 1889 som säger att en rånare i Tidaholmstrakten skulle ha hållit sig gömd i en grotta i Stockholmstrakten.

Grottan har, i varje fall hittills, varit tämligen okänd i vidare kretsar. Det är lätt att ta sig till området där den ligger, men Rövargrottan är ändå ganska svår att upptäcka bland ett antal stora klippblock nedanför ett mindre berg. Om du vill leta dig fram till grottan har du två vägar att välja mellan sedan dubbelspåret byggdes. Enklast är att gå in under nya järnvägen där vi började vandrigen vid den gamla 1700-talsvägens början och sedan följa spåret västerut. Du finner grottan 50 meter från spåret just där skyddsstaketet vid tågtunneln börjar. Om du i stället fortsätter den gamla landsvägen skall du gå så långt att du kan följa en gångstig över tunneltaket och sedan gå tillbaka ett par hundra meter.

"Fridegårdsgrottan"

År 1988 blev Rövargrottan plötsligt "Fridegårdsgrottan". Den ovan gjorda beskrivningen av grottan har stor likhet med Jan Fridegårds grotta i Trägudars land. Så här skriver bålstaförfattaren om grottan där trälen Holme och trälinnan Ausi sökte skydd när de flytt från sin ägare. "Holme fortsatte över grusåsen (*Uppsalaåsen?*) och kom snart in i en mjuk, dunkel granskog. Våldiga stenblock övervuxna av fotsdjup mossa låg som sovande jättedjur därinne. Han gick rakt fram till ett ställe där några flyttblock bildade

ett kummel som räckte halvvägs upp till skogstopparna. Han hittade snart grottöppningen. Mossan därinne var mjuk och torr när han kröp över den, stödd på en hand och båda knäna.”

När grottforskarna fick höra talas om grottans existens blev den undersökt och klassificerad med nummer och namn av Rövärgrottan eller Fridegårdsgrottan. Eftersom Jan Fridegård bodde nästgårds och i sitt författarskap beskriver en grotta som liknar Rövärgrottan är det ju inte otänkbart att han känt till den här grottan nära Kalmarsand. Vi fortsätter vår färd längs den gamla 1700-talsvägen, men det går inte att göra det med bil. Vägen är permanent avstängd för bilar mitt uppe på Håbo häradsallmanningen. Medan vi går här kan vi erinra oss folket från Dalarna som gjorde sina årliga arbetsvandringar till Stockholm. Vi kan för vårt inre öga se vedsågaren med den hopfällbara sågbocken över ena axeln och spännsågen över den andra. Vandrarna med sin grävspade är kanske de som hjälpte till att göra brukbar mark av de två Dalkarlsgården som vi har i kommunen.

Hålvägarna vid Lillsjön

År 1988 och tio år framåt gjordes två intressanta upptäckter inom häradsallmanningens område. Den första var ett av forskningen tidigare okänt mycket stort s.k. hålvägssystem bestående av ett dussintal ovanligt djupa rid- och gångvägar i åsslutningen ner mot dalgången mellan Kalmarviken och Lilla Ullfjärden. I själva verket byggde man den väg vi går på tvärs över hålvägarna i deras övre del där de inte är så djupa att man tänker på dem.

Det här forntida vägsystem är inte detsamma som det jag berättade om i förra upplagan av boken. Här är vägarna många fler och mycket djupare, tolv är 3-4 m djupa och mellan dem ett antal grundare 'diken'. De har uppkommit genom en kombination av slitage i den lösa sandblandade marken och erosion vid häftiga regn. Den äldsta – och djupaste – ligger bara ett par meter från 1700-talsvägen. Trots att jag gått många gånger på den syntes inte de gamla ridvägarna förrän man hade röjt undan vegetationen. Efter ett samtal med riksantikvarieämbetets forskare av hålvägar fick jag bekräftat att vi här har Mälardalens största hålvägsområde.

Vägarna finns inte inritade på en karta från 1600-talets slut. Däremot finns ett ödetorp markerat. Det talar för att vägarna var övergivna och att man då använde den tidigare nämnda Hälledagshällarna för att ta sig upp från dalgången. I de V-formade hålvägar har man enbart ridit eller gått. Där man använt vagnar eller släpor har de blivit U-formade. Utförligare upplysningar om vad hålvägar egentligen är finns i redogörelsen för hålvägarna vid Dragets fornborg här nedan. Du kan också läsa om kartläggningen av de nyfunna hålvägarna vid Lillsjön i boken Vad hände egentligen? del 1, som finns på biblioteken.

Minnesstenen över Karl XIV Johans besök

Vid det forna skogvaktarbostället Draget invid motorvägs påfarten rastade kung Karl XIV en sommardag 1839 på sin färd mot Stockholm. Minnet av kungens besök blev hugfäst på en sten, som står uppställd alldeles intill husväggen. Under en kungakrona finns texten “C XIV J åt här 1839 15/6. Den av folket traderade berättelsen om hur kungens åkvagn gått och därmed varit orsaken till att kungen intagit sin måltid här stämmer inte med landshövding Robert von Kraemers redogörelse i boken Levnadsminnen. Rastplatsen var planerad i förväg. Troligen kände landshövdingen till såväl skogvaktarens förflutna som hans stora intresse för trädplantering.

Skogvaktaren hade nämligen som svensk soldat deltagit i kriget mot Napoleon och blivit tillfångatagen av dennes marskalk Bernadotte. Under fångenskapen i Frankrike hade han lärt sig så mycket franska att han nu kunde hälsa kungen välkommen på dennes modersmål. Kraemer såg till att skogvaktaren fick visa sin plantskola med bl.a. ekar. Kungen blev så förtjust att han på stående fot beställde 30 ekar att planteras vid hans sommarbostad Rosendal på Djurgården. Eklunden skulle bära skogvaktarens namn. År 2005 kände man där inte till var ekarna planterats.

Motorvägsbygget och dess på- och avfarter har delvis förstört den gamla landsvägen, men vi skall i görligaste mån följa den ända fram till Lilla Ullfjärden, för det finns mer synnerligen intressant kommunikationshistoria i samband med det som kallas Draget. Motorvägsbygget medförde också, att det område, där den gamla vägen överförts till Håbo kommun.

Draget

Många gånger tidigare har jag haft anledning att framhålla ortnamnens betydelse, när man vill ge den historiska bakgrunden till en plats. Med historiska erfarenheter och bevarade lämningar i naturen som hjälp, kan vi därför teckna en god bild av denna lågt liggande landremsas roll under lång tid. Den blev en naturlig gräns mellan två socknar, men den har också varit en förbindelselänk på två sätt.

I forntiden var här ett sund, som utgjorde sjöförbindelse mot Uppsalahället. Denna förbindelse var så viktig, att den upprätthölls även sedan landhöjningen inte längre gjorde den bekvämt farbar. Längre var Lillsjön en vik av Mälaren och man kunde segla ända fram till nuvarande Lillsjöns plantskola rakt nedanför Karl XIV Johans minnessten. Därefter drog man båtarna till Lilla Ullfjärden som då bara låg en dryg kilometer bort. Troligen har man också kunnat utnyttja de två träskan som fanns kvar ända tills motorvägen byggdes.

Den första landbryggan över sundet bör ha uppkommit några hundra år före vår tidräknings början. Man har därefter dragit båtarna under så lång tid att detta satt spår i namnbildningen. Ett äldre namn på plantskolan var Dragelund, och för några 10-tal år sedan revs huset Drageborg längre in i dalsänkan. När den första kartan gjordes, Olaus Magnus Carta Marina från 1539, ritades här ett öppet sund för att markera för de sjöfarande, att sjövägen mot Uppsala gick fram här. Att på sina resor tvingas låta dra sin båt här och var, var inget ovanligt. Tänk på vikingarna som for genom Ryssland.

För att underlätta dragandet har här funnits en anlagd dragränna. Vi kommer till platsen för de senast kända resterna av den, om vi antingen ställer cyklarna vid skogvaktarbostället och går rakt över den nya vägen mot Håtuna för att sedan till fots fortsätta på den gamla landsvägen, eller om vi cyklar runt plantskolan. Vägen går så småningom in under motorvägen, och där är vi tillbaks igen på den gamla landsvägen mellan Stockholm och Bergslagen.

När motorvägen byggdes, kunde man inte återfinna resterna av dragrännan. Den hade varit synlig 1922-23, när ortsbefolkningen rensade det de trodde var ett dräneringsdike. Erik Hermansson hade då sett tvärställda, förmultnade timmerstockar i botten på rännan. Platsen blev inritad på fornminneskartan exakt där motorvägen nu går, mitt för stället Lugnet (nu borta) och nära parkeringsplatsen nedanför fornborgen.

Hålvägarna Dragets fornborg

När landhöjningen skapade den första lilla landremsan, ett smalt näs här mitt för parkeringen, var det första gången som man gående och torrskodd kunde lämna Upplands-Bro. Från och med då hade vi här, förutom sjöförbindelsen, även en viktig landförbindelse. Turliga omständigheter har gjort, att en mycket gammal rid- och vandringsväg blivit bevarad till vår tid.

Den östra dalsidan består nämligen av ganska lös, sandblandad morän. De ridande och gående har här nött på marken, så att det så småningom bildats en hålväg. Den ser ut som ett dike, men här rinner inte något vatten, botten är alltid torr. 'Diket' leder dessutom till högsta punkten på näset. Du kan se en svag antydning till några diken under buskarna i kanten av parkeringsplatsen. De blir mycket större längre upp. Ett riktigt dike skulle naturligtvis ha lett sitt vatten till något av de två kärren, som före motorvägsbygget låg på var sin sida om denna högsta punkt. Den uppsparkade sanden i ridvägen har av sin tyngd sakta glidit neråt. Vid skyfallsliknande regn har vattnet ytterligare hjälpt till att föra sanden nedåt. I själva verket är parkeringsplatsen ingenting annat än sådan sand, som kommit uppifrån slutningen.

Under århundradenas lopp har det ibland hänt, att den upptrampade hålvägen blockerats av exempelvis stormfällda träd. Då har man börjat gå vid sidan om den gamla vägen, och på så vis har en ny hålväg uppkommit på en viss sträcka. Ibland har man återgått till den tidigare vägen. På detta sätt har ett litet system av hålvägar skapats. De går parallellt, och ibland går de in i varandra. Några har uppenbarligen inte använts under särdeles lång tid, eftersom de inte är lika djupa som andra. På ett ställe, där nyligen skogen huggits ned, delar sig diket, för att femtio meter längre fram återigen gå ihop. Hålvägarna är djupast ett stycke upp i slutningen och upphör helt efter ca 300 meter. Den djupaste är närmare tre meter djup.

Hålvägar, som de Lillsjön och här vid fornborgen, finns på många ställen i landet, men de är sällan väl bevarade. Ett med det senare likvärdigt hålvägssystem finns en mil norr om Uppsala, där landsvägen via ett vadställe gick över Björklingeån. I skogen öster om Flottsund finns ett vidsträckt område med tämligen grunda hålvägar. Den djupaste, 7 m, finns i ensamt majestät vid Mullsjö i Västergötland. Någon mil norr därom vid Sandhem finns det till ytan mest utbredda hålvägsområdet, men där, i den plana och sandiga marken, är de inte särskilt djupa. Fram till 1988, då hålvägssystemet vid Lillsjön rapporterades till riksantikvarieämbetet, har man brukat framhåll hålvägarna i Timmele norr om Ulricehamn som särskilt stora. Vilket hålvägssystem som är störst är en fråga om definitioner. Ser man till antalet parallella hålvägar leder nyss nämnda Sandhem med ca 800 delsträckor med en sammanlagd längd av 9 mil. Räknar man antalet ansenligt djupa hålvägar i ett och samma vägsystem kan jag inte finna annat än att Lillsjön toppar statistiken. Här är 12 av bortåt 20 hålvägar 3-5 m djupa.

Skansenborgen vid Draget

I kapitlet om våra fornborgar finns en utförlig beskrivning av den s.k. Skansenborgen, som ligger på berget rakt ovanför parkeringen. Namnet Skansen är ett uttryck för borgens funktion som försvarsborg i forntiden. Inträngande fiender var tvungna att dra sina båtar över näset, om de ville till Uppsala. Här var alltså en utmärkt försvarslinje.

De naturliga förhållandena för att anlägga en borg här var inte de bästa, eftersom berget var onödigt stort. Men då man var tvungen att ha en borg just här vid näset, blev den anlagda muren på berget den längsta vi har vid någon fornborg i kommunen, över 400 meter lång.

Skansenborgen - nu också kultplats

Vid arkeologiska undersökningar åren 1996-97 hittades en tidigare oupptäckt jord- och stenvall av ca 500 meters längd och med en utanförliggande vallgrav. Enligt den normala dateringsmetoden för sådana objekt har vällen anlagts i slutet av stenåldern. Andra iakttagelser vid undersökningarna ger vid handen att platsen torde varit en 4000 år gammal kultplats. Utanför vällen hittades en boplats med bevarad keramik från

stenåldern. Det är dock inte uteslutet att det branta berget tjänstgjort som fornborg under folkvandnings- och vikingatid, då sådana borgar vanligen anlades. Den nu funna vallen gör att Upplands-Bro nu har Mälardalens största vallanläggning enligt utgrävningsledaren.

Mer om denna plats finns att läsa i kapitlet om fornborgarna i Upplands-Bro.

Varggårdsvreten *bild ur Fataburen bild av jakttyg*

Den omständigheten att Upplands-Bro endast hade fastlandsförbindelse här vid Draget, hade betydelse för forna tiders jakt. Det låg nära till hands att anlägga fångstgropar, där djuren hade sin väg över näset, vilket var söder om halvägarna mitt för det nu igenlagda kärret. Enligt sockenstämmoprotokoll hade man ibland årliga skullgångar efter rovdjur, framförallt varg, fram till 1846.

Året dessförinnan hade vargskadorna på kreaturen varit så svåra, att landshövdingen ställt hela länets skogvaktarpersonal, 1200 man, till förfogande för ett lets kall. Man började då vid Ryssgraven och drev viltet framför sig till Draget. Här fanns anlagda fångstgropar. Några av dem finns ännu kvar, den bäst bevarade ligger i skogsbrynet nästan mitt för tunneln under motorvägen. Det nyligen skogsplanterade lilla fältet framför fångstgropen kallades av ortsbefolkningen för Varggårdsvreten. Det namnet säger oss också att här funnits en anordning för att locka dit vargar.

Troligen har det mycket länge funnits fångstgropar på olika ställen vid Draget, vilka använts även för att fånga andra djur än vargar i.

Kommunikationshistoria vid Kalmarsand

Om du från parkeringsplatsen nedanför fornborgen fortsätter längs gamla landsvägen mot Yttergran lämnar du Upplands-Bros område. Vi återvänder i stället för att bl.a. studera det vägbygge som genomfördes i Bro socken 1844, dvs. gamla E18 förbi Kalmarsand, där det förr låg en bad- och campingplats. Strax som vi passerat den stora silobyggnaden låg här segelleden så sent som på vikingatiden. Landsvägen ligger här lägre än 5 m. Fartygen kunde segla ända i Lillsjön innan det blev dags att dra dem över land fram till Lilla Ullfjärden. Kanske gick det lättare genom de två kärr som låg här ännu innan motorvägen byggdes. Delar av det ena finns fortfarande kvar.

När vi passerat bostadshuset på den forna campingplatsen, ser vi berget, uppför vilket 1600-talsvägen Hälledagshällarna gick och genom vilket nu tåg tunneln är sprängd. Du finner säkert hällarna som hästhovarna halkade på och straxt som vägen passerat den gamla järnvägsbanken kan man skönja vägsträckningen ett stycke till.

Tillbaka på asfalten slås vi av undran varför man inte från början byggde vägen så som vi ser den i dag. Vägproblemet löstes genom en bankutfyllnad i Mälaren. Det var den förut omnämnda landshövdingen Robert von Kraemer som skaffade fram resurser för detta vägbygge. Du ser förresten hans initialer R. v. K på milstolpen invid vägkanten just här. När kung Karl Johan åkte på den nya vägen 1844 berömde han den nya vackra vägen med sin utsikt över Mälaren.

Toresta anhalt

Strax innan vi kommer fram till platsen för den farliga järnvägsövergången, där vi tog oss in på 1700-talsvägen, kan vi möjligen se, att järnvägen haft en anhalt för på- och avstignande. Den kom naturligtvis till användning när normännen låg vid Toresta under kriget, men framför allt dessförinnan, när man i Stockholm kunde köpa en kombinerad tåg- och badbiljett, som gällde till badplatsen vid Toresta. Förhållandena vid Kalmarsands badplats var en tid tämligen okända, och därför ordnades en inhägnad badplats med entréavgift i den sydöstra delen av Kalmarviken. Den lilla byggnaden invid E 18 är den kiosk som stod vid ingången till badplatsen.